

Josephus Flavius

O STAROBYLOSTI ŽIDŮ

(ODPOVĚĎ APIÓNOVI)

ODEON

Knih první

1 Myslím, mocný Epafrodite, že jsem čtenářům svého díla o starověkých dějinách dostatečně objasnil, že náš židovský národ pochází z dávného starověku a že jeho první jádro bylo zcela původní. Vyložil jsem v nich také, jakým způsobem se tento národ usadil v zemi, která nám nyní náleží. Napsal jsem totiž řeckým jazykem historické dílo, popisující na základě našich svatých knih naše dějiny staré už pět tisíc let.

2 Pozoruji, že dost lidí naslouchá pomluvám, jež rozšiřují někteří lidé, kteří nám nepřejí a kteří nevěří mému dějepisnému dílu. Tvrdí, že náš národ je mladý a jako důkaz uvádějí, že významní řečtí historikové neuznali ani za vhodné se o něm zmínit.

3 Proto jsem se rozhodl pojednat o všech těchto věcech stručně, abych dokázal, že ti, kteří nás pomlouvají, tak činí z nepřátelství a vědomě lžou. Jiným lidem chci jen poskytnout více informací a vůbec chci poučit všechny, kteří chtějí znát pravdu o starobylosti našeho národa.

4 Svá slova podepřu svědectvím těch starověkých historiků, které Řekové považují za nejspolehlivější, a ukáží rozpory v dílech těch, kteří o nás napsali živé pomluvy.

5 Pokusím se rovněž vysvětlit, z jakých příčin se jen málo řeckých historiků zmínilo o našem národu. Navíc seznámím s autory, kteří nepřešli naše dějiny mlčením, ty čtenáře, kteří je neznají nebo to alespoň předstírají.

II 6 Především se divím lidem, kteří jsou přesvědčeni, že zprávy o nejstarších dějinách mají čerpat pouze od Řeků a jenom u nich hledat pravdu a nevěřit mně a jiným podobným lidem. Já však shledávám, že pokud se nechceme řídit nesprávnými názory, ale čerpáme pravdu z faktů, zjistíme, že všechno se událo jinak.

7 Zjistil jsem, že u Řeků se všechno stalo teprve nedávno, dalo by se říci včera nebo předečtírem. Mám na mysli zakládání měst, vynálezy řemesel a kodifikaci zákonů. A vůbec nejspíše se snažili psát historická díla.

8 I sami Řekové připouštějí, že egyptská, chaldejská a foinická historie - nechci teď mluvit o našich dějinách - se těší velmi dlouhé a souvislé tradici.

9 Všechny tyto národy obývají místa, v nichž velmi málo působí škodlivé vlivy prostředí. Věnovaly také největší péči tomu, aby žádná událost, k níž u nich došlo, neupadla v zapomenutí, ale aby jejich nejmoudřejší muži zachytili s úctou vše ve státních záznamech.

10 Řecké území však postihly nespočetné pohromy, které vymazaly z paměti jakoukoli vzpomínku na minulost. Každá další generace utvářela nový způsob života, a proto se vždy domnívala, že jí teprve všechno začíná. Řekové až pozdě a s nesnáze pochopili podstatu písma a přitom ti, kteří chtějí dokázat jeho prastaré užívání, se vychloubojí tím, že se Řekové naučili písmu od Foiničanů a od Kadma.

11 Avšak nikdo z nich nemohl poukázat na žádné záznamy z té doby v nějakém chrámovém nebo státním archívu. Proto také později vznikla taková nejistota a vedl se

spor o tom, zda účastníci tažení proti Tróji, k němuž došlo o tolik let později, užívali písma. Spíše převládá nyní názor, že tehdejší Řekové dnešní způsob užívání písma neznali.

12 U Řeků vůbec nenacházíme žádné literární dílo, o němž by všichni shodně soudili, že je starší než Homérový básně, a Homér se zřejmě narodil až po trojské válce. Ostatně ani on prý nezanechal své dílo v písemné podobě. Šířilo se prý jen podle paměti a později bylo složeno z jednotlivých písní, proto v něm jsou mnohá rozporná místa.

13 Řekové, kteří se věnovali dějepiscectví, mám na mysli Kadma z Milétu a Akúsila z Argu a snad ještě některé po něm, žili až krátce před perským tažením proti Řecku.

14 Všichni se také shodují v tom, že první řečtí filosofové, kteří se zabývali otázkami o nebi a o bozích, například Ferekýdés ze Syru, Pýthagorás a Thalés, byli nejdříve žáky Egyptanů a Chaldeců a pak teprve napsali svá stručná díla. Je považují Řekové za nejstarší a nejsou si ani jisti jejich autorstvím.

III 15 Není tedy nesmyslné, že Řekové se pošetile domnívají, že jen oni sami znají starověké dějiny a že jen oni je vykládají pravdivě a přesně? Každý se může snadno přesvědčit četbou děl řeckých historiků, že psali bez spolehlivých znalostí, ale každý psal podle vlastních dohadů. Většinou se navzájem usvědčují svými díly, v nichž bez váhání podávají o těchže událostech zcela rozdílné zprávy.

16 Zbytečně bych tu poučoval své čtenáře, kteří lépe než já vědí, v kolika genealogických údajích se Hellánikos liší od Akúsila, v kolika bodech Akúsilaos opravuje Hésioda, nebo jak Eforos dokazuje, že Hellánikos většinou nepodává pravdivé zprávy. Efora pak usvědčuje Tímaios, Tímaia historikové, kteří následovali po něm, a Hérodota kritizují všichni.

17 Tímaios nemohl souhlasit s tím, jak vykládali sicilské dějiny Antiochos, Filistos a Kalliás, ani athidografové nepsali souhlasně o atických dějinách a stejně rozporně psali historikové Argu o záležitostech Argu.

18 Ale proč mluvit o dějinách měst a o dějinách méně významných událostí? Vždy si navzájem odporují i nejslavnější historikové, kteří psali o perském tažení a o událostech, které se tehdy přihodily. Někteří obviňují z mnoho nepravdivých údajů dokonce i Thúkydida, ačkoli o něm převládá mínění, že podává dějiny své doby s největší přesností.

IV 19 Pokud by se někdo chtěl zabývat touto otázkou, jistě by našel mnoho jiných příčin těchto rozporů. Já přičítám největší význam dvěma příčinám, o kterých teď promluví. Nejdříve pojednám o příčině, kterou považuji za hlavní.

20 U autorů, kteří chtěli psát o starých dějinách, vyvolávala omyly nejspíše skutečnost, že Řekové se nesnažili hned od svých počátků vést státní zápisy o všech událostech, a to jim také poskytovalo možnost uvádět lživé údaje.

21 Vedení zápisů nezanedbali jen ostatní Řekové, ale ani Atéňané, o nichž se

tvrdí, že jsou původními obyvateli a že dbají o vzdělání, se o nic takového nepokusili. Jejich nejstarším oficiálním dokladem jsou prý Drakontovy zákony o vraždách a Drakón prý žil krátce před Peisistratovou tyranidou.

22 Není třeba se zmiňovat o obyvatelích Arkádie, kteří se vychloubojí svou starobylostí. Ti se naučili písmu snad ještě později.

V 23 Velké rozpory mezi zprávami historiků tedy vznikaly proto, že neexistovaly žádné starší zápisy, z nichž by se byli mohli zájemci poučit a které by usvědčily ze lži autory, kteří by psali nepravdu.

24 K tomu přistupuje ještě další příčina. Ti, kteří přistupovali k práci na historickém díle, neusilovali o pravdu, ačkoli to patří k jejich povolání, ale snažili se stavět na obdiv svůj literární talent.

25 Uchylovali se k jakémukoli prostředku, o němž se domnívali, že by jim pomohl získat větší slávu, než které dosáhli ostatní. Někteří začali psát bajky, jiní vychvalovali města nebo krále, aby dosáhli jejich přízně, další začali kritizovat jejich skutky nebo jiné historiky v domnění, že tím získají slávu.

26 Stručně řečeno, jednají zcela opačně, než by se slušelo dějepisci. Historickou pravdu potvrzuje, když se všichni ve všem, co říkají a píší, shodují. Oni však jsou přesvědčeni, že budou vypadat jako nejpravdomluvnější ze všech, když každý o téže věci napíše něco jiného.

27 My se nerovnáme řeckým historikům, pokud se týče literární úrovně, ani nemáme v tomto ohledu jejich schopnosti, ale to neplatí v otázce pravdivosti našich zpráv o starověkých dějinách, zvláště, jedná-li se o lokální národní dějiny.

28 V Egyptě od pradávna pečovali o vedení kronikářských zápisů a jejich posuzování svěřovali kněžím, u Babyloňanů pak Chaldejcům. Z národů, které se stýkaly s Řeky, to byli především Foiničané, kteří užívali písmo pro správu společnosti a pro zachovávání zpráv o státních záležitostech. Myslím, že toto nemusím dále rozvádět, protože v této věci se všichni shodují.

29 Pokusím se však stručně vyložit, že naši předkové věnovali stejnou, řekl bych dokonce ještě větší péči vedení kronik, protože tento úkol svěřili velebnějším aporokům. Tento zvyk se velmi přísně dodržuje podnes, a mohu-li se odvážít to prohlásit, bude se zachovávat i nadále.

VII 30 Od samého počátku svěřili tuto práci nejlepším mužům, oddaným službě Bohu, a dbali i toho, aby se zachovávala nesmíšenost a čistota kněžského rodu.

31 Příslušník kněžského stav smí mít dítě jen s ženou téhož národa, nesmí dbát bohatství ani přihlížet k jiným poctám, ale musí zjistit její původ na základě archívních údajů a předložit pak o tom mnoho dokladů.

32 Takto postupujeme nejen v Judei, ale všude, kde žije skupina příslušníků našeho národa, zachovávají kněží přesně tato ustanovení o sňatcích.

33 Mám na mysli kněze v Egyptě a v Babylónu a jinde ve světě, kde jsou kněžské rodiny roztroušeny. Posílají vždy do Jeruzaléma list se jménem manželky po

otci i se jmény předků a uvádějí k těmto údajům vždy příslušné svědky.

34 Zachvátí-li zemi válka, jak se tomu již stalo, když do země vtrhli Antiochos Epifanés, Pompeius Veliký a Quintilius Verus a také v naší době,

35 pak zbylí kněží sestaví na základě archivních dokladů nové soupisy a prošetří stav zbytku žen. Nepřípustné pro sňatek jsou i ženy, které upadly do otroctví, protože jsou podezřívány, že mohly mít častý styk s příslušníkem jiného národa.

36 Zde je největší důkaz přesnosti: naši velekněží jsou už dva tisíce let v zápisech po generace uváděni od otců k synům. Kdo z nich poruší kterýkoli bod z uvedených předpisů, nesmí už nikdy přistoupit k oltáři ani se účastnit žádného posvátného obřadu.

VIII 37 Poněvadž u nás nikdo nemůže svévolně napsat historické dílo a poněvadž v zápisech nemůže dojít k žádným rozporům a poněvadž pouze proroci se z božské inspirace dozvěděli o událostech pradávných a vzdálených a jasně popsali, co se událo za jejich doby,

38 neexistuje u nás přirozeně, či spíše nutně množství nesouhlasných a rozporných knih. Máme pouze dvaadvacet knih, které zahrnují celé naše dějiny, a právem jim každý věří.

39 Patří k nim pět knih Mojžíšových, které obsahují zákony a vše, co se traduje od stvoření člověka až po smrt Mojžíšovu. Toto období zaujímá asi tři tisíce let.

40 V dalších třinácti knihách sepsali proroci, žijící po Mojžíšovi, co se událo za jejich života od smrti Mojžíšovy až po Artaxerxa, který byl perským králem po Xerxovi. Zbylé čtyři knihy obsahují hymny oslavující Boha a rady lidem, jak žít.

41 Všechny události od Artaxerxa až po naši dobu jsou sice vylíčeny, těmto spisům se však nevěnuje stejná důvěra, protože tehdy se nedodržovala přesná posloupnost proroků.

42 Je tedy naprosto jasné, jak přistupujeme ke svým knihám. Ačkoli (od jejich vzniku) uplynula tak dlouhá doba, neodvážil se ještě nikdo něco k nim přidat nebo z nich něco vyloučit či v nich provést nějakou změnu. Už od narození je pro každého Žida samozřejmě považovat tyto knihy za projev Boží vůle; držet se jich a v případě nutnosti podstoupit za ně i smrt.

43 Už často jsme byli svědky mučení a všemožných způsobů smrti, kterou zajatci podstupovali v cirku za to, že odmítli pronést byt' jen slovo proti zákonům a ostatním zápisům.

44 Kdo z Řeků by něco podobného v takovém případě podstoupil? Nikdo z nich by neriskoval, že utrpí sebemenší újmu, i kdyby viděl, že zničení hrozí všem jejich knihám.

45 Oni jsou totiž přesvědčeni, že jejich knihy obsahují jen slova nakupená podle vůle autora, a právem mají i o starších autorech takový názor, protože vidí, že i někteří současní dějepisci mají odvahu psát o událostech, kterých se sami neúčastnili, a ani se nesnažili dozvědět se o nich něco od lidí, kteří o nich něco vědí.

46 Někteří z nich napsali a vydali historická díla o válce, k níž v naší době došlo,

aniž navštívili místa, kde se tyto události odehrály, nebo se aspoň k nim přiblížili. Jenom narychlo něco sešili ze špatně pochopených zpráv a tak nestoudně svými díly urazili pojem „historie.“

IX 47 Já jsem napsal pravdivou zprávu jak o celé válce, tak o jednotlivých událostech, k nimž v jejím průběhu došlo, byl jsem totiž jejich přímým účastníkem.

48 Byl jsem po celou dobu, po níž byl odpor možný, velitelem Galilejských (tak se jim u nás říká), pak jsem totiž upadl do římského zajetí. Vespasianus a Titus mě uvěznila a donutili mě, abych byl v jejich blízkosti, nejdřív jako vězeň, ale pak mě propustili a poslali mě spolu s Titem z Alexandrie k obléhání Jeruzaléma.

49 V té době mi nic nemohlo uniknout. Vylíčil jsem přesně, co jsem viděl v římském vojsku, ale zachytil jsem i zprávy přeběhlíků, protože jen já jsem jim rozuměl.

50 Později jsem využil volného času v Římě a když jsem ukončil práci na konceptu svého historického díla, použil jsem pro jeho řeckou verzi jazykové spolupráce několika lidí a tak jsem zaznamenal pro budoucnost průběh událostí. Byl jsem si natolik jist pravdivostí svého díla, že jsem si za jeho prvního posuzovatele vybral vrchní velitele v této válce - Vespasiana a Tita.

51 Nejdříve jsem předložil svou knihu jim a po nich mnoha dalším Římanům, kteří se této války zúčastnili. Prodal jsem svou knihu i mnoha svým soukmenovcům, vzdělaným v řecké kultuře, například Juliu Archeláovi, důstojnému Héródovi a také obdivuhodnému králi Agrippovi.

52 Ti všichni mi dosvědčili, že jsem se úzkostlivě držel pravdy, jistě by se nebyli přetvařovali a nebyli by mlčeli, kdybych byl něco překroutil nebo kdybych byl vynechal nějakou událost, ať už z nevědomosti nebo ve snaze se někomu zavděčit.

X 53 Někteří lidé zlé vůle se snažili napadnout mé historické dílo a považovali ho za vhodný terč, na němž by si mohli pocvičit své prapodivné umění obžaloby a pomluvy, jak se to nabízí mladým lidem ve škole. V takovém případě je třeba vědět, že ten, kdo slibuje ostatním pravdivé vylíčení událostí, musí prokázat jejich bezpečnou znalost, buď proto, že se jich sám zúčastnil nebo že čerpal z dobře informovaných pramenů.

54 Pokud se týče mne, myslím, že jsem takto přistoupil k oběma svým pradm. *Starožitnosti*, jak jsem již uvedl, jsem přeložil z posvátných knih, protože jsem potomkem kněžské rodiny a byl jsem vzdělán v moudrosti, obsažené v těchto knihách.

55 *Dějiny války* jsem napsal jako aktivní činitel v mnoha událostech, u většiny jsem byl očitým svědkem, proto mi nemohlo uniknout vůbec nic z toho, co tehdy bylo řečeno nebo co se přihodilo.

56 Jak tedy nepovažovat za drzé ty, kteří se snaží popírat mou pravdomluvnost? I když oni tvrdí, že čerpali z dsařských pamětí, neměli v žádném případě účast na průběhu události u nás, kteří jsme byli jejich protivníky.

XI 57 Byl jsem nucen udělat zde tuto odbočku, abych ukázal lehkomyšlnost profesionálních historiků.

58 Myslím, že jsem dostatečně objasnil, že vedení zápisů o dávných událostech

je spíše tradicí u barbarů než u Řeků. Nyní chci nejdříve polemizovat s těmi, kteří tvrdí, že naše zřízení je mladé, protože, jak mi tvrdí, o něm u řeckých historiků není ani zmínka.

59 Potom předložím z písemnictví jiných národů svědectví o stáří našeho národa a posléze ukáži, že ti, kteří náš národ pomlouvají, jednají velmi nerozumně.

XII 60 Především neobýváme přímořskou zemi ani nás netěší obchodování a styk s cizinci, k němuž tyto dva činitele vedou. Naše města leží daleko od moře, a poněvadž obýváme zemi s dobrou půdou, zabýváme se jejím obděláváním. Naši ctižádostí je dobře vychovávat děti, dodržovat zákony a za nejzávažnější věc v životě vůbec považujeme zachovávání tradiční zbožnosti, kterou nám tyto zákony ukládají.

61 Připojíme-li k tomu, co teď bylo řečeno i zvláštní způsob našeho života, pak nic nás v dávných dobách nevedlo ke stykům s Řeky, jak tomu bylo u Egyptanů, kde podnětem k takovým stykům byl vzájemný vývoz a dovoz zboží, nebo u kmenů, obývajících foinické pobřeží, které se z touhy po penězích horlivě oddávaly drobnému obchodu i velkoobchodu.

62 Naši předkové se neživili ani piráctvím, jak to činili někteří jiní, ani se nevěnovali válkám, aby rozšířili své území, ačkoli v naší zemi žily desetitisíce mužů, jimž nescházela odvaha.

63 Proto se Řekové brzy mohli seznámit s Foiničany, kteří k nim připlouvali za obchodem, a jejich prostřednictvím pak i s Egyptany a vůbec se všemi, od nichž Foiničané přiváželi k Řekům zboží po širokém moři.

64 Pak poznali Médy a Peršany, kteří ovládli Asii (zvláště Peršany, kteří přitáhli na druhou pevninu). Thráky znali jako své sousedy a se Skýty je seznámili ti, kteří se plavili do Černého moře.

65 Krátce řečeno, všechny přímořské národy na východě i na západě byly známé těm, kteří se chystali psát dějiny, ale ti většinou nevěděli nic o národech, sídlících dále ve vnitrozemí.

66 Zdá se, že tak tomu bylo i v Evropě. Ani Hérodotos ani Thúkydídés ani žádný z jejich současníků se nezmiňuje o Římu, který v té době už dávno získal velkou moc a dosáhl ve válkách významných úspěchů. Zprávy o Římu pronikly do Řecka jen stěží a pozdě.

67 Historikové, kteří jsou považováni za naprosto spolehlivé, mají tak málo zpráv o Keltech a Iberech, že například jeden z nich, Eforos, se domníval, že Iberie je město, ačkoli Iberové obývají tak velký kus Západu. Tito historikové se pak odvážili psát o zvydech, které ve skutečnosti nikdy neexistovaly a nebyly známy ani z ústního podání.

68 Příčinou toho, že neznali pravdu, byla skutečnost, že se s těmito národy nikdy nesetkali, ale příčinou toho, že psali vymyšlené věci, byla snaha vyvolat dojem, že podávají více zpráv než ostatní. Proč se tedy ještě máme divit, že mnozí z nich

neznali náš národ a že ten jim nedal žádný podnět k tomu, aby se o něm zmínili ve svých historických dílech, protože sídlil daleko od moře a zvolil si vlastní způsob života?

XIII 69 Představ si, že my bychom se rozhodli užít jako důkazu proto, že Řekové nejsou starý národ, skutečnosti, že se o nich nemluví v našich starých letopisech. Jistě by to u nich vyvolalo velký smích a myslím, že by uváděli stejné důvody a za svědky své starobylosti by si brali své sousedy.

70 A právě to se teď pokusím učinit já. Mými svědky budou především Egyptané a Foiničané. Nikdo nebude moci vyvracet jejich svědectví jako lživé, protože všichni Egyptané a z Foiničanů obyvatelé Týru k nám většinou měli nepřátelské vztahy.

71 To bych nemohl tvrdit o Chaldejdech, protože ti patřili k předkům našeho národa a kvůli této příbuznosti se ve svých letopisech zmiňují o Židech.

72 Až předložím důkazy z těchto pramenů, pak uvedu i řecké historiky, kteří se zmínili o Židech, aby ti, kteří nám nepřejí, neměli ani tuto záminku, aby se stavěli proti nám.

XIV 73 Začnu nejdříve egyptskými díly. Nemohu zde předložit původní egyptské zápisy. Manethós však byl původem Egyptan, dostalo se mu ovšem zřejmě řeckého vzdělání. Napsal totiž řecky dějiny své vlasti, a jak sám tvrdí, přeložil je z posvátných zápisů. V mnoha bodech usvědčuje Hérodota z omylu pro neznalost egyptských dějin.

74 Tento Manethós píše o nás v druhé knize svých *Dějin Egypta*. Budu citovat jeho vlastní slova tak, jako bych si jej přímo bral za svědka:

75 „Tútimaios. Za jeho vlády se, nevím proč, proti nám zdvihl boží hněv, když náhle z východu jakýsi bezvýznamný národ vytáhl proti naší zemi a snadno bez odporu se jí násilně zmocnil.

76 Pak zajali naše knížata, surově vypálili města, strhli chrámy bohů, velmi krutě naložili s obyvatelstvem, část pobili, jiným odvedli ženy a děti do otroctví.

77 Nakonec dosadili vlastního krále, jmenoval se Salitis. Usadil se v Memfidě, ukládal daně Horní i Dolní zemi a na místa k tomu nejvíce vhodná dosazoval posádky. Nejpevněji zabezpečil východní hranice, protože tušil, že Asyřané nabudou jednoho dne větší moci a napadnou z té strany jeho říši.

78 V sethroitském okrese našel město, které mělo velmi výhodnou polohu. Leželo na východ od řeky Búbastis a podle starého teologického spisu se jmenovalo Avaris. Toto město přestavěl, opevnil je velmi silnými hradbami a umístil do něho pohraniční stráž v síle asi dvou set čtyřiceti tisíc mužů s těžkou výzbrojí.

79 Přicházel tam vždy v době žní, aby posádce vyměřil příděl obilného zrní a aby jí přinesl žold, ale také, aby tu pro výstrahu cizincům řídil vojenská cvičení.

80 Po něm se ujal na čtyřicet čtyři let královské vlády Bnón. Po něm vládli třicet šest let a sedm měsíců Apachnas, šedesát jeden rok Apófis a padesát let a jeden měsíc Annas.

81 Po těchto všech pak byl čtyřicet devět let a dva měsíce vladařem Assis.

Těchto šest mužů bylo jejich prvními králi a ti se snažili čím dál více zničit egyptský národ.

82 Jejich národ se jmenoval Hyksósové, což znamená „královští pastýři“. V posvátném jazyce slovo „hyk“ totiž znamená „král“ a „sós“ má v obecném jazyce význam „pastýř“ i „pastýři“. Složením těchto dvou slov pak vzniklo jméno „Hyksós“ - „Hyksósové“.

83 Někteří tvrdí, že to byli Arabové. Podle jiného popisu má jméno „hyk“ neznamená „králové“, ale právě naopak „zajatí Pastýři“, protože v egyptském jazyce „hyk“ a „hak“ (s ostrým přídechem) znamená výslovně „zajatci“. Myslím, že tento výklad je pravděpodobnější a že lépe odpovídá starověkým dějinám.

84 Uvedení králové národa, zvaného „Pastýři“ a jejich potomci vládli Egyptu 511 let.

85 Poté prý vypuklo povstání králů Thébaidy a ostatního Egypta proti „Pastýřům“ a vypukla velká a dlouholetá válka.

86 Za vlády krále jménem Misfragmuthósis byli „Pastýři“ poraženi a vyhnáni z celého Egypta a soustředěni v místě, jehož obvod obíhal plochu deseti tisíc arúr. Toto místo se nazývalo Avaris.

87 Manethós píše, že „Pastýři“ obehnali toto místo mohutnou a silnou hradbou, aby opevněné místo chránilo veškerý jejich majetek i kořist.

88 Thummósis, syn Misfragmuthóse, se prý snažil přimět je ke kapitulaci obléháním a obklíčil hradby čtyři sta osmdesáti tisíci vojáky. Pak ale upustil od obléhání a uzavřel s „Pastýři“ smlouvu, aby opustili Egypt a odešli v bezpečí, kam budou chtít.

89 Oni pak podle smlouvy vytáhli se svými rodinami i s dobytkem (bylo jich ne méně než dvě stě čtyřicet tisíc lidí) z Egypta přes poušť do Sýrie.

90 V obavě před mocí Asyřanů, ti totiž tehdy ovládali Asii, vystavěli v kraji, zvaném nyní Judea, město, které by mohlo pojmout takové množství lidí, a nazvali je Jeruzalém.

91 V jiné knize *Dějiny Egypta* říká Manethós, že též národ, totiž „Pastýři“, se ve vlastních svatých knihách označuje jménem „zajatci“. A říká to správně. Naši dávní předkové podle otcovského zvyku pásli stáda a vedli kočovný život, a proto se nazývali „Pastýři“.

92 Ale ani Egypťané je ve svých zápisech nenazývali bez příčiny „zajatci“, vždyť i náš předek Josef řekl egyptskému králi, že je jeho zajatcem. Později povolal do Egypta s královým souhlasem i své bratry.

XV 93 Na jiném místě se chci těmito věcmi zabývat podrobněji. Zatím si beru egyptské svědectví za důkaz naší starobylosti. Opět tu vypíši chronologické údaje z Manethóse. Říká:

94 „Po odchodu národa „Pastýřů“ z Egypta do Jeruzaléma vládl král Tethmósis, který je odtud vyhnal, dvacet pět let a čtyři měsíce a poté zemřel. Vlády se na třináct let ujal jeho syn Hebrón.

95 Po něm pak podle posloupnosti vládli Amenófis dvacet let a sedm měsíců, jeho sestra Amessis dvacet jeden rok a devět měsíců, její syn Métrés dvanáct let a devět měsíců. Pak vládli postupně vždy syn po otci Misfragmuthósis dvacet pět let a deset měsíců, po něm

96 Tuthmósis devět let a osm měsíců, Anemófis třicet let a deset měsíců, Hóros třicet šest let a pět měsíců, Hórova dcera Akenchérés dvanáct let a jeden měsíc, její bratr Rathótis devět let.

97 Po něm vládl jeho syn Akenchérés I. Dvanáct let a pět měsíců a dále podle posloupnosti Akenchérés II. dvanáct let a tři měsíce, Harmais čtyři roky a jeden měsíc, Ramessés rok a čtyři měsíce, Harmessés Miamún šedesát šest let a dva měsíce, Amenófis III. devatenáct

98 let a šest měsíců a po něm Séthós zvaný též Ramessés, který velel silné jízdě a loďstvu.

Ramessés ustanovil bratra Harmaise správcem Egypta, předal mu všechny královské pravomoci, zakázal mu však nosit královskou korunu, nakládat špatně s královnou, matkou jeho dětí a stýkat se s ostatními královskými souložnicemi.

99 Sám pak vytáhl proti Kypru, Foinikii, Asyřanům a Médům, podrobil si je zčásti zbraní, zčásti bez boje pouze tím, že je zastrašil silou svého vojska. Zpychl svými úspěchy a s ještě větší odvahou se vydal na vojenské tažení, aby si podrobil města a země na východě.

100 Po delší době Harmais, který zůstal v Egyptě, dělal nestoudně pravý opak toho, co mu přikázal jeho bratr. Nakládal násilně s královnou a bez jakýchkoli ohledů zneužíval ostatní souložnice. Přáteli se pak dal přemluvit i k tomu, aby si nasadil korunu a povstal proti bratrovi.

101 Nejvyšší egyptský kněz však napsal a poslal Sethósovi list, v němž mu vše oznámil, i to, že jeho bratr Harmais proti němu povstal. Sethós se okamžitě vrátil do Pelúsia a opět se ujal vlády.

102 Krajina pak po něm dostala jméno Aigyptos, protože Sethós se prý jmenoval Aigyptos, a Harmais, jeho bratr, dostal jméno Danaos.”

XVI 103 Tolik Manethós. Sečteme-li uvedený počet let, je zřejmé, že takzvaní „Pastýři“, naši předkové, byli vyhnáni z Egypta a usadili se v Judei o tři sta devadesát tři let dříve, než Danaos přišel do Argu, a právě ho považují Argejští za svého nejstaršího předka.

104 Manethós nám podle egyptských kronik dosvědčil dvě nejpodstatnější věci: za prvé, že jsme do Egypta přišli odjinud, a za druhé, že jsme odtamtud odešli už tak dávno, že k tomu došlo téměř tisíc let před Trojskou válkou.

105 Později vyvrátím Manethósovy zprávy, které nepřevzal z egyptských knih, ale jak sám přiznal, převzal je z anonymní tradice. Podrobně ukáží nepravděpodobnost a nepravdivost těchto zpráv.

XVII 106 Nyní chci od těchto dokladů přejít k tomu, co ve svých zápisech napsali o našem národu foinické kroniky a uvést zde jejich svědectví.

107 Týrstí vedou od pradávných let státní kroniky o tom, co pamětihodného se událo u nich a co se týkalo styků s jinými národy. Tyto kroniky pečlivě uchovávají.

108 V nich je psáno, že král Šalomoun dal postavit jeruzalémský chrám asi sto čtyřicet let a osm měsíců před založením Kartága Tyrskými.

109 Stavbu našeho chrámu nezapsali do svých kronik bez důvodu. Chíram, týrský král, byl totiž přítelem našeho krále Šalomouna. Toto přátelství zdědil po svých předcích.

110 Chíram se chtěl spolu se Šalomounem podílet na skvělé kráse stavby, proto na ni věnoval sto dvacet talentů zlata. Dal rovněž porazit nejkrásnější stromy na hoře, zvané Libanon, a poslal je, aby z nich byla postavena chrámová střecha. Šalomoun se mu odměnil bohatými dary a postoupil mu i část Galileje, která se nazývá Chabólón.

111 V jejich přátelství je nejvíce spojovala záliba v moudrosti. Posílali si navzájem hádanky a pobízeli se k jejich řešení. V této soutěži byl lepší Šalomoun, který vůbec byl moudřejší. Týrstí dosud uchovávají mnoho listů, které si Šalomoun, a Chíram vyměnili.

112 Svědkem toho, že jsem si své tvrzení o syrských kronikách nevymyslel, mi buďž Dios, autor, který je považován za spolehlivého historika foinických dějin. On píše ve svých *Dějinách Foinikie* toto:

113 „Po smrti Abibalově se ujal vlády jeho syn Chíram. Navážkami připojil k městu území, prostírající se na východ od něho, a tak je rozšířil. Chrám Diův, který stál dosud na odděleném ostrově, spojil navezenou půdou s městem a vyzdobil jej zlatými obětními dary. Pak vystoupil na Libanón a dal tam porážet stromy, potřebné pro stavbu chrámů.

114 Jeruzalémský vládce Šalomoun prý poslal Chíramovi hádanky a požádal jej, aby on mu zase poslal své. Ten, kdo nedokáže hádanku rozluštit, zaplatí tomu, kdo řešení najde.

115 Chíram souhlasil, a když nedokázal najít řešení hádanek, zaplatil jako pokutu vysokou částku. Pak jakýsi Týřan Abdémón rozřešil předložené hádanky, sám předložil jiné a tehdy zase Šalomoun je nerozřešil a zaplatil mnoho peněz Chíramovi.”

XVIII 116 Dios tak dosvědčuje to, co jsem už dříve uvedl. Jako další svědectví uvedu Menandra z Efesu. Ten popsal události, k nimž došlo za vlády jednotlivých vladařů u Řeků i u barbarů, při čemž se snažil čerpat zprávy z místních kronik.

117 Když při výkladu o vládě týrských králů dospěl k Chíramovi, říká: „Po smrti Abibalově se ujal vlády jeho syn Chíram, který žil padesát tři let a vládl třicet čtyři roků.

118 Dal zasypat Eurychoros, postavil zlatý sloup v chrámu Diově, vyhledával dřevo vhodné pro stavby, dal porazit cedry na pohoří Libanónu a použil jejich dřeva pro stavbu chrámových střech, nechal strhávat staré chrámy a stavět nové. ‘Tak dal postavit chrám Hérakla a Astarty.

119 Zavedl slavnost Probuzení Héraklovo, která se slavila v měsíci Peritiu. Vedl

tažení proti Kitijským, kteří neodváděli daně, znovu si je podrobili a vrátil se zpět.

120 Za jeho vlády žil chlapec Abdémón, který uměl vždy správně rozřešit hádanky, jež posílal jeruzalémský král Šalomoun.

121 Čas, který uplynul od doby vlády tohoto krále až do doby založení Kartága, se vypočítává takto: po smrti Hiromově se ujal vlády jeho syn Baleazar, který žil sto čtyřicet tři roků a vládl sedmnáct let.

122 Po něm vládl devět let jeho syn Abdastratos, který žil dvacet devět let. Čtyři synové jeho chůvy se proti němu spikli a zabili ho. Nejstarší z nich, Methúsastratos, syn Leostrattw, se pak ujal vlády. Žil padesát čtyři let a vládl dvanáct let.

123 Po něm vládl devět let jeho bratr Astharymos, který žil padesát čtyři let. Zabil ho jeho bratr Fellés, který se pak ujal vlády. Vládl osm měsíců, žil padesát let. Jeho zabil Ithóbalos, kněz bohyně Astarty. Vládl třicet dva let, žil šedesát osm let.

124 Vystřídal ho jeho syn Balezóros, který žil čtyřicet pět let, z nichž vládl šest let. Jeho nástupcem se stal Melténos. Žil třicet dva let, vládl dvacet devět let.

125 Jeho nástupcem byl Pygmalión, žil padesát šest let, vládl čtyřicet sedm let. V sedmém roce jeho vlády uprchla jeho sestra a založila v Libyi město Kartágo.

126 Součet let od vlády Chíramovy po založení Kartága tedy činí sto padesát pět let a osm měsíců. Poněvadž chrám v Jeruzalémě byl postaven ve dvanáctém roce Chíramovy vlády, uplynulo od stavby chrámu do založení Kartága sto čtyřicet tři let a osm měsíců.

127 Co ještě dodat k svědectví Foiničanů? Pravda vychází najevo na základě bezpečné shody pramenů. Je zřejmé, že naši předkové přišli do naší země dávno před stavbou chrámu. Chrám postavili až tehdy, když dobyli celou zemi. Vyrožil jsem to už jasně ve svých *Starožitnostech* na základě našich svatých knih.

XIX 128 Nyní přistoupím k tomu, co vyprávějí o našich dějinách chaldejské kroniky, které se v řadě věcí shodují s našimi knihami.

129 Dokladem toho je Béróssos, původem Chaldecjec, kterého však znají všichni vzdělanci, protože uvedl k Řekům díla o astronomii a o chaldejském myšlení.

130 Tento Béróssos vypráví podle nejstarších kronik o potopě a o záhubě lidí, stejně jak to vyličil Mojžíš, i o arše, v níž se zachránil praotec našeho rodu Noé, když archa přistála u vrcholku arménských hor.

131 Pak vypočítával potomky Noeho i dobu jejich života až došel k Nabopalasarovi, králi babylónskému a chaldejskému.

132 Při líčení jeho činů uvádí, jak Nabopalassar vyslal proti Egyptu a proti naší zemi svého syna Nabokodrosora s velkým vojskem, když se dozvěděl o tamější vzpouře, přemohl povstalce, dal vypálit jeruzalémský chrám a vyhnal a přestěhoval náš národ do Babylónu. Jeruzalém pak zpustl na sedmdesát let až do doby perského krále Kýra.

133 Babylónský vladař prý si podrobil Egypt, Sýrii, Foinikii a Arábii a svými skutky prý překonal všechny dřívější chaldejské a babylónské vladaře.

- 134 Uvedu zde vlastní Béróssova slova, která zní takto:
- 135 „Když jeho otec Nabopalaras uslyšel, že satrapa pověřený správou Egypta, Koilé-Sýrie a Foinikie se vzbouřil, poslal proti němu svého syna Nabokodrosora, který byl ještě v plné síle. Nabopalaras sám totiž už nemohl podstupovat útrapy tažení.
- 136 Nabokodrosor se v bitvě utkal s povstalcem, zajal ho a navrátil území pod dřívější pravomoc. Jeho otec Nabopalaras tehdy náhodou onemocněl a po pětadvacetileté vládě zemřel v Babylonu.
- 137 Nabokodrosor se brzy po otcově smrti dozvěděl, dal do pořádku záležitosti v Egyptě i na ostatním území, pak soustředil židovské, foinické a syrské zajatce i zajatce z národů žijících v Egyptě a přikázal jednomu ze svých přátel, aby je za doprovodu silného vojska odvedl i s celou kořistí do Babylónie. Sám pak se s malým oddílem vrátil do Babylónu.
- 138 Správu říše tehdy měli v rukou Chaldejci, nejurozenější z nich byl v té době králem. Nabokodrosor se pak znovu chopil vlády nad celou otcovskou říší a přikázal, aby zajatci byli po svém příchodu usídleni na nejhodnějších místech Babylónie.
- 139 Sám pak skvěle vyzdobil válečnou kořistí chrám Bélův i ostatní chrámy, obnovil staré město a připojil k němu novou městskou část vně hradeb. Aby obléhatelé napříště nemohli změnit tok řeky ve svůj prospěch, opevnil vnitřní město trojí hradbou a další tři hradby dal postavit kolem vnější části města. Vnitřní hradby dal postavit z pálených cihel a asfaltu, vnější hradby z obyčejných cihel.
- 140 Když takto pozoruhodným způsobem opevnil město a nechal ozdobit brány, jak to odpovídalo jejich posvátnosti, dal ke královskému paláci svého otce přistavět další palác. Trvalo by mi příliš dlouho, než bych popsal jeho mohutnost a nádheru. Dodám jen tolik, že stavba paláce byla hotova během patnácti dnů, ačkoli palác byl nesmírně veliký a nádherný.
- 141 V tomto královském paláci dal Nabokodrosor postavit vysoké kamenné terasy, jejichž podoba měla připomínat hory, osadil je nejrůznějšími stromy a vytvořil takzvanou visitou zahradu, protože jeho žena, která vyrostla v Médii, toužila po horské krajině.”
- XX 142 Toto vyprávěl Béróssos o Nabokodrosorovi vedle mnoha dalších událostí v třetí knize svých *Chaldejských dějin*. Polemizuje v ní s řeckými autory, kteří se mylně domnívali, že Babylón založila asyrská královna Semiramis, a mylně tvrdili, že ona dala postavit ony obdivuhodné stavby.
- 143 V této věci musíme považovat za věrohodnou chaldejskou kroniku, vždyť i ve foinických archívech jsou zápisy, které se shodují s tím, co o babylónském králi píše Béróssos, totiž že si podrobil Sýrii a celou Foinikii.
- 144 Souhlasí s tím i Filostratos ve svých *Dějínách*, když líčí obléhání Týru, a také Megasthenés ve čtvrté knize *Indických dějin*, v níž se pokusil ukázat, že tento babylónský král předčil statečností a slávou Hérakla, protože dobyl i velkou část Libye a Ibérie.

145 Nyní doložím citátem z Béróssa, co jsem výše napsal o jeruzalémském chrámu, totiž že byl zničen ohněm při vpádu Babylóňanů a že jeho rekonstrukce byla zahájena za Kýrovy vlády nad Asií. Béróssos píše v třetí knize:

146 „Když Nabuchodonosor zahájil stavbu uvedené hradby, onemocněl a zemřel po čtyřiceti tříleté vládě, vlády se po něm ujal jeho syn Evilmaraduch.

147 Vládl nezákonně a násilně, proto se stal obětí spiknutí svého švagra Nériglisara a byl zavražděn po dvouleté vládě. Po jeho smrti se ujal vlády spiklenec Nériglisaros a vládl čtyři roky.

148 Jeho syn Laborosoardoch měl ještě jako dítě po dobu devíti měsíců královskou hodnost, ale projevy jeho špatného chování vyvolaly spiknutí jeho blízkých druhů, kteří ho ubili.

149 Po jeho smrti se spiklenci shromáždili a jednomyslně svěřili vládu Nabonnédovi, jednomu z Babylóňanů, kteří měli účast na spiknutí. Za jeho vlády byly restaurovány babylónské hradby podél řeky a opraveny pálenými cihlami a asfaltem.

150 V sedmáctém roce vlády vytáhl Kýros s mohutným vojskem z Persie, podrobil si zbytek Asie a vytáhl proti Babylónii.

151 Když se Nabonnédovi donesla zpráva o tomto tažení, vytáhl se svým vojskem, ale v boji utrpěl porážku, uprchl s hrstkou mužů a uzavřel se v městě Borsippa.

152 Kýros dobyl Babylón a nařídil strhnout vnější městské hradby, protože město se mu zdálo příliš opevněné a nedobytné. Pak odtáhl k Borsippě, aby tu obléhal Nabonnéda.

153 Ten však nečekal na obléhání a vzdal se sám. Proto s ním Kýros jednal lidumilně, povolil mu, aby se usadil v Karmanii a nechal ho odejít z Babylónie. Nabonnédos strávil v té zemi zbytek života a také tam zemřel.”

XXI 154 Tyto údaje odpovídají pravdě a shodují se s našimi knihami. V nich se píše, že Nabuchodonosor zpustošil v osmáctém roce své vlády náš chrám, který tak zanikl na padesát let. Jeho základy byly znovu položeny v druhém roce Kýrovy vlády a chrám byl dokončen v druhém roce Dareiovy vlády.

155 Nyní uvedu ještě foinické letopisy. Nechci nechat stranou ani nadbytečné doklady. Chronologie je takováto:

156 Za krále Ithóbala Nabuchodonosor obléhal Týros třináct let. Po něm vládl deset let Baal.

157 Poté byli ustanoveni soudci, kteří zastávali své úřady v tomto pořadí: Eknibal, syn Basléchův dva měsíce, Chelbés, syn Abdaiův deset měsíců, velekněz Ahhar tři měsíce, Mythynos a Gerastratos, synové Abdélimovi, byli soudci šest let, po nich byl jeden rok králem Balatór.

158 Po jeho smrti povolali Merbala z Babylónu, který pak vládl čtyři roky. Když zemřel, povolali na trůn jeho bratra Chírama, který kraloval dvacet let. Za něho byl Kýros vladařem Peršanů.

159 Úhrnem se tedy jedná o padesát čtyři roky a tři měsíce. Nabuchodonosor

začal obléhat Týros v sedmnáctém roce své vlády a ve čtrnáctém roce Chíramovy vlády se ujal trůnu Peršan Kýros.

160 Je tu úplná shoda mezi našimi, chaldejskými i týrskými kronikami, co se týče chrámu, a potvrzuje se tak nezvratně mé výše uvedené tvrzení o stáří našeho národa. XXII 161 Soudím, že to, co bylo až doposud řečeno, postačí všem, kteří nechtějí vyvolávat spory za každou cenu. Je však třeba vyhovět i dotazům těch, kteří nevěří letopisům barbarů a považují za věrohodné jen Řeky, a citovat jim četné autory, kteří znali náš národ a při vhodných příležitostech se o něm zmiňovali ve svých dílech.

162 Pýthagoras ze Samu, starobylý autor, o němž se soudí, že moudrosti a zbožnosti vynikl nad všechny ostatní filosofy, zřejmě nejen znal naše zvyklosti, ale stal se i jejich horlivým napodobitelem.

163 Nezachoval se sice žádný jeho spis, jehož pravost by se uznávala, ale mnozí o něm vyprávěli. Nejvýznamnější z nich je Hermippos, který vše svědomitě zkoumal.

164 V první knize svého Pýthagora píše, že Pýthagoras po smrti jednoho z jeho žáků (jmenoval se Kallifón a pocházel z Krotónu) prý tvrdil, že duše zemřelého s ním udržuje styk ve dne i v noci. Zakazuje mu prý vkročit na místo, kde odpočíval osel, zakazuje mu pít slanou vodu a klít.

165 K tomu ještě dodává: „Pýthagoras tento příkaz dodržoval a říkal, že si osvojuje a napodobuje učení Židů a Thráků“. Právem se tvrdí, že tento filosof převzal do svého učení mnoho židovských předpisů.

166 Kdysi byl náš národ známý v různých městech, proto se mnoho našich zvyků rozšířilo a leckde je horlivě přejímali. Vykládá to Theofrastos ve svých *Zákonech*.

167 Tam uvádí, že týrské zákony zakazují pronášet přísahu cizími výrazy, mezi něž mezi jinými počítá i přísahu zvanou „karbán“. Takový výraz nalézáme jen u Židů. Přeložíme-li je z hebrejštiny, znamená toto slovo „dar Bohu“.

168 Také Hérodotos z Halikarnassu zná náš národ, zdá se, že se alespoň určitým způsobem o něm zmiňuje.

169 Když v druhé knize píše o Kolchidě, říká: „Jen Kolchové, Egypťané a Ethiopové dodržují od svých počátků obřizku. Sýřané a Palestinci sami uvádějí, že se tomu naučili od Egypťanů.“

170 Sýřané, žijící u řeky Thermodón, a Parthenios a Makrónové, jejich sousedé, sami říkají, že tento zvyk nedávno převzali od Kolchů. Toto jsou jediné národy, které zachovávají obřizku, a zdá se, že to dělají po vzoru Egypťanů. Pokud se týče Egypťanů a Ethiopů, nedovedu rozhodnout, kdo se tomu od koho naučil.“

171 Hérodotos tedy tvrdí, že palestinští Sýřané zachovávají obřizku. Z obyvatel Palestiny tak činí pouze Židé. Hérodotos to musel vědět, jistě tedy měl na mysli Židy.

172 Také Choirilos, básník, který žil v dávné době, uvádí, že náš národ se zúčastnil tažení perského krále Xerxa proti Řecku. Na konci seznamu všech národů uvádí náš národ slovy:

173 „za nimi v pochodu kráčelo vojsko

na pohled pyšné
z úst jejich foinický jazyk se rozléhal
širokým krajem.
Sídlili v solymských horách, tam kde je
jezero širé,
účesy střapaté do kruhu stříženy mají, na nich
nosili kůži pak staženou, dýmem už ztuhlou,
svých koní.”

174 Je tedy všem jasné, alespoň si to myslím, že má na mysli nás, protože Solymské hory jsou v naší zemi, my je obýváme a tam je také takzvané Asfaltové jezero, které je ze všech syrských jezer největší.

175 Takovým způsobem se tedy o nás zmiňuje Choirilos. Snadno se lze přesvědčit, že ne málo významní Řekové, ale právě ti, kteří vyvolali největší obdiv svou moudrostí, nejen znali Židy, ale obdivovali ty z nich, s nimiž se setkali.

176 Klearchos, žák Aristotelův a vynikající filosof peripatetické školy, v první knize spisu *O spánku* uvádí, že jeho učitel Aristotelés vyprávěl tento příběh o jakémsi Židovi, při čemž doslova cituje Aristotela. Citují:

177 „Vyprávět celý příběh by trvalo dlouho, ale má význam uvést, co na něm bylo nejpodivuhodnějšího a zmínit se i o jeho filosofii. Tehdy Aristotelés řekl: Věz, Hyperochide, že se ti má slova budou zdát stejně divná jako sen. Hyperochidés s úctou odpověděl: Proto to také všichni chceme vyslechnout.

178 Na to řekl Aristotelés: Podle učení rétorů se nejdříve budeme zabývat původem onoho člověka, abychom byli poslušni učitelů, kteří nás učí výpravnému žánru. - Mluv, řekl Hyperochidés, jak chceš.-

179 Onen člověk byl původem Žid, pocházel z Koilé-Sýrie a tamější Židé jsou potomky indických filosofů. U Indů se prý filosofové jmenují Kalanové a v Sýrii zase Židé - Judejci podle místa, kde sídlí a které se jmenuje Judea. Jméno jejich města je velmi podivné, nazývají je Jerúsalémé.

180 Tento člověk, kterého mnozí přivítali jako hosta a který přišel z vnitrozemí na pobřeží, byl Řek, a to nejen jazykem, ale i duší.

181 Během mého pobytu v Asii přišel do míst, kde jsem právě pobýval, setkal se se mnou a s některými dalšími lidmi, kteří se zabývali vědou, aby vyzkoušel naše znalosti. Ale poněvadž on přišel do styku s mnoha vzdělanci, podělil se s námi spíše o své znalosti.”

182 To líčí Aristotelés u Klearcha a přidává ještě mnoho slov o obdivuhodné duševní síle a zdrženlivé životosprávě tohoto Žida. Kdo by měl zájem, může se více dozvědět přímo z uvedené knihy. Snažím se zde uvádět jen to nejnütnější.

183 Tento příběh je u Klearcha jen odbočkou, námět jeho práce byl jiný, ale takovým způsobem se o nás alespoň zmínil. Hekataios z Abdér, který byl zároveň velkým filosofem, ale i mužem činu, dosáhl vrcholu své činnosti v době Alexandra

Velikého a žil za Ptolemaia Laga. Židy se nezabýval jen tak mimochodem, ale napsal o nich knihu. Nyní chci podat stručný přehled jeho výkladu.

184 Nejdříve pojednám o době, které se jeho výklad týká. Hekataios se zmiňuje o bitvě, kterou svedli Ptolemaios a Démétrios u Gazy. Došlo k ní jedenáct let po Alexandrově smrti, jak uvádí ve výkladu o sto sedmnácté olympiádě Kastór.

185 K této olympiádě uvádí: „Za jejího průběhu Ptolemaios, syn Lagův, porazil v bitvě u Gazy Démétria, syna Antigonova, zvaného Poliorkétés - Dobyvatel měst“. Všichni se pak shodují v tom, že Alexandr zemřel za sté čtrnácté olympiády. Je tedy zřejmé, že náš národ se těšil rozkvětu za Ptolemaia Lagovce i za Alexandra.

186 Hekataios pak dále uvádí, že Ptolemaios se po bitvě u Gazy zmocnil Sýrie a že mnoho lidí, kteří poznali jeho laskavost a lidumilnost, s ním chtělo odejít do Egypta a sdílet s ním svůj osud.

187 „Jedním z nich prý byl židovský velekněz Ezekias, člověk asi šestašedesátiletý, který se těšil u svých soukmenovců veliké vážnosti, měl duševní schopnosti, dovedl dobře mluvit a byl nejzkušenějším politikem mezi všemi,

188 ačkoli, jak píše Hekataios, všech židovských kněží, kteří tehdy pobírali desátek z úrody a spravovali veřejné záležitosti, bylo asi tisíc pět set.“

189 Když se vrací k Ezekiovi, pokračuje: „Jednou, když tento člověk už dosáhl uvedené hodnosti a stýkal se s námi, shromáždil některé své druhy a přečetl jim celý svitek. Měl totiž písemný záznam o jejich sídlech a o jejich zřízení.“

190 Potom Hekataios vysvětluje náš vztah k zákonům a píše, že jsme ochotni podstoupit raději jakékoli útrapy, než abychom přestoupili zákon. Takové jednání považujeme za správné:

191 „Proto nelze Židy přimět ke změně smýšlení, i když je proto jejich sousedé a cizinci, kteří k nim přijdou, pomlouvají a i když je perští králové a satrapové za to zahrnují urážkami. Oni nikdy nezapřou po otcích zděděné zvyklosti, ale jsou ochotni podstoupit mučení a nejhroší způsob smrti pro své zákony.“

192 O jejich neochvějném dodržování zákonů uvádí četná svědectví. Vypráví například, že když Alexandr kdysi přišel do Babylónu a rozhodl se znovu postavit zchátralý chrám boha Béla, přikázal všem vojákům bez rozdílu, aby navázeli zem. Tehdy ho jen Židé neposlechli a raději snášeli mnoho ran a platili vysoké pokuty, až jim král udělil milost a osvobodil je od té povinnosti.

193 Kromě toho prý Židé strhli všechny chrámy a zničili oltáře, jež postavili cizinci, kteří přišli do jejich země, a v některých případech pak za to satrapům zaplatili pokutu, jindy dosáhli i prominutí trestu. Hekataios dodává, že právem si za to zaslouží obdiv.

194 Zmiňuje se i o početnosti našeho národa: „mnoho desítek tisíc“, píše, „jich Peršané nejdříve odvlékli do Babylónu a nebylo ani málo těch, kteří se po Alexandrově smrti vystěhovali do Egypta a do Foinikie kvůli povstání v Sýrii.“

195 Týž autor pak popsal i velikost a krásu země, kterou obýváme: „...obdělávají

skoro tři miliony arúr nejlepší a nejúrodnější půdy. Taková je plocha Judeje.”

196 Pak líčí, že odedávna obýváme překrásné a rozsáhlé město Jeruzalém, zmiňuje se o velkém počtu obyvatelstva a o stavbě chrámu:

197 „Židé mají ve své zemi mnoho pevností a vesnic, ale jen jedno opevněné město o obvodu padesáti stadií a asi se sto dvaceti tisíci obyvateli. To město nazývají Jerosolyma.

198 Uprostřed města je kamenná ohrada o délce pěti plether a o šířce sto loket. V ní je dvojitá brána. Uvnitř ohrady je čtyřhranný oltář, postavený z neotesaných a neopracovaných nasbíraných kamenů, každá strana má dvacet loket, výška oltáře je deset loket. Vedle oltáře je velká stavba, v níž je oltář a svícen, obojí ze zlata o váze dvou talentů.

199 Ve dne i v noci tu hoří věčné světlo. Není tam vůbec žádná socha, ani žádný votivní dar nebo rostlina, přinesená například z posvátného háje, nebo něco podobného. V této budově pobývají ve dne i v noci kněží, kteří provádějí jakési očištné rituály a ve svatyni nikdy nepijí víno.”

200 Tento autor rovněž dosvědčuje, že Židé se zúčastnili Alexandrových tažení a později i tažení jeho nástupců. Uvedu nyní, jak se během jednoho z tažení stal svědkem příběhu, který se udál jakémusi Židovi.

201 Píše: „Když jsem táhl k Rudému moři, provázel mne mezi jinými jezdci, kteří byli členy mého doprovodu, Žid jménem Mosollamos. Byl to inteligentní a statný muž, Řekové i barbaři ho shodně uznávali za nejlepšího lučištníka.

202 Tehdy po cestě pochodovalo mnoho vojáků a tu jakýsi věštec pozoroval let ptáků a rozhodl, aby se všichni zastavili. Mosollamos se tehdy zeptal, proč čekají.

203 Věštec ukázal na ptáka a řekl: Zachová-li pták svou polohu, pak je prospěšné, aby se všichni zastavili, vzlétne-li pták a poletí-li vpřed, bude vhodné táhnout dál, ale poletí-li pták zpět, musí se všichni hned vrátit. Mosollamos na to neřekl ani slovo, ale napnul luk, vystřelil a svým zásahem ptáka usmrtil.

204 Věštec i ostatní se rozhořčili a proklínali Žida. „Co blázníte” řekl Mossollamos „nešťastníci!” Pak vzal ptáka do rukou a řekl: „Jak by mohl tenhle pták, který se neuměl postarat o vlastní záchranu, předpovědět nám něco rozumného o naší výpravě? Kdyby uměl předvídat budoucnost, nebyl by přiletěl sem na toto místo, protože by se bál, aby ho svým šípem neusmrtil Žid Mosollamos”.

205 Dost už dokladů z Hekataia. Ti, kdo by se chtěli dozvědět více, mohou snadno sáhnout po knize. Nebudu teď váhat jmenovat Agatharchida, který se o nás zmiňuje, aby nás omluvil, jak si alespoň myslí on, za naši pošetilost.

206 Vypráví příběh o Stratonice, která přišla z Makedonie, kde opustila svého muže Démétria, do Sýrie. Když si ji Seleukos nechtěl vzít za ženu, jak ona očekávala, ale podnikl tažení do Babylónie, vyvolala v Antiochii povstání.

207 Když se král vrátil a zmocni! se Antiochie, uprchla Stratonika do Seleukeie, odkud tehdy mohla snadno odplout, ale dala se zadržet a ošálit snem, a byla zajata

a usmrcena.

208 Když Agatharchidés vylíčil tuto událost, posmíval se Stratoníčině pověřivosti a jako příkladu použil zase příběhu, který se vypráví o nás.

209 Napsal to takto: „Lidé, kteří se nazývají Židy, obývají velmi opevněné město, které domorodci nazývají Jeruzalém. Jejich zvykem je zdržovat se každého sedmého dne práce. V ten den nenosí zbraň, nepracují na poli a vůbec nevykonávají žádnou službu, ale až do večera se modlí ve svatyních s rukama vztaženými k nebi.

210 Když do země vtáhl se svým vojskem Ptolemaios, syn Lagův, tyto lidé, místo aby chránili své město, setrvali ve své pošetilém chování. Jejich vlast pak dostala špatného pána a tak se ukázalo, že ten zákon jim ukládá špatný zvyk.

211 Všechny ostatní kromě Židů tato událost poučila, že se mají uchýlovat ke snům a k tradovaným názorům o bozích jen v těch případech, kdy lidský rozum je na pochybách a nedokáže se sám rozhodnout.”

212 Agatharchidovi ten příběh připadal směšný, ale kdo naň pohlédne bez zaujatosti, vidí, že je něco velkého a chvályhodného, jestliže existují lidé, kteří raději dají přednost dodržování zákonů a zbožnému vztahu k Bohu, než by zachránili sebe a svou vlast.

XXIII 213 Myslím, že mohu doložit i to, že někteří historici opomněli zmínit se o našem národu nikoli z neznalosti, ale ze závisti nebo z jiného nesmyslného důvodu. Hieronymos, který napsal dějiny Alexandrových nástupců, byl současníkem Hekataiovým a přítelem krále Antígona a byl pověřen správou Sýrie.

214 Ale zatímco Hekataios napsal o nás dokonce knihu, Hieronymos se o nás ve svém historickém díle vůbec nezmiňuje, ačkoli žil téměř v naší zemi. Natolik se lišily záměry těchto mužů! Jeden z nich se domníval, že jsme hodni závažné zmínky, druhému zatemnila zrak jakási vášeň, která nepřála pravdě.

215 Ale jako důkaz naší starobylosti stačí uvedené egyptské, chaldejské a foinické kroniky, k nimž přistupuje i řada řeckých historiků.

216 Kromě těch, které jsem už uvedl, je tu ještě Theofilos, Theodotos, Mnaseas, Aristofanés, Hermogenés, Euhémeros, Kónón, Zópyrión a možná ještě mnozí další - všechny knihy se mi nedostaly do rukou - o nás nepsali jen tak mimochodem.

217 Mnozí z uvedených historiků se možná mýlili, když psali o našem původu, protože nečetli naše svaté knihy, ale všichni dosvědčili naši starobylost a ta je předmětem našeho výkladu.

218 Démétrios Falérský, Filón Starší a Eupolemos se neodchýlili příliš od pravdy. Je třeba je omluvit, nemohli totiž sledovat naše knihy se vší přesností.

XXIV 219 Zbývá mi nyní ještě, abych pojednal o jednom z hlavních bodů, které jsem si v úvodu vytýčil: ukázat, že pomluvy a urážky, k nimž někteří proti našemu národu sahají, jsou nepravdivé, a jako svědectví se dovolám přímo těch, kteří je napsali.

220 Domnívám se, že ti, kteří čtou historická díla častěji, vědí, že taková věc se přihází i jiným národům pro nepřázeň některých autorů. Našli se tací, kteří házeli špinu

na ušlechtilé národy a na velmi slavná města a haněli jejich zřízení.

221 Theopompos kritizoval aténskou ústavu, Polykrátés spartskou a autor Tripolitiku (není to Theopompos, jak se někteří domnívají) zaútočil na thébské zřízení. Také Timaios psal ve svých *Dějínách* špatně o ústavách uvedených obcí a také o jiných zřízeních.

222 Nejčastěji tak jednájí lidé, kteří se přilepili k slavným osobnostem, někteří to dělají ze závisti a ze zloby, jiní si myslí, že taková „originalita“ zachová jejich památku. Splnění této naděje se dočkají u hlupáků, ale kritičtí čtenáři odsoudí jejich špatnost.

XXV 223 První nás začali pomlouvat Egypťané. Někteří se jim chtěli zavděčit a pokusili se překrucovat pravdu. Nepopsali příchod našich předků do Egypta podle skutečnosti a podle pravdy neřekli pravdu ani o jejich odchodu odtud.

224 Měli dost důvodů k tomu, aby nás nenáviděli a aby nám záviděli. Za prvé naši předkové v jejich zemi vládli, a když z ní odešli zpět do své vlasti, dařilo se jim tam dobře. Nepřátelství vůči nám vyvolala také naše naprostá vzájemná odlišnost. Náš způsob zbožnosti byl tak odlišný od jejich zvyklostí v této oblasti, nakolik se liší božská povaha od nerozumných zvířat.

225 Oni podle všeobecné tradice považují zvířata za bohy a liší se navzájem jen podle způsobu pocty, kterou jim prokazují. Tito lehkomyšní a zcela hloupí lidé, kteří si zvykli od samých počátků na nesprávné názory o bozích, neustoupili a nevzali si za vzor důstojnost našeho náboženství, ale když viděli, kolik má stoupenců, začali nám závidět.

226 Někteří z nich se stali tak pošetilými a malichernými, že se nestyděli říkat věci, které byly v rozporu i s jejich vlastními starými kronikami, a zaslepeni svou vášní si ani nevšimli, že rozpory lze najít i v jejich vlastních dílech.

XXVI 227 Zastavím se teď u jednoho autora, jehož svědectví jsem před chvílí použil jako důkazu naší starobylosti.

228 Tento Manethós, který slíbil, že přeloží egyptské dějiny z jejich svatých knih, napsal, že naši předkové přišli do Egypta v počtu mnoha desítek tisíců lidí a zmocnili se vlády nad místním obyvatelstvem. Později, jak příznává, odtáhli, obsadili dnešní Judeu, založili Jeruzalém a postavili chrám. Až potud sleduje kroniky.

229 Pak si ale pod záminkou, že píše báje a ústně šířené zvěsti, dovolil vsunout do svého díla nepravděpodobné zprávy o Židech. Snažil se spojit nás s davem Egypťanů, postižených leprou a odsouzených i pro jiné choroby k vyhnanství z Egypta.

230 Cítuje krále Amenófise; to jméno si vymyslel, a proto se neodvážil určit přesně dobu jeho vlády, ačkoli u jiných králů uvádí přesné letopočty, a s tímto králem spojuje různé bajky. Přitom téměř zapomíná, že odchod „Pastýřů“ do Jeruzaléma se odehrál o pět set osmnáct let dříve.

231 V době jejich odchodu byl v Egyptě králem Tethmósís a doba vlády králů v mezidobí až po bratry Sethóse a Hermaia trvala tři sta devadesát tři let. Tvrdí dále, že Sethós přijal jméno Aigyptos a Hermaios jméno Danaos. Sethós Hermaia vyhnal a vládl

padesát devět let a po něm byl králem po šedesát šest let jeho nejstarší syn Rampsés.

232 Když takto potvrdil, že naši otcové odešli z Egypta o tolik let dříve, vsunul tam pak navíc Amenófise, podvrženého krále. Říká o něm, že zatoužil po tom, aby spatřil bohy jako Ór, jeden z jeho předchůdců na egyptském trůně. Sdílel své toužebné přání svému jmenovci Amenófisovi, synovi Paapise, o němž se soudilo, že svou moudrostí a schopností předvídat budoucnost má v sobě cosi z božské povahy.

233 Tento jmenovec mu prý řekl, že bude moci pohlédnout do tváře bohů, pokud očistí celou zemi od lidí nemocných leprou a od jiných nečistých.

234 Král se zaradoval a dal shromáždit všechny lidi z Egypta, postižené tělesnými vadami. Bylo jich prý osmdesát tisíc .

235 Tyto lidi poslal do kamenolomů východně od Nilu, aby tam pracovali odděleně od ostatních Egyptanů. Podle Manethóse byli mezi nimi i někteří vzdělaní kněží, postižení malomocenstvím.

236 Onen Amenófis, moudrý prorok, dostal strach, že on i král na sebe přivolají boží hněv, jestliže přinutí bohy, aby se ukázali proti své vůli. Měl vidění, že Nečistí budou mít spojení a že budou třináct let vládnout Egyptu, neodvážil se však říci to králi, ale zanechal o tom všem zápis a spáchal sebevraždu. Král upadl do zoufalství.

237 Pak píše doslova: „Když se lidé v kamenolomu trápili už delší čas, požádali krále, aby jim přidělil místo k pobytu a přístřeší. Král jim přidělil tehdy už opuštěné město Pastýřů Avaris. Podle egyptské teologie bylo toto město odedávna zasvěceno Tyfónovi.

238 Ti lidé sem přišli a toto místo se stalo ohniskem jejich povstání. Za vůdce si zvolili jednoho z héliopolitských kněží jménem Osarséf a zavázali se přísahou, že ho ve všem budou poslušni.

239 On jim dal první zákon, aby se neklaněli bohům, aby se nezdržovali masa žádného zvířete, která náboženský zákon v Egyptě považuje za posvátná, ale aby je obětovali a požívali a aby se stýkali jen s lidmi, kteří složili stejnou přísahu.

240 Takové jim dal zákony, ale také mnoho jiných, které byly v rozporu s egyptskými zvyky. Velkému množství mužů přikázal, aby postavili městské hradby a aby se připravili k válce proti králi Amenófisovi.

241 Povolal k sobě i některé další kněze, kteří byli stejně poskvrnění jako on, a poslal posly k Pastýřům, které Tethmósis vyhnal do Jeruzaléma, vysvětlil jim svou situaci i situaci svých ponižených soukmenovců a požádal je, aby se s ním spojili a vytáhli spolu proti Egyptu.

242 Slíbil jim, že je přivede nejdříve do města Avaris, do vlasti jejich předků, že poskytne v hojné míře jejich zástupům zásoby, že je v případě potřeby bude bránit a že celá země jim snadno podlehne.

243 Pastýři se zaradovali, ochotně všichni společně vytáhli v počtu dvou set tisíc mužů a dorazili brzy do města Avaris. Jakmile se egyptský král Amenófis dozvěděl o jejich příchodu, velmi ho to rozrušilo, protože si vzpomněl na věštbu, kterou mu dal

Amenófis, syn Paapisův.

244 Svolal množství Egyptů, poradil se s jejich veliteli, dal k sobě přivést posvátná zvířata, která byla ve svatyních nejvíce ctěna, a kněžím v jednotlivých okresech přikázal ukrýt sochy bohů na co nejbezpečnějších místech.

245 Syna Setha, jemuž říkali také Ramessés podle Amenófisova otce Rampsése a kterému bylo pět let, poslal k svému příteli. Pak se s ostatními Egyptany v počtu tři set tisíc velmi bojovných mužů postavil nepříteli, ale neutkal se s ním v boji.

246 Došel k názoru, že s bohy nelze bojovat, proto se obrátil a dorazil do Memfidy. Tam vzal Ápise a ostatní posvátná zvířata, která tam předtím poslal, a odtáhl s celým loďstvem a s egyptským lidem do Ethiopie. Ethiopský král se mu totiž z vděčnosti vzdal.

247 Přijal Amenófise i všechny jeho lid, poskytl jim vše, co jeho země rodila a co se hodilo pro výživu lidí, určil jim města a vsi, které by jim stačily jako obydlí na třináct let, jak mu soudem bylo určeno, aby po tu dobu byl vyhnán z vlastní říše. Kromě toho dal postavit na Amenófisovu ochranu vojenský tábor na egyptských hranicích.

248 Tak se vyvinuly události v Ethiopii. Solymští napadli Egypt společně s nečistými Egyptany a nakládali s lidmi tak bezbožně a krutě, že vláda Pastýřů se zdála být zlatým věkem všem, kteří se tehdy stali svědky jejich bezbožných činů.

249 Vypalovali města a vesnice, nespokojovali se tím, že loupili v chrámech a rozbíjeli sochy bohů, ale svatyně jim sloužily jako místa k opékání posvátných zvířat, pak nutili egyptské kněze a proroky, aby tato zvířata obětovali a zabíjeli a nakonec je připravili o všechno a vyhnali je.

250 Říká se rovněž, že kněz, který jim dal jejich zařízení a zákony, pocházel z Héliopole a že se jmenoval Osarséf podle héliopolitánského boha Osirise. Když se přidal k židovskému národu, změnil své jméno a přijal jméno Moýsés (Mojžíš).”

XXVII 251 Takové věci vyprávějí Egyptané o Židech a k tomu přidávají ještě mnoho dalších podrobností, které kvůli stručnosti opomím. Dále Manethós vypráví, že Amenófis se s velkým vojskem vrátil z Ethiopie a že s vlastní armádou přitáhl i jeho syn Rampsés. Oba svedli bitvu s Pastýři a s Nečistými a porazili je. Mnohé z nich pobili a zbytek pronásledovali až k syrským hranicím.

252 Tyto zprávy sepsal Manethós. Jasně ukáží, že tlachá a lže. Nejdříve se budu v souvislosti s tím, co později uvedu proti jiným autorům, zabývat tímto důkazem: Manethós přiznal a uznal, že svým prapůvodem nejsme Egyptané, ale že naši předkové sem přišli ze zahraničí, zmocnili se Egypta a později zase odtud odešli.

253 Egyptané, poskvrnění nemocí, se s námi nesmísili a také Mojžíš, který vedl náš lid, k nim nikdy nepatřil, protože žil o mnoho generací dříve. To vše se pokusím dosvědčit Manethósovými vlastními slovy. XXVIII 254 Směšný je první argument, o který opírá svůj výmysl: král Amenófis prý zatoužil vidět bohy. Které bohy? Jestliže mu šlo o bohy podle egyptských zákonů, to je o býka, o kozla, o krokodýly a psohlavce, ty všechny přece už viděl dříve.

255 Jak by byl mohl vidět bohy na nebesích? A proč po tom vůbec toužil? Prý proto, přísám Zeus, že už je viděl jiný král před ním. Pak se od něho musel dozvědět, jací asi jsou a jakým způsobem je spatřil, takže na to nepotřeboval vynajít nějaký nový způsob.

256 Jistě, ale věštec, s jehož pomocí král doufal, že dosáhne splnění svého přání, prý byl moudrý muž. Jak je tedy možné, že předem nepoznal, že splnění králova přání je nemožné? Vždyť se také nesplnilo. A jaký smysl mělo tvrzení, že mrzáci a lidé postižení leprou způsobili, že bozi se stali nespátřitelnými? Hněv bohů vyvolává bezbožnost lidí, ne jejich tělesné vady.

257 Jak je možné shromáždit během jediného dne osmdesát tisíc lidí, postižených leprou a nemocemi? Proč král neposlechl věštky? Ten mu totiž přikázal, aby mrzáky z Egypta vypověděl, ale on je poslal do kamenolomů, jako by před očistou země dával přednost potřebě pracovních sil.

258 Manethós tvrdí, že věštec spáchal sebevraždu, protože předvídal hněv bohů i události, které postihnou Egypt, a že královi zanechal věštbu v písemné podobě. Jak to, že tento věštec nepředvídal od počátku i vlastní smrt?

259 Proč neodporoval králi hned v okamžiku, kdy král chtěl vidět bohy? Jaký smysl měl strach z neštěstí, k němuž za jeho života vůbec nemělo dojít? Co horšího ho mohlo postihnout než unáhlená smrt vlastní rukou?

260 Ale podívejme se na jeho nejpošetilejší tvrzení: když král poznal obsah věštby a dostal strach z budoucnosti, nevyhnal ze země ony mrzáky, od nichž chtěl Egypt očistit, ale poskytl jim na jejich žádost město. Podle Manethóse to bylo město, které kdysi obývali Pastýři, a jmenovalo se Avaris.

261 Když se tam shromáždili, zvolili si prý za vůdce jednoho z dávných héliopolských kněží. Ten prý je učil, aby neuctívali egyptské bohy a aby se nezdržovali požívání masa zvířat, která se v Egyptě těšila náboženské úctě, ale aby je obětovali a požívali. Dále jim prý přikázal, aby se nespojovali s nikým, kdo nesložil stejnou přísahu jako oni. Pak si zavázal lid přísahou, že všichni budou tyto zákony zachovávat, opevnil město Avaris a vytáhl do války proti egyptskému králi.

262 K tomu Manethós dodává, že tento vůdce povolal k sobě jako spojence lidi z Jeruzaléma a slíbil že jim vydá město Avaris, protože prý kdysi patřilo jejich předkům. Odtud pak společně vyrazí a zmocní se celého Egypta.

263 Společně pak v počtu dvou set tisíc mužů vpadli do Egypta, a protože egyptský král usoudil, že bohům se nelze stavět na odpor, rychle utekl z Egypta do Ethiopie. Před svým útekem však světil Ápise a některá jiná posvátná zvířata do ochrany kněžím.

264 Jeruzalémští po svém příchodu znovu postavili města, vypálili svatyně, pobili kněze a vůbec se nezdržovali žádného násilí a krutosti.

265 Kněz, který jim dal zřízení a zákony prý pocházel z Héliopole a podle héliopoltáckého boha Osirida prý se jmenoval Osarséf, ale po svém obrácení přijal

jméno Mojžíš.

266 Po třinácti letech (takový čas vyhnanství mu totiž určil osud) se Amenófis vrátil z Etiopie s velkým vojskem, utkal se s Pastýři a s Nečistými, v bitvě je porazil a mnoho jich ještě pobil, když je pronásledoval až k syrským hranicím.

XXIX 267 Manethós si neuvědomuje, že píše neuvěřitelné lži, když tvrdí takové věci. Lidé, postižení leprou, a jejich spojenci byli zpočátku plni hněvu proti králi a proti těm, kteří s nimi nakládali podle věštcovy rady, ale když je král propustil z kamenolomů a když od něho dostali místo a zemi k obývání, jistě by byli vůči němu zaujali mírnější postoj.

268 A i když by byli krále nenáviděli, byli by strojili úklady jen proti jeho osobě a nebyli by se pustili do války proti všem. Vždyť jich bylo velmi mnoho a jistě museli mít mezi Egyptány i četné příbuzné.

269 Když už by se byli rozhodli bojovat proti lidem, nebyli by se odvážili vést válku proti vlastním bohům a nebyli by vydali zákony, které byly v naprostém rozporu s jejich tradičními zvyky, podle nichž byli vychováni.

270 Musíme být vděčni Manethósovi, že tvrdí, že původci těchto nezákonností nebyli lidé, kteří přišli z Jeruzaléma, ale samotní Egyptané, a že to vymysleli jejich kněží a zavázali si lid přísahou.

271 Nesmyslné je samozřejmě i tvrzení, že se nikdo z jejich blízkých a přátel nezúčastnil povstání a že Nečistí poslali poselství do Jeruzaléma a povolali si spojence odtamtud.

272 Jaké přátelství nebo příbuzenství tu bylo mezi nimi dříve? Byli naopak vzájemnými nepřáteli a naprosto se od sebe lišili svým zvyklostmi. A Manethós nám tvrdí, že Jeruzalémští ihned poskytli sluch slibům, že se zmocní Egypta, jako by velmi dobře neznali zemi, odkud byli kdysi vyhnáni!

273 Snad by byli dali v sázku své postavení, kdyby tehdy bylo bývalo nejjisté nebo špatné. Ale proč by byli měli obyvatelé bohatého města, kde sklízeli plody mnohem úrodnější země, než je Egypt, pomáhat a vystavovat se nebezpečí kvůli dávným nepřátelům, navíc kvůli mrzákům, které neočekával ani nikdo z jejich příbuzných. Nemohli přece tušit, že král uprchne.

274 Manethós naopak tvrdí, že Amenófisův syn vytáhl nejdříve proti nim směrem k Pelúsiu s třemi sty tisíci muži. To bylo obecně známo lidem, kteří tam tehdy pobývali. Na základě čeho si tedy měli představit, že král změní názor a uprchne?

275 Pak, pokračuje Manethós, se ti lidé zmocnili Egypta a jeruzalémští útočníci se tu dopustili mnoha krutých skutků. Manethós je za to haní, jako by je sám už dříve nebyl představil jako nepřátele a jako by bylo vhodné odsuzovat za takové jednání lidi povolané odjinud, když tak před jejich příchodem jednali Egyptané sami a přísahali, že tak budou jednat i v budoucnosti.

276 Po určitém čase se pak prý Amenófis vrátil, zvítězil v bitvě a pobíjel nepřátele, které hnal až k Sýrii. Tak snadné je tedy dobytí Egypta, ať už přitáhne útočník z kterékoli

strany!

277 To znamená, že tehdejší vládci Egypta, když obdrželi zprávu, že Amenófis žije, neopevnili přístupové cesty do Egypta, ačkoli k tomu byli vybaveni, a ani nepřipravili vojsko. Amenófis je prý pobíjel a pronásledoval vyschlou pouští až k Sýrii, ačkoli je zřejmé, že tudy snadno neprojde ani vojsko, které nebojuje.

XXX 278 Podle Manethóse tedy náš národ nepochází z Egypta a ani se s nikým z tamějšího obyvatelstva nesmísil. Mnoho lidí postižených leprou a mnoho nemocných zahynulo v kamenolomech, v nichž dlouho pobývali a trpěli. Další zahynuli v následujících bojích a nejvíce jich padlo v poslední bitvě a při útěku.

XXXI 279 Zbývá nyní, abych vyvrátil jeho tvrzení o Mojžíšovi. Egyptané považují tohoto muže za obdivuhodného a božského a snaží se přivlastnit si ho neuvěřitelnou pomluvou. Tvrdí že byl jedním z héliopoltáských kněží, vyhnaných kvůli lepře.

280 Ale kroniky dokazují, že žil o pět set osmáct let dříve a že vyvedl naše otce z Egypta do země, kterou nyní obýváme.

281 Z jeho vlastních slov vyplývá, že nebyl postižen žádnou podobnou nemocí. Sám totiž zakázal lidem postiženým leprou pobyt ve městě i ve vesnicích a přikázal jim, aby se potulovali v samotě a s roztrhanými rouchy, a za čisté nepovažuje ani ty, kteří by se jich dotkli nebo s nimi žili pod jednou střechou.

282 Dokonce i když se nemocní vyléčili a uzdravili, předepisoval jim očistu: koupele v pramenité vodě, ostříhání vlasů dohola a před návratem do svatého města jim nařizuje vykonání různých obětí.

283 Člověk, kterého by byla postihla taková pohroma, by byl naopak musel projevovat o lidi stejně nešťastné jako on lidumilnou péčí.

284 Mojžíš nevydal takový zákon jen pro lidi nemocné leprou, ale nepovoloval nastoupení kněžského úřadu ani lidem s nejmenší tělesnou vadou a zbavoval této hodnosti i kněze, kterého by takové neštěstí postihlo později.

285 Jak by tedy mohlo být pravdou, že by Mojžíš byl nerozumně vydával takové zákony nebo že by právě lidé vypovězení pro tuto nemoc byli přijali zákony vydané k jejich hanbě a škodě proti nim samým?

286 Manethós změnil také velmi nepravděpodobným způsobem Mojžíšovo jméno. Říká se, že se jmenoval Osarséf. Toto jméno neodpovídá změně jména. Skutečné jméno znamená „ten, který byl vytažen z vody“, Egyptané totiž nazývají vodu „móy“.

287 Myslím, že je nyní dostatečně jasné, že pokud sleduje Manethós staré letopisy, neodchyluje se příliš od pravdy. Pokud však sahá k anonymním bajkám, používá je k nepravděpodobným závěrům nebo uvěřil zprávám, které byly šířeny z nenávisti k nám.

XXXII 288 Po Manethósovi se chci zabývat Chairomónem. I on prohlašuje, že píše dějiny Egypta, a cituje jméno téhož krále jako Manethós, totiž Amenófise a Ramsése.

289 Píše, že Amenófisovi se ve spánku zjevila Ísis a vyčítala mu, že za války byl

její chrám zbořen. Tehdy prý Amenófisovi chrámový písař Fritobautés řekl, že se zbaví hrozného zjevení, očistí-li Egypt od poskvrněných lidí.

290 Král tedy dal shromáždit dvě stě padesát tisíc tělesně poškozených lidí a vypověděl je. Vedli je Mojžíš a Josef, oba prý byli rovněž chrámovými písaři. Jejich egyptská jména byla Tisithen pro Mojžíše a Peteséf pro Josefa.

291 Ti odešli do Pelúšia a setkali se tam s třemi sty osmdesáti tisíci lidmi, které tam zanechal Amenófis, jenž jim nechtěl povolit vstup do Egypta. Přichází s nimi uzavřeli přátelskou smlouvu a pak společně vytáhli proti Egyptu.

292 Amenófis nečekal na jejich příchod, zanechal v Egyptě těhotnou ženu a uprchl do Ethiopie. Jeho žena se zatím skrývala v jakési jeskyni a porodila tam chlapce Ramsése. Když Ramsés dospěl v muže, vyhnal Židy, jichž bylo asi dvě stě tisíc, do Sýrie a povolal svého otce Amenófise z Ethiopie zpět do Egypta.

XXXIII 293 Tolik Chairemón. Myslím, že z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že pravdu neřká ani jeden z nich. Kdyby se jejich výpovědi zakládaly alespoň zčásti na pravdě, nemohly by se navzájem tolik lišit. Autoři, kteří nepiší pravdu, nepiší ve shodě s jinými, ale upravují si vlastní výmysly.

294 Manethós tvrdí, že podnětem k vypovězení poskvrněných byla králova touha spatřit bohy, Chairemón si vymyslel vlastní příběh - snové zjevení Ísidy.

295 Manethós říká, že královi navrhl způsob očisty věstec Amenófis, Chairemón mluví o Fritobautovi. Také počet lidí je asi opravdu velmi blízký! Jeden uvádí osmdesát tisíc lidí, druhý mluví o dvou stech padesáti tisících.

296 A dále: Manethós nejdříve vyhnal Nečisté do kamenolomů, pak jim přidělil k obývání město Avaris, poslal je do války proti ostatním Egyptřanům a tehdy si prý povolali pomoc z Jeruzaléma.

297 Podle Chairemóna Nečistí po vyhnání z Egypta našli u Pelúšia tři sta osmdesát tisíc lidí, které tam zanechal Amenófis, a vtrhli s nimi do Egypta, odkud Amenófis uprchl do Ethiopie.

298 Vrchol je, že ani neuvedl, čím a odkud bylo toto mnohatisícové vojsko, zda to byli Egyptřané či nějakí přichozí z ciziny, a vůbec nevyložil příčinu, proč je král nechtěl pustit do Egypta, on, který si dovedl v souvislosti s nemocnými leprou vymyslet příběh o Ísidině zjevení.

299 K Mojžíšovi připojil Chairemón Josefa, který zemřel o čtyři generace dříve (to je téměř sto sedmdesát let), jako by byli bývali vyhnáni zároveň.

300 Podle Manethóse bojoval Ramsés, syn Amenófisův, po boku otce jako mladík a spolu s ním pak uprchl do Ethiopie, kdežto podle Chairemóna se narodil až po otcově smrti v jakési jeskyni a pak po vítězství v bitvě vyhnal Židy, jichž bylo asi dvě stě tisíc, do Sýrie.

301 Jak je to snadné! Chairemón neřekl ani, jakého původu bylo oněch tři sta osmdesát tisíc lidí, ani, jak zahynulo oněch čtyři sta třicet tisíc, zda padli v bitvě nebo zda se vzdali Ramsésovi.

302 A co je nejpodivnější, nelze z jeho líčení poznat, koho nazývá Židy nebo komu dává toto přízvisko, zda oněm dvě stě padesátí tisícům postiženým leprou nebo těm tři sta osmdesátí tisícům z Pelúsia.

303 Asi by byla už pošetilé, kdybych chtěl dalšími argumenty usvědčovat autory, kteří se vyvracejí sami. Dát se usvědčit od jiného není zdaleka tak průkazné.

XXXIV 304 Uvedu ještě Lýsimacha, který si vybral stejné téma, psal totiž podobně jako výše uvedení autoři o lidech nemocných leprou a o mrzácích. Svými smyšlenkami však překonal jejich nevěrohodnost a je zřejmé, že své dílo psal s velkou nenávisť.

305 Píše, že židovský lid byl za egyptského krále Bokchorea postižen leprou, svrabem a jinými nemocemi a že se utekl do chrámů, kde žebrał o potravu. Poněvadž obrovský počet lidí onemocněl, nastala v Egyptě neúroda.

306 Egyptský král Bokchoris vyslal posly do svatyně Ammónovy, aby odtud přinesli předpověď o neúrodě. Bůh králi přikázal očistit svatyně od lidí nečistých a bezbožných a vyhnat je z chrámů do pouště a utopit nemocné svrabem a leprou, protože slunce je rozhořčeno tím že oni žijí. Potom nechť král dá očistit chrámy a země bude zase plodit.

307 Bokchoris dostal tuto věštbu, povolal k sobě kněze a oltární sluhy, nařídil shromáždit nečisté a odvést je v doprovodu vojska do pouště, nemocné leprou ovinout olověnými pláty a vrhnout je do moře.

308 Když lidé nakažení leprou a svrabem byli utopeni, shromáždili ostatní nečisté a vyhnali je do pouště, aby tam zahynuli. Ti se sešli a radili se, co mají dělat. Když nastala noc, zapálili oheň a pochodně, rozestavěli stráže a celou další noc se postili a prosili bohy o záchranu.

309 Druhého dne jim jakýsi Mojžíš poradil, aby odvážně spolu vytáhli, až narazí na obydlená místa. Vybídl je, aby nikomu z lidí nevěřili, aby už nikomu nedávali dobré, ale vždy jen velmi špatné rady a aby cestou bořili chrámy a oltáře, které se tam vyskytnou.

310 Ostatní s ním souhlasili, jednali podle přijatých rozhodnutí a táhli pouští. Po dlouhých útrapách dorazili do obydlené země, nakládali tam s lidmi krutě, pustošili a pálili chrámy, až přišli do země, zvaně nyní Judea, založili tam město a usadili se v něm.

311 Města byla podle jejich chování nazváno Hierosyla - Svatokrádež. Později, když už v něm delší dobu sídlili, změnili jeho jméno, aby je lidé za ně nehaněli, a nazvali je Hierosolyma a sebe samy Hierosolymskými.

XXXV 312 Lýsimachos tedy neuměl uvést ani jméno stejného krále, ale vymyslel si nové jména, vynechal snové vidění a egyptského proroka a uchýlil se k Ammónovi, aby ten mu dal věštbu o lidech nakažených leprou a svrabem.

313 Tvrdí, že množství Židů se shromáždilo v chrámech. Označuje jako Židy lidi postižené leprou nebo jen nemocné vůbec? Říká „židovský národ.“

314 Který? Ten, který do země přišel, nebo ten, který v zemi už žil dříve? Proč je nazýváš Židy, jestliže to byli Egypťané? Byli-li to cizinci, proč neuvádíš, odkud přišli? Jak to, že jich zbylo takové množství, když král dal mnohé z nich utopit v maří a zbytek vyhnal do pouště?

315 Nebo proč nepíšeš, jak se jim podařilo přejít poušť, jak se zmocnili země, kterou nyní obýváme a jak dokázali založit města a postavit proslulý chrám?

316 Byla by bývalo třeba uvést nejen jména zákonodárce, ale objasnit i jeho původ, z jaké rodiny pocházel, proč se snažil dát jim takové zákony o bozích a proč se měli během svého pochodu dopouštět násilí na lidech.

317 Buď byli lidé, vedení Mojžíšem, původem Egypťané, ale pak by nebyli tak snadno změnili zvyklosti zděděné po otcích, nebo přišli do Egypta odjinud, ale pak by byli zase zachovávali zákony, na něž byli odedávna zvyklí.

318 Kdyby si byli navzájem přísahali, že nikdy nebudou mít v lásce ty, kteří je vyhnali ze země, mělo by to jistě smysl. Jestliže se však oni, kteří potřebovali od všech pomoc, protože se jim vedlo tak špatně, jak Lýsimachos sám tvrdí, pustili do nevyhlášené války proti všem lidem, pak je to dokladem velké pošetilosti, ne ovšem jejich, ale toho, kdo si to vymyslel. Lýsimachos se nadto ještě odvážil tvrdit, že sami nazvali své město podle svatokrádežného jednání a až později změnili jeho jméno.

319 Je přece jasné, že takové jméno by bylo potomky uvrhlo do hanby a vyvolávalo by proti nim nenávisť, jak by se zakladatelé města byli mohli domnívat, že to jméno bude jeho ozdobou! Ten dobrý člověk, omámený snahou nás urážet, ani nepochopil, že jako Júdejci označujeme svatokrádež jiným slovem než Řekové.

320 Ale nač ještě plýtvat slovy proti tak nestydatému lháři? Ale protože kniha je už dost rozsáhlá, začnu psát další, v níž se pokusím vyložit, co ještě zbývá říci k danému tématu.

Knihá druhá

I 1 V předchozí knize jsem, vážený Epafrodite, dokázal podle pravdy starobylost svého národa, svůj výklad jsem opřel o foinické, chaldejské a egyptské spisy, za svědky jsem si vzal i mnoho řeckých historiků a polemizoval jsem s Manethósem, Chairemónem i některými dalšími autory.

2 Nyní vyvrátím i tvrzení zbylých autorů, kteří psali proti nám. Začal jsem však váhat, zda stojí za námahu polemizovat se spisovatelem Apiónem.

3 Některé jeho zprávy odpovídají tomu, co před nim řekli už jiní, další tvrzení připojil velmi nevkusně sám, většina jeho líčení však obsahuje směšná tvrzení a mámi to říci po pravdě, dosvědčují jeho nevzdělanost a vyvolávají dojem, že je sepsal bezcharakterní člověk, který byl celý život demagogem.

4 Ale protože většina lidí se dává z vlastní hlouposti nachytat spíše na takové řeči, než aby je zaujalo vážné dílo, těší je urážky a jsou rozmrzelí, slyší-li chválu, považoval jsem za nutné analyzovat i jeho dílo, v němž podal proti nám písemnou žalobu jako při soudním řízení.

5 Kromě toho, jak vídám, má většina lidí velkou radost, když někdo, kdo začal nejdříve pomlouvat někoho jiného, je pak sám usvědčen z vlastních špatných vlastností.

6 Není snadné přechíst jeho dílo a pochopit, co vlastně chce říci. V tom velkém zmatku a ve spouště lži část přibližně odpovídá zprávám o odchodu našich předků z Egypta, které jsme už dříve prozkoumali, a část je obžalobou Židů, kteří obývají Alexandrii.

7 Na třetím místě pak do toho míchá odsuzování rituálu našeho chrámu a našich ostatních zákonů.

II 8-9 Myslím, že jsem nejen dostatečně, ale spíše nad míru ukázal, že Egyptané nebyli předky našeho národa a že tito nebyli z Egypta vyhnáni pro nakažlivé tělesné nemoci ani pro jiná tělesná poškození. Připomenu nyní stručně, co k tomu přidává Apión.

10 V třetí knize *Dějin Egypta* říká: „Mojžíš pocházel z Héliapale, jak jsem slyšel od starších Egyptanů, a podle zvyku svých předků zavedl ve vyhrazených místech, která měla město k dispozici, modlitebny pod širým nebem. Všechny tyto modlitebny orientoval k východu, tam totiž leží město Héliopalís.

11 Místo obelisků tam dal postavit sloupy a pod nimi byla vytesána loď. Stín sochy, který padal na loď, obepisoval okruh, odpovídající sluneční dráze.”

12 Tak zní podivný výrok spisovatele. Tato lež nepotřebuje dalších slov, usvědčují ji fakta. Ani sám Mojžíš, i když postavil Bohu první stánek, v něm neumístil žádnou takovou sošku, ani nic takového nepřikázal potomkům. Šalomoun, který potom dal postavit chrám v Jeruzalémě, se rovněž zdržel takových zvláštností, jaké si vymyslel Apión.

13 Apión říká, že od starších lidí slyšel, že Mojžíš pocházel z Héliopole. Zřejmě sám jako mladší uvěřil lidem, kteří snad díky svému věku Mojžíše znali a byli jeho vrstevníky!

14 Ačkoli sám je spisovatel, nedovede o básníku Homérovi s jistotou říci, v kterém městě se narodil, a dokonce to neví ani o Pýthagorovi, který žil sotva včera nebo předevěčirem. A pokud se týče Mojžíše, který žil o tolik let dříve než oni, nastavuje tak lehkověrně sluch starším, že je jasné, že lže.

15 V určení doby, v níž padle něha Mojžíš vyvedl lidi nakažené leprou, slepce a mrzáky z Egypta, myslím, že se tento přesný gramatik shoduje se svými předchůdci.

16 Manethós říká, že Židé byli vyhnáni z Egypta za vlády Tethmósise, tři sta devadesát tři roků před Danaovým útěkem z Argu. Lýsimachos klade tuto událost do doby vlády Bakcharisovy, to je do doby před tisíci sedmi sty lety, Molón a někteří jiní podle toho, jak je napadlo.

17 Apián, nejspolehlivější ze všech, určil dobu exodu přesně do sedmé olympiády, a to do jejího prvního roku, kdy podle něho Foiničané založili Kartágo. Tuto zmínku o Kartágu připojil sám v domnění, že tím nejzřetelněji doloží pravdivost svého tvrzení. Neuvědomil si, že tím poskytuje svědectví proti sobě.

18 Máme-li věřit tomu, co píší o této kolonii foinické kroniky, pak žil král Chíram sto padesát pět let před zatažením Kartága.

19 Výše jsem doložil podle foinických kronik, že Chíram byl přítelem Šalamouna, který dal postavit chrám v Jeruzalémě, a že i Chíram k stavbě chrámu mnoha přispěl. Šalamoun postavil chrám šest set dvanáct let po odchodu Židů z Egypta.

20 Počet vyhnanců odhadl ve stejné výši jako Lýsimachos tvrzením, že jich byla sto deset tisíc. Dále uvádí prapodivnou a jistě „pravděpodobnou“ příčinu názvu sabbat.

21 Píše: „Po šestidenním pochodu jim naskočily vředy na slabinách, proto sedmý den odpočívali. Když v pořádku došli do země zvané nyní Judea, nazvali tento den „sabbat“ podle egyptského jazyka. Egypt’ané totiž toto postižení slabin nazývají „sabbó“.

22 Jak si netropit posměch z tak hloupých řečí nebo se naopak nerozzlobit nad nestydatostí, s níž si dovoluje psát takové věci. Zřejmě všech sto deset tisíc lidí dostalo tyto vředy!

23 Jestli byli slepí, kulhaví a postižení všemožnými nemocemi, jak tvrdí Apión, pak nemohli vydržet ani jednodenní pochod. Byli-li schopní projít dlouhou pouští a porazit přitom i nepřátele, kteří se jim postavili do cesty, pak sotva mohli všichni být postiženi vředy.

24 Taková nemoc nemusí pochodující nutně postihnout. Státisíce vojenských oddílů po mnoho dní pochoduje vždy na přiměřenou vzdálenost a nedostávají ihned tuto nemoc. Takový předpoklad je zcela nesmyslný.

25 Skvělý Apión nejdříve řekl, že po šesti dnech přišli do Judeje, a pak zase prohlásí, že Mojžíš vystoupil na horu mezi Arábií a Egyptem zvanou Sínaj, že se tam skrýval čtyřicet dnů, pak sestoupil a dal Židům jejich zákony. Jak je možné, že zůstali čtyřicet dnů na pustém místě bez vody a přitom celou vzdálenost mezi oběma zeměmi přešli za šest dnů?

26 Jeho etymologie názvu „sabbat“ předpokládá buď velkou drzost, nebo hroznou nevzdělanost. Slova „sabbó“ a „sabbaton“ mají k sobě velmi daleko.

27 „Sabbaton“ v řeči Židů znamená odpočinek od vší práce a „sabbó“, jak říká Apión, označuje u Egyptanů nemoc slabín.

III 28 Takové nové věci vybájl Egyptan Apión o Mojžíšovi a o vyhnání Židů z Egypta a přidal je k smyšlenkám ostatních historiků. Máme se divit, že lze o našich předcích svým tvrzením o jejich egyptském původu?

29 Opačnou lež přece prohlásil sám o sobě. Ačkoli se narodil v egyptské Oáze, dalo by se říci jako nejegyptštější z Egyptanů, zapřel svou pravou vlast a rod a vydával se za Alexandrijce. Tím přiznal, že svůj původ považuje za špatný.

30 Právem tedy nazývá Egyptany ty, které nenávidí a které chce hanobit. Kdyby nepovažoval Egyptany za velmi špatné, nebyl by se přestal hlásit k svému původu, protože lidé, kteří jsou na svou vlast pyšní, se vychloubají tím, že nesou její jméno, a obviňují ty, kteří si toto jméno samovolně přivlastňují.

31 Egyptané se k nám chovají dvojím způsobem: buď si přisvojují příbuznost s námi, aby získali větší slávu, anebo nás násilně připojují k sobě, abychom s nimi sdíleli jejich špatnou pověst.

32 Zdá se, že znamenitý Apión svými urážkami vůči nám splácí Alexandrijským jakousi odměnu za občanství, které mu přiznali. A protože zná jejich nepřátelství vůči Židům, kteří obývají Alexandrii spolu s nimi, nabídl jim, že nás bude hanobit a spolu s námi i všechny ostatní Židy, a přitom si vymýšlí lži o obou těchto skupinách.

IV 33 Z jakých těžkých ničemných zločinů tedy obvinil alexandrijské Židy? - „Přišli ze Sýrie a usadili se u moře v místě, kde není přístav, ale poblíž jen moře vyvrhuje své trosky“.

34 Zaslouží-li si toto místo hanu, cožpak se pak hana nevztahuje také, nemohu říci k jeho vlasti, ale k jeho takzvané vlasti, to je k Alexandrii? Pobřeží přece je její částí a podle názoru všech patří, pokud se týče bydlení, k nejkrásnějším částem města.

35 Nevím, co by říkal Apión, kdyby se Židé byli usadili v sousedství hřbitova a ne v sousedství královského paláce.

36 Jestli Židé obsadili toto místo mocí a později je odtud nikdo nevyhnal, dosvědčovalo by to jejich statečnost. Ale k obývání jim je přidělil sám Alexandr a těšili se stejně účtě jako Makedonci. Až dosud nese tento kámen přízvisko Makedoňané.

37 Jestliže Apión četl listy krále Alexandra a Ptolemaia, syna Lagova, jestli se mu dostaly do rukou výnosy jejich nástupců v Egyptě a viděl-li stělu stojící v Alexandrii, na níž je nápis, obsahující práva udělená velkým Caesarem Židům v Alexandrii,

a jestliže se i pak odvážil psát pravý opak těchto textů, ačkoli je znal, pak je jistě velmi špatný člověk. A pokud je neznal, je to nevzdělanec.

38 Stejně je známkou nevzdělanosti, diví-li se někdo tomu, že jako Židé se zároveň nazývají Alexandrijskými. Všichni, kdo byli povoláni do nějaké kolonie, i kdyby se sebevíce lišili původem, se vždy nazývají podle zakladatelů takové kolonie.

39 Nač ještě mluvit o ostatních národech? Vždyť i příslušníci našeho národa se nazývají Antiochijci, občanství jim totiž udělil zakladatel Antiochie Seleukos. Stejně Židé v Efesu i v ostatní Jónii se jmenují stejně jako domorodí obyvatelé, protože jim toto právo udělili nástupci Alexandra Velikého.

40 Lidumilnost Římanů dala téměř všem právo sdílet jejich jméno, a to nejen jednotlivcům, ale celým velkým národům. Někdejší Iberové, Etruskové i Sabinové se nyní nazývají Římány.

41 Jestli Apión neuznává tento způsob občanství, ať se sám přestane nazývat Alexandrijcem. Narodil se přece, jak už jsem uvedl, v nejzazším koutu Egypta. Jak by se tedy mohl stát Alexandrijcem, když by byla zrušena možnost získat občanství darem, jak to Apión vyžaduje v našem případě? Římané, kteří nyní vládou světu, právě Egyptanům brání v získání občanského práva v jakékoli obci.

42 Ale Apión je tak ušlechtilý, že si sám přiznal výhodu, na niž nemá nárok, a snaží se pomluvit ty, kteří tuto výhodu získali právem. Alexandr se nesnažil ve městě, jež založil, shromáždit některé příslušníky našeho národa pro nedostatek osidlenců, ale dal našim tento dar, když prověřil nejdříve dobré vlastnosti a věrnost všech národností.

43 Měl totiž náš národ v úctě, jak to o nás říká i Hekataios, takže za dobrý vztah a za věrnost, kterou mu Židé prokázali, k nim připojil Samařsko a osvobodil je od daní.

44 Podobně jako Alexandr smýšlel o alexandrijských Židech i Ptolemaios, syn Lagův. Svěřil do jejich ochrany egyptské pevnosti, protože předpokládal, že je budou střežit věrně a statečně. A protože chtěl mít pevně v rukou vládu nad Kyrénou i nad ostatními libyjskými městy, usídlil i zde skupiny židovského obyvatelstva.

45 Jeho nástupce Ptolemaios, zvaný Filadelfos, vydal nejen všechny zajatce naší národnosti, pokud se u něho nalézali, ale poskytoval nám i peněžní dary, a co je nejdůležitější, zatoužil po tom, aby poznal naše zákony a aby si přečetl naše svaté knihy.

46 Poslal proto poselství s žádostí, aby k němu byli vysláni překladatelé tohoto zákona. Redakci písemné podoby překladu nesvěřil nahodilým lidem, ale Démétriovi Falérskému, Andreovi a Aristaiovi, který vzděláním vynikal nad své vrstevníky.

47 Dohled nad splněním tohoto úkolu svěřil svým tělesným strážcům. Jistě by si nebyl přál seznámit se s našimi zákony a s naší tradiční filosofií, kdyby byl pohrdal muži, kteří se k těmto zásadám hlásili, a kdyby je nebyl obdivoval.

V 48 Apiónovi ušlo, že téměř všichni králové jeho předků, jak po sobě následovali, se k nám chovali velmi laskavě. Když se třetí Ptolemaiovec, zvaný Euergetés, zmocnil celé Sýrie, nevykonal děkovnou oběť egyptským bohům, ale po příchodu do Jeruzaléma

vykonal mnohé oběti Bohu podle našich zvyklostí a věnoval mu obětní dary, odpovídající velikosti jeho vítězství.

49 Ptolemaios Filométór a jeho žena Kleopatru svěřili svou říši zcela do rukou Židů. Vrchními veliteli vojska byli tehdy Ónias a Dositheos, z jejichž jmen si Apión tropí žerty, ačkoli by měl jejich činy spíše obdivovat než tupit, měl by jim být vděčen za záchranu Alexandrie, za jejíhož občana se vydává.

50 Když se Alexandrijští vzbouřili proti královně Kleopatře a když jim hrozila úplná zkáza, byli to právě tito muži, kteří dosáhli dohody obou stran a odvrátili zlo občanské války. - „Ale potom”, tvrdí Apión - „Ónias přivedl proti městu velké vojsko, ačkoli tam byl přítomen římský vyslanec Thermos”.

51 Na to mohu říci, že jednal správně a skutečně právem. Ptolemaios, zvaný Fyskón, po smrti svého bratra Ptolemaia Filométóra vytáhl z Kyrény se záměrem svrhnout z trůnu Kleopatru a královy syny a sám se chtěl zmocnit vlády.

52 Proto Ónias zahájil proti němu válku v zájmu Kleopatry a v tísní nezradil věrnost, jíž se zavázal svým králům.

53 Spravedlnost jeho jednání zjevně dosvědčil i Bůh. Ptolemaios Fyskón se tehdy neodvážil postavit se proti vojsku Óniovu, ale dal zajmout všechny Židy, sídlící ve městě, i s jejich dětmi a manželkami, dal je nahé spoutat a předhodit slonům, které předtím opil, aby zahynuli pod jejich nohama. Ale události se vyvinuly zcela proti jeho očekávání.

54 Sloni si nevšimli Židů, kteří leželi před nimi, ale napadli Fyskónovy přátele a mnoho jich ušlapali. Později měl Ptolemaios ještě hrozné vidění, které mu zakázalo ubližovat Židům.

55 Když ho jeho nejmilejší konkubína, kterou někteří nazývají Ithaka, jiní Irena, prosila, aby se nedopouštěl takové bezbožnosti, vyhověl jí a konal pokání za činy, jichž se dopustil nebo k nimž se chystal. Proto Židé, sídlící v Alexandrii, právem slaví, jak je známo, tento den, protože si zjevně zasloužili Boží záchranu.

56 Apión, který haní všechny, tedy raději obviňoval Židy za válku proti Fyskónovi, ačkoli je spíše měl pochválit. Zmiňuje se rovněž o poslední alexandrijské královně Kleopatře, aby nám projevil svou nepřízeň, protože ona nám nebyla nakloněna. Spíše se měl snažit obrátit svou kritiku proti ní.

57 Ona se dopouštěla všech křivd a zločinů vůči svým příbuzným i vůči svým manželům a milencům a vůbec vůči všem Římanům i vůči císařům, kteří byli jejími dobrodinci. Dokonce v chrámu zabila svou sestru Arsinoé, která se vůči ní ničím neprovinila, úkladně dala zavraždit ji i jejího bratra a vyplenila chrámy otcovských bohů i hroby předků.

58 Ačkoli převzala vládu od prvního Caesara, vzbouřila se proti jeho synu a následníkovi. Antonia svedla milostnými rozkošemi, učinila z něho nepřítel vlasti a zrádce přátelovi, jedny zbavila královské hodnosti, druhé dohnala k zločinům.

59 Ale nač ještě dále mluvit? Vždyť v námořní bitvě opustila i Antonia, otec

společných dětí, a což ho nedonutila, aby zradil vlastní vojsko a principát a přidal se na její stranu?

60 Nakonec, když Caesar dobyl Alexandrie, byla dohnána až k tomu, že hledala záchranu v sebevraždě, protože se chovala krutě a nevěrně ke všem. Tvrdíš, že se nemáme vychloubat tím, že, jak říká Apión, Židé v době hladomoru nedostávají přídel obilí.

61 Ale Kleopatra se dočkala zaslouženého trestu a pro nás je útěchou Caesar, který dosvědčuje naši věrnost v boji proti Egyptanům, dosvědčují to i rozhodnutí senátu a listy Caesara Augusta, které potvrzují naše zásluhy.

62 Do takových listů měl Apión nahlédnout a prozkoumat všechny druhy dokladů z doby Alexandrový a z doby všech Ptolemaiovců, podívat se i na rozhodnutí senátu a nejvýznamnějších římských císařů.

63 Jestliže Germanicus nemohl dát přídel obilí všem obyvatelům Alexandrie, pak je to důkaz neúrody a nedostatku obilí a nelze to použít jako obvinění proti Židům. Rozumné názory na Židy sídlící v Alexandrii, které sdíleli všichni císaři, jsou obecně známé.

64 Neboť správa obilných zásob nebyla odňata jen Židům, ale i ostatním Alexandrijským. Židé si však zachovali největší důvěru, kterou jim kdy králové udělili, to je ostrahu řeky a dozor nad všemi posádkami. V těchto věcech jim císaři zachovali plnou důvěru.

VI 65 Apión pokračuje: „Proč tedy, jsou-li občany, neuctívají tytéž bohy jako Alexandrijští?“ Já mu odpovídám: Proč, když vy jste Egyptany, válčíte navzájem krutě a nesmlouvavě kvůli náboženským otázkám?

66 Cožpak vás všechny nenazýváme Egyptany a nepřestáváme vás obecně nazývat lidmi, poněvadž lidský rod je u všech jeden a týž, ačkoli uctíváte a velmi pečlivě chováte zvířata nepřátelská lidem?

67 Jsou-li mezi vámi Egyptany takové názorové rozdíly, proč se divíš, že lidé, kteří přišli do Alexandrie odjinud, se v těchto věcech nadále řídí svými původními zákony?

68 Apión nám vyčítá, že se stáváme příčinou rozbrojů. Dejme tomu, že z toho po pravdě obviňuje Židy usazené v Alexandrii, ale proč nám pak všem, ať žijeme kdekoli, vyčítá naši známou soudržnost?

69 Ostatně každý může zjistit, že původci rozbrojů byli občané Alexandrie podobní Apiónovi. Dokud drželi toto město Řekové a Makedoňané, nezdvíhali žádné bouře proti nám, ale snášeli naše dávné tradiční zvyky. Když počet Egyptanů mezi nimi pro dobové zmatky vzrostl, docházelo stále častěji k neklidu. Ale náš národ si zachoval svou čistotu.

70 Právě oni byli počátkem všech násilností, protože jejich národ nemá ani pevnost Makedoňanů, ani se nevyznačuje řeckou moudrostí, ale všichni mají špatné egyptské mravy a projevují nám své dávné nepřátelství.

71 Došlo právě k opaku toho, co předhazují nám: ačkoli většina z nich má občanské právo tohoto města neprávem, nazývají cizinci ty, o nichž je známo, že jim toto právo udělili panovníci!

72 Je zřejmé, že Egyptanům nedal občanská práva nikdo z králů ani žádný z císařů, ale nás sem uvedl Alexandr, králové tato práva rozšířili a Římané nás uznali za hodny uchovat si toto právo navždy.

73 Apión se rovněž pokusil očernit nás za to, že nestavíme sochy k počtě císařů, jako kdyby tito to nevěděli nebo jako by potřebovali, aby je Apión bránil. Spíše měl obdivovat velkodušnost a skromnost Římanů za to, že nenutí své poddané porušovat otcovské zákony, ale přijímají od nich jen takové počty, které jim tito mohou za dodržení zákonných předpisů prokazovat.

74 Řekové i jiné národy považují za vhodné stavět sochy. S nadšením si dávají malovat portréty svých otců, manželek i dětí. Někteří sbírají obrazy lidí, s nimiž nemají nic společného, jiní si dokonce objedávají i portréty oblíbených otroků. Co je tedy na tom divného, prokazují-li tuto počtu i císařům a pánům?

75 Náš zákonodárce to naopak zakázal, ne snad z toho důvodu, že by jako věštec chtěl už předem zakazovat úctu k římské moci, ale proto, že takovou činností pohrdal jako něčím, co není užitečné ani Bohu ani lidem, a proto zakázal zhotovovat neživé obrazy všech živých bytostí a tím spíše obraz Boha, jak ukážeme níže.

76 Nezakázal však prokazovat po Bohu jiné počty dobrým mužům a takové počty my ve velké míře prokazujeme císařům i římskému národu.

77 Konáme za ně ustavičné oběti a takové slavnostní obřady nejen denně na náklady všech Židů pořádáme, ale pouze císařům prokazujeme zvláště velikou čest, kterou neprokazujeme nikomu z ostatních lidí, totiž oběti, vykonávané za ně, hradíme z veřejných prostředků.

78 Toto nechť postačí jako obecná odpověď na to, co Apión řekl o Alexandrii.

VII 79 Divím se také autorům, kteří mu poskytli takové podněty, mám na mysli Poseidóna a Apollónia Molóna, kteří nás obviňují z toho, že neuctíváme stejné bohy jako ostatní. Oba stejným dílem lžou. Vymýšlejí si nesmyslné urážky o našem chrámu a neuvědomují si, že se dopouštějí bezbožného jednání. Pro svobodného občana je jakákoli lež hanbou a tím spíše lež o chrámu, který je známý všem lidem a mocný pro svou posvátnost.

80 Apión se totiž odvážil prohlásit, že Židé umístili v této svatyni oslí hlavu, kterou uctívají a považují za hodnou takového kultu. Tvrdí, že to vyšlo najevo, když Antiochos Epifanés vyloupil chrám, tehdy tam prý byla nalezena zlatá oslí hlava v hodnotě velké částky peněz.

81 K tomu především prohlašuji: jako Egyptan by nám to Apión neměl vytýkat, i kdyby u nás něco takového existovalo. Vždyť osel není horší než kočka nebo kozel či jiná zvířata, která jsou egyptskými božstvy.

82 Jak to, že nepochopil, že fakta ho usvědčují z neuvěřitelné lži? My se řídíme stále stejnými zákony a budeme je dodržovat navěky. Ačkoli naše město, podobně jako i jiná města, postihly různé pohromy a Antiochos Zbožný, Pompeius Veliký, Licinius Crassus a naposled Titus Caesar obsadili chrám jako vítězové, nenašli tam nic takového, ale setkali se jen s nejčistší zbožností, která neskrývá nic, o čem bychom nemohli s cizinci mluvit.

83-84 Mnozí důvěryhodní historici, např. Polybios z Megalopole, Strabón z Kappadokie, Nikolaos z Damašku, Tímagénés a kronikáři Kastór a Apollodóros dosvědčují, že Antiochos vyloupil chrám neprávem, že to učinil pro nedostatek peněz, ačkoli nebyl naším nepřítelem, a že nás napadl, ačkoli jsme byli jeho spojenci a přáteli, že tam však nenašel nic, co by si zasloužilo posměch. Ti všichni píší, že Antiochos porušil smlouvy pro nedostatek peněz a že proto vyplenil židovský chrám plný zlata a stříbra.

85 K tomu měl Apión přihlédnout, kdyby ovšem sám neměl spíše srdce osla a nestoudnost psa, kterého oni uctívají. Jiný důvod jeho lži si nedovedu představit.

86 My neprokazujeme oslům žádné pocty, ani jim nepřičítáme žádnou moc, jak to činí Egyptané s krokodýly a hady a jak to činí, když považují lidi, pokousané těmito zvířaty nebo pohlčené krokodýly, za šťastné a hodné božství.

87 I my máme samozřejmě osly, kteří jako u jiných rozumných lidí nosí břemena, jež na ně naložíme, a kteří dostávají mnoho ran, když se přiblíží k mlatu a chtějí tam žrát nebo když neujdou uloženou vzdálenost, protože u nás osli slouží jen k pracím a k nutným úkolům v zemědělství.

88 Buď byl Apión při vymýšlení lži hloupější než ostatní, nebo sice vycházel z faktů, ale nedovedl z nich dojít k správným závěrům, proto žádná jeho urážka proti nám neobstojí.

VIII 89 Jinou bajku plnou urážek vůči nám převzal od Řeků. Stačí říci, že lidé, kteří mají odvahu mluvit o zbožnosti, by měli vědět, že je méně bezbožné narušit vstup do chrámu než básnit o zločinech kněží.

90 Uvedení autoři se spíše snažili hájit svatokrádežného krále, než psát správné a pravdivé věci o nás a o našem chrámu. Oni chtěli hájit Antiocha a zakrýt jeho věrolomnost a svatokrádež, jíž se dopustil na našem národu kvůli nedostatku peněz, a vymysleli si proti nám pomluvu, o které nyní promluví.

91 Apión se stal hlásnou troubou jiných. Vyprávěl, že Antiochos našel v chrámu lůžko, na něm prý ležel člověk a před lůžkem stál stůl plný pokrmů z mořských a suchozemských živočichů i z ptáků, císař z toho užasl.

92 Muž, ležící na lůžku, se před vstupujícím králem hluboce uklonil, jako by od jeho příchodu očekával záchranu, padl na kolena, natáhl ke králi pravici a žádal, aby ho král osvobodil. Král ho pobídl, aby k němu měl důvěru a řekl, kdo je, proč tu pobývá a proč jsou tam ty pokrmy. Tehdy prý mu muž v slzách a žalostným hlasem vyprávěl o svém neštěstí.

93 Řekl - pokračuje Apión -, že je Řek a že, když cestoval provincií za živobytím, byl náhle zajat lidmi cizího původu, kteří ho odvedli a zavřeli do chrámu. Nikdo ho nesměl spatřit, ale vykrmovali ho nejrůznějšími pokrmy.

94 Nejdříve mu toto nečekané dobrodiní působilo radost, pak v něm vyvolalo podezření a nakonec strach. Později slyšel od sluhů, kteří k němu docházeli a jichž se vypytał, o hrozném zákonu Židů, podle kterého ho vykrmovali. Tak v určené době postupují každý rok.

95 Tehdy zajmou nějakého Řeka, který jejich zemi cestuje, pak ho po celý rok vykrmují, nakonec ho odvedou do nějakého lesa a zabijí ho. Pak obětují jeho tělo podle svých rituálů, snědí kousek z jeho vnitřností a při oběti přísahají, že zůstanou nepřáteli Řeků. Zbylé ostatky toho člověka pak odhodí do nějaké jámy.

96 Pak, jak vypráví Apión, ten člověk prohlásil, že už mu zbývá jen několik málo dnů života, a poprosil ho, aby ho vysvobodil z hrozného neštěstí z úcty před řeckými bohy a aby tak zabránil úkladům Židů proti lidem jeho vlastní krve.

97 Tento vybájený příběh je nejen plný dramatických událostí, ale překypuje i krutou nestoudností, přitom však v žádném případě nezprošťuje Antiocha obvinění ze svatokrádeže, jak se domnívali ti, kteří ten příběh sepsali, aby mu posloužili.

98 Antiochos nepřišel k chrámu v předtuše zločinu, ale, jak ostatně oni sami říkají, nečekaně na tu událost narazil. Křivdy a bezbožného jednání se tedy dopustil o své vůli a bezpochyby se zachoval jako neznaboh, ať už je výše uvedená lež jakkoli přehnaná, což mohu velmi snadno doložit fakty.

99 Je všeobecně známo, že zákony, lišící se od našich zákonů, nemají jen Řekové, ale především Egypťané a mnohé jiné národy. Kdo z nich nemusel někdy cestovat naší zemí? Proč bychom tedy měli obnovovat přísahou spiknutí jen proti Řekům a dopouštět se krveprolití jen na nich?

100 Jak by bylo možné, aby se všichni Židé shromáždili k takové oběti a jakby vnitřnosti jediné oběti mohly stačit k tomu, aby je okusilo tolik tisíc lidí, jak alespoň tvrdí Apión? A proč Apión neuvedl jméno člověka, kterého tam Antiochos našel, ať už to byl kdokoli?

101 A proč ho král nepřivedl v slavnostním průvodu zpět do vlasti, když tím mohl prokázat svou zbožnost i svou velikou lásku k Řekům a získat tím zároveň velkou podporu všech lidí proti židovské nenávisti?

102 Ale dost už o tom. Nerozumné lidi nestačí přesvědčovat slovy, ale fakty. Všichni lidé, kteří viděli ráz stavby našeho chrámu, znají neporušitelnost zábran, které chrání jeho čistotu.

103 Kolem obvodu chrámu byla čtyři sloupořadí a podle zákona střežila každé sloupořadí zvláštní stráž. Do vnějšího sloupořadí směli vstupovat i cizinci, zakázáno to bylo pouze ženám v době, kdy měly měsíčky.

104 Do drahého sloupořadí směli vstupovat všichni Židé se svými manželkami, pokud byly očištěny od jakékoli poskvrny. Do třetího sloupořadí mohli vejít židovští

muži, kteří byli bez poskvrny a očištění, do čtvrtého sloupořadí vstupovali kněží v kněžském rouchu a do vnitřního svatostánku směli vstoupit jen velební ve svém rouchu.

105 Vše, co se týká bohoslužby, je natolik předem určeno, že je zde i ustanovení, v které hodiny směřjí kněží do chrámu vstupovat. Kněží přicházeli konat tradiční oběti ráno po otevření chrámu a pak opět až v poledne, až pak byl chrám uzavřen.

106 Do chrámu nesměla být přinesena žádná nádoba, stál v něm pouze oltář, stůl, kadidelnice a svícen, jak je to popsáno v našem zákoně.

107 Dále už se tam neděje nic, žádné mystérium, o němž by se nesmělo mluvit, nepořádá se tam ani žádná hostina. To, co jsem nyní řekl, může dosvědčit celý národ a lze to potvrdit fakty.

108 I když tu jsou čtyři kněžské rody a každý z těchto rodů se skládá z více než z pěti tisíc lidí, slouží bohoslužbu vždy jen část kněží v určité dny, po nich nastupují zase jiní a přicházejí, aby vykonali oběť. V poledne se shromáždí v chrámu, převzmu od svých předchůdců chrámové klíče a přesný soupis počtu všech nádob, při čemž se do chrámu nesmí přinést žádné nádobí, sloužící k jídlu nebo k pití.

109 Takové věci je rovněž zakázáno klást na oltář, pokud ovšem neslouží k přípravě oběti. Co jiného můžeme říci o Apiónovi, než že pouštěl do veřejnosti neuvěřitelné řeči, aniž cokoli z toho prostudoval. To je hanba, cožpak jako gramatik neslíbil, že předloží pravdivé poznatky o historii?

110 Ačkoli znal zbožný ritus, dodržovaný v našem chrámu, přešel to mlčky, ale vybájl si příběh o řeckém zajatci, o jeho podivném vykrmování, o skvělém bohatství pokrmů a o služích, kteří vstupovali do míst, kam nesmí vstoupit ani nejvznešenější Žid, pokud není knězem.

111 To je opravdu nejhorší bezbožnost a úmyslná lež, která má oklamat lidi, kteří neusilovali o to, aby poznali pravdu. Snažil se poškodit nás opisováním takových nevypověditelných hrůzných událostí, jaké jsem nyní vylíčil.

XI 112 Po tomto vybájeném příběhu sáhl k Mnaseovi a tropil si posměch z naší velké pověřivosti. Mnaseas prý vyprávěl, že za časů války Židů s Idúmejci jakýsi občan idumejského města, které se nazývá Dóra, jenž byl doma přívržencem Apollónova kultu, přišel k Židům (jmenoval se prý Zabidos) a slíbil jim, že jim vydá Apollóna, boha Dórských, který však vstoupí do našeho chrámu jen, pokud tam nebude nikdo poblíž přítomen.

113 Všichni Židé prý tomu uvěřili. Zabidos si tedy zhotovil jakousi dřevěnou konstrukci, navlékl ji na sebe, připevnil k ní tři řady svítilen a procházel se pak tak, aby vzdálení diváci měli dojem, že po zemi kráčejí hvězdy.

114 Židé prý byli ohromeni tou podivnou podívanou a zůstali strnule stát opodál. Zabidos prý pak za velkého ticha vstoupil do chrámu, vzal zlatou oslí hlavu, tak to Mnaseas psal, aby vypadal vtípně, a spěšně se vrátil do Dóry.

115 Nemohli my bychom na to říci, že Apión nakládá na osla, to je na sebe sama,

příliš velké břemeno, a že se hroubí pod tíhou nesmyslů a lží? Píše o neexistujících místech a stěhuje města, aniž si to uvědomuje.

116 Idúmea hraničí s naší zemí, leží u Gazy, ale není tam žádné město Dóra. Ve Foinikii, poblíž pohoří Karmel, je město zvané Dóra, ale to nemá nic společného s Apiónovými žvásty, je totiž od Idúmeje vzdáleno čtyři dny pochodu.

117 Proč nám pak vyčítá, že nemáme společné bohy s ostatními, jestliže naši otcové se tak snadno dali přesvědčit o tom, že k nim přijde Apollón, a jestliže ho dokonce viděli, jak se spolu s hvězdami prochází po zemi?

118 To snad lidé, kteří o svých svátcích rozsvěcují tolik krásných lamp, dříve neviděli žádnou svítilnu! A z tolika desítek tisíců lidí asi Zabidu nikdo nepotkal, když procházel naší zemí, a on asi našel nehlídané hradby, ačkoli byla válka - už raději pomlčím o všem ostatním!

119 Brány chrámu byly vysoké šedesát loket a široké dvacet loket, byly celé ze zlata a téměř celé tepané. Každý den je zavíralo více než dvě stě mužů a bylo zakázáno nechat je otevřené.

120 Onen světloňoš je tedy asi sám otevřel a pak klidně odešel s oslí hlavou. Táhne se, zda se pak hlava vrátila sama k nám nebo ji donesl zpět do svatyně ten, kdo ji odnesl, až ji tam zase našel Antiochos, aby poskytl Apiónovi námět k dalšímu vybájenému příběhu?

X 121 Apión si rovněž lživě vymyslel naši přísahu, podle níž prý přísaháme při Bohu, který stvořil nebe, zemi a moře, že nebudeme přátelsky nakloněni žádnému cizinci a zvláště ne Řekům.

122 Když už se jednou uchýlil ke lži, měl říci: nebudeme nakloněni žádnému cizinci, obzvláště ne Egypťanům. Tak by jeho tvrzení o přísaze odpovídalo výmyslům, které uvedl na počátku, poněvadž naše předky vyhnali Egypťané, ačkoli prý jsme příbuzní, a nevyhnali je prý pro špatnost, ale pro neštěstí, které je postihlo.

123 Od Řeků nás dělí spíše poloha naší země než způsob života, takže u nás neexistuje vůči nim žádné nepřátelství ani na ně nežárlíme. Mnozí z nich naopak přijali naše zákony, někteří z nich při nich setrvali, jiní nebyli dost vytrvalí a odpadli.

124 Nikdo z nich nikdy neprohlásil, že by nás kdy byl slyšel skládat tuto přísahu. Zdá se, že ji slyšel jenom Apión, vždyť on ji sám vynalezl.

XI 125 Je nutno velmi obdivovat Apióna za moudrost, která vyplyne z následujících slov. Apión tvrdí, že skutečnost, že nevládneme, ale spíše otročíme jiným národům, jednou tomu, podruhé jinému, a že naše město postihují různé pohromy, dokazuje, že se neřídíme správnými zákony a že Boha neuctíváme správným způsobem. Jako kdyby Alexandrijští jako občané města, které si především zaslouhuje vedoucí postavení, byli odjakživa zvyklí jen vládnout a ne otročit Římanům!

126 A kdo má snášet jejich vychloubačnost? Každý z ostatních národů by mohl klidně říci, že Apiónovo tvrzení se hodí i na ně.

127 Jen málo národů mělo takové štěstí, že po určité době někomu vládly, ale

i je proměnlivost osudu zase podrobila jhu jiných. Většina národů musela často poslouchat jiné.

128 Jen Egyptané prý dosáhli onoho výjimečného daru, že nebyli podrobeni žádnému dobyvateli z Asie nebo z Evropy, protože bozi prý se uchýlili právě do jejich země a zachránili se tím, že na sebe vzali zvířecí podobu. To tvrdí oni, jimž se po věky nedostalo jediného dne svobody ani od vlastních pánů..

129 Já bych je nikdy neurážel za to, jakým způsobem s nimi zacházeli Peršané, kteří ne jednou, ale mnohokrát zpusťovali jejich města, bořili jejich chrámy a pobíjeli živočichy, které Egyptané považují za bohy.

130 Nesluší se napodobovat nevzdělanost Apióna, který si nevzpomněl ani na osud Atéňanů a Lakedaimoňanů, ačkoli všichni souhlasí, že ti první byli nejzbožnější a ti druzí nejstatečnější z Řeků.

131 A to nemluvím o králich, proslulých pro svou zbožnost, (jedním z nich byl i Kroisos), jaká neštěstí je postihla, nemluvím o vypálení aténské Akropole, o chrámu v Efesu, v Delfech a o tisíci jiných chrámech. Nikdo z toho neobviňoval oběti, ale původce těch pohrom.

132 Jen Apión se objevil jako nový žalobce a zapomněl přitom na egyptské pohromy. Snad ho oslepil proslulý egyptský král Sesóstris. Což my nemůžeme uvést krále Davida a Šalomouna, kteří si podrobili mnoho národů?

133 Zatím je nechme stranou. Apión nezná něco, co vědí všichni, totiž že Egyptany si podrobili nejdříve Peršané a potom Makedoňané, kteří vládli Asii po Peršanech. Egyptané se v ničem nelišili od otroků,

134 zatím co my jsme byli svobodní a vládli jsme navíc i okolním městům asi sto dvacet let, až do doby Pompeia Velikého. A v době, kdy už všichni králové byli poraženi Římany, tehdy jen naši králové pro svou věrnost zůstali spojenci a přáteli Římanů.

XII 135 „Ale neměli jsme prý žádné obdivuhodné muže, například vynálezce nebo muže vynikající moudrostí“. Pak vypočítává Sókrata, Zénóna a Kleantha i další. Nakonec, a to už je opravdu hodné obdivu, připojuje k uvedeným velikánům i sebe sama a gratuluje Alexandrii k tomu, že má takového občana. A dobře činí.

136 Potřeboval sám sebe za svědka. Všichni ostatní ho považovali za mizerného křiklouna, jehož život byl stejně zkažený jako jeho slovní projev. Právem bychom museli Alexandrii litovat, kdyby se jím vychloukala. O našich mužích, kteří si zasluhují nemenší chválu než slavní muži jiných národů, vědí čtenáři mých *Starožitností*.

XIII 137 Ostatní věci, které napsal ve své obžalobě, by snad bylo lépe přejít mlčením, aby Apión zůstal žalobcem sebe sama a ostatních Egyptanů. Vytýká nám, že obětujeme domácí zvířata, že nejíme vepřové maso, a posmívá se obřizce.

138 Domácí zvířata obětujeme stejně jako všichni ostatní lidé. Když nás Apión obviňuje pro tyto oběti, usvědčuje jen sebe sama z egyptského původu. Kdyby byl Řekem nebo Makedoňanem, nijak by ho takové oběti nepohoršovaly. Ti se vychloubojí,

že bohům obětují hekatomby a že v chrámech pořádají hostiny, a svět ještě proto nepřišel o všechna stáda, jak se obává Apión.

139 Kdyby se všichni řídili egyptskými zvyky, přišel by svět spíše o lidi a byl by plný divokých šelem, které oni chovají v předsvědčení, že to jsou bozi.

140 A kdyby mu někdo položil otázku, které z Egyptřanů považuje za nejmoudřejší a za zbožné, jistě by potvrdil, že to jsou kněží.

141 Kněžím prý egyptští králové od počátku uložili dva úkoly: péči o bohy a pěstování moudrostí. A tito kněží dodržují obřizku a zdržují se pokrmů z vepřového masa. Ani žádný jiný Egyptřan neobětuje bohům vepře.

142 Apiónovi se snad zatemnil mozek, když se rozhodl hanit nás, aby vyzvedl Egyptřany. Ve skutečnosti obžalovává právě je, poněvadž dodržují právě ty zvyklosti, které on haní, a obřizce dokonce naučili i jiné národy, jak napsal Hérodotos.

143 Proto myslím, že Apión za urážky, jichž se dopustil vůči vlastním otcovským zákonům, podstoupil spravedlivý trest. Musel se dát obřezat, protože jeho slabiny byly postiženy vředem. Obřizka mu však už nepomohla, rána mu zhnisala a on zemřel v hrozných bolestech.

144 Rozumní lidé by měli setrvávat v přesném dodržování vlastních náboženských zákonů a neurážet přitom zákony ostatních národů. Apión se svých zákonů vzdal a o našich lhal. Tak skončil Apiónův život a tím končím i svůj výklad o něm.

XIV 145 Apollónios Molón, Lýsimachos a někteří další psali o našem zákonodárci Mojžíšovi a o jeho zákonech nespravedlivě a nepravdivě. Zčásti tak jednali z neznalosti, ale většinou ze zlomyslnosti. Mojžíše pomlouvali jako kouzelníka a podvodníka, o jeho zákonech psali, že nás učí jen špatnosti a nikoli ctnostem, proto chci nyní pojednat podle svých schopností stručně o celém našem zřízení i o některých jednotlivostech.

146 Jsem přesvědčen, že se pak ukáže, že naše zákony jsou velmi dobré, pokud se týče zbožnosti, styku s jinými lidmi, lidumilnosti vůbec, spravedlnosti, vytrvalosti v nesnázích i pohrdání smrtí.

147 Prosím čtenáře svého spisu, aby jej četli bez zlé vůle. Nechci psát chvalozpěv na náš národ, ale myslím, že proti mnohým lživým žalobám bude nejspravedlivější obhajobou ta, která se opře o zákony, jimiž se v životě stále řídíme.

148 Apollónios nenapsal souvislou obžalobu jako Apión, ale napadal nás porůznu, někdy nás osočuje jako bezbožníky a nepřátele lidí, jindy nás tupí pro zbabělost a pak zase pro šílenou odvalu. Prohlašuje také, že jsme nejméně nadaní mezi barbary, proto prý jsme jako jediní nepřispěli žádným vynálezem, který by byl pro lidský život užitečný.

149 Myslím, že všechny tyto námitky jasně vyvrátím, až vyjde najevo, že příkazy našich zákonů, které dodržujeme s úzkostlivou přesností, jsou pravým opakem Apollóniových tvrzení.

150 Budu-li nucen připomenout, že u jiných národů platí právě opačné zákony,

pak je to vina těch, kteří srovnávají takové zákony s našimi, aby dokázali, že naše jsou horší než jejich. Myslím, že pak nebudou moci tvrdit, že my nemáme dobré zákony (uvedu z nich jen ty nejpodstatnější) ani že zákony nedodržíme nejvíce ze všech lidí. XV 151 Vráťím se ještě na chvíli k svému výkladu. Na prvním místě chci zdůraznit, že lidé, kteří se jako první snažili uspořádat svou společnost podle řádu a zákona, by právem měli být uváděni jako příklad toho, že mírností a přirozenou ctností vynikají nad lidi, žijící bez zákona a řádu.

152 Všichni se samozřejmě pokoušejí odvozovat své zřízení od nejstarších dob, aby nevyvolávali dojem, že napodobují jiné, ale že sami ukazují jiným cestu k životu podle zákonů.

153 Za těchto okolností je povinností dobrého zákonodárce poznat, co je nejlepší, a přesvědčit o tom i ty, kteří se jeho zákony budou řídit. Povinností lidu pak je setrvat při přijatých zákonech a neměnit na nich nic ani v dobách štěstí, ani v dobách pohrom.

154 Prohlašuji, že náš zákonodárce žil dříve než všichni ostatní známí zákonodárci, ať už působili kdekoli. Lykúrgové, Solóni a Zaleukos z Lokridy a vůbec všichni, které Řekové obdivují, žili ve srovnání s ním jakoby včera nebo předevedčirem. Řekové dokonce v dávných dobách ani slovo zákon neznali.

155 Dokladem toho je Homér, který toto slovo ve svých básních nikde nepoužil. Za jeho doby ani zákon neexistoval, ale lidé se řídili podle obecných výroků a podle královských příkazů, ještě dlouho se opírali o nepsané zvyklosti, které občas měnili podle dané situace.

156 Náš zákonodárce, který byl nejstarší - o tom panuje shoda i mezi těmi, kteří nás jinak ve všem napadají, - se stal nejlepším vůdcem a rádcem svého lidu. Uspořádal celý jeho život podle zákona, přesvědčil jej, aby tento zákon přijal, a dosáhl toho, že tento lid při něm setrvá navěky.

XVI 157 Podívejme se na jeho první slavný čin. Když se naši předkové rozhodli opustit Egypt a vrátit se do země předků, Mojžíš se tohoto velkého počtu lidí ujal a z mnoha nesnází je v pořádku přivedl do bezpečí. Museli projít rozsáhlou bezvodou pouští a pískem, přemáhat nepřátele a v bojích zachránit děti, ženy a kořist.

158 Za všech těchto okolností se ukázal být vynikajícím velitelem, nejrozumnějším rádcem a nejsvědomitějším správcem. Dosáhl toho, že všichni na něm byli závislí a že on je vždy přesvědčil, aniž toho využil pro vlastní moc.

159 Zatímco jiní vládcové se většinou zabezpečují samovládnými pravomocemi a lid přitom žije ve velké nezákonnosti, Mojžíš byl přesvědčen, že sám je povinen žít zbožně a že musí svému lidu poskytnout dokonalé zákony, když mu lid svěřili pravomoc. Soudil, že tak nejlépe prokáže svou ctnost a že poskytne těm, kteří ho zvolili za svého vůdce, nejpevnější bezpečí.

160 Protože jeho předsevzetí bylo dobré a protože svými velkými činy dosáhl úspěchu, právem soudil, že jeho vůdcem a rádcem je Bůh. Nejdříve přesvědčil sebe

sama, že ve všem jedná a smýšlí podle jeho vůle, pak usoudil, že tento názor musí vnuknout i svému lidu. Lidé, kteří věří, že Bůh dohlíží na jejich život, si nedovolí v ničem dopouštět se hříchu.

161 Takový je náš zákonodárce, nebyl to ani kouzelník, ani podvodník, jak ho nespravedlivě pomlouvají, ale byl jako Mínós, jímž se chlubí Řekové a ostatní zákonodárci po něm.

162 Jedni přičítají své zákony Diovi, jiní je vztahují k Apollónovi a k jeho delfské věštině, buď si opravdu myslí, že je to pravda, nebo soudí, že lidé pak budou spíše zákony poslouchat.

163 Srovnáním zákonů lze nejlépe poznat, kdo je nejlépe uspořádal a kdo došel k nejspravedlivějším závěrům v záležitostech, které souvisejí s vírou v Boha. Teď je už třeba promluvit o zákonech.

164 Rozdíly ve zvyklostech a v zákonech ve světě jsou obrovské. V podstatě lze říci: jedni svěřili politickou moc monarchiím, druzí oligarchiím a další ji svěřili lidu.

165 Náš zákonodárce nepřihlížel k žádné z těchto forem. Když bychom se dopustili násilí na jazyce, mohli bychom říci, že zavedl theokratické zřízení tím, že přenesl vládu a moc na Boha.

166 Přesvědčil všechny, aby k němu vzhlíželi jako k původci všeho dobra, které je společné všem lidem, včetně dobra, kterého se dostalo lidem, když se k němu modlili v tísňích. Bohu nemůže uniknout nic z našich činů ani žádná z našich nejniternějších myšlenek.

167 Mojžíš ukázal, že Bůh je jen jeden, nezrozený, po věčný čas nezměnitelný, krásou vyniká nad každou smrtelnou podobu, nám poznatelný jen projevy své moci, ale nepoznatelný ve své podstatě.

168 Nechci nyní mluvit o tom, že nejmoudřejší muži u Řeků se naučili těmto názorům na Boha z Mojžíšových podnětů. Oni také dosvědčili, že to jsou krásné myšlenky, odpovídající božské podstatě a velikosti, protože stejně smýšleli o povaze Boha i Pýthagorás, Anaxagorás, Platón a po nich stoikové a téměř všichni filosofové.

169 Avšak zatím co oni hlásali svou filosofii malému okruhu lidí a neodvážili se vyložit své pravdivé přesvědčení lidu, který podléhal předsudkům, náš zákonodárce jednal v souladu se svými zákony a nepřesvědčil jen své současníky, ale navěky vštípil pevnou víru v Boha i všem jejich budoucím potomkům.

170 Z tohoto důvodu vynikl nad ostatní i charakterem svého zákonodárství, které zaměřil k užítku všech. Zbožnost pro něho nebyla jen jednou z ctností, ale všechny ostatní ctnosti se staly prvky zbožnosti, mám na mysli spravedlnost, uměřenost, statečnost a vzájemný občanský soulad.

171 Všechny naše skutky, řeči a slova souvisejí s naším zbožným vztahem k Bohu. Mojžíš neopomněl nic z toho prozkoumat, nic neponechal náhodě. Existují dva způsoby výchovy a získávání mravních návyků. Jedním z nich je výchova skrze slovo učitele, druhým způsobem je praktický nácvik správného chování.

172 Druzí zákonodárci se mezi sebou svými názory lišili a každý volil podle svého mínění jeden z těchto způsobů a opomíjel druhý. Lakedaimoňané a Kréťané například vychovávali praktickým výcvikem, ne slovy, Atéňané a téměř všichni ostatní Řekové přikazovali v zákonech, co je třeba činit a co nikoli, ale málo se starali o to, aby si lidé zvykli přizpůsobovat zákonům i své jednání.

XVII 173 Náš zákonodárce oba tyto způsoby výchovy velmi pečlivě spojil. Nenechal ležet ladem ani výcvik v mravném chování, ani nepovolil, aby slovo zákona zůstalo bez účinku. Počínaje prvními základy výchovy a uvedením do způsobu života v rodině neponechal sebemenší maličkost na vůli a na přáních lidí, kteří se měli řídit zákonem.

174 Dal jim zákon jako omezení a pravidlo, týkající se jídel, kterých se mají zdržovat nebo která naopak mají předkládat, zákon o tom, s kým mají sdílet život, pravidlo souladu mezi prací a odpočinkem, tak abychom se nadále tomuto zákonu podřizovali jako otci a pánu a abychom ani vědomě, ani nevědomě nehrěšili.

175 Nepřipustil ani výmluvu o neznalosti zákona, ale prohlásil jej za nejlepší a nejvýznamnější výchovný prostředek. Prikázal svému lidu, aby jej nevyslechl jen jednou nebo dvakrát, nebo třeba i často, ale aby všichni jednou týdně vždy zanechali práce a shromáždili se, aby vyslechl zákon a aby se mu pečlivě naučili z paměti. Myslím, že toto všichni ostatní zákonodárci zanedbali.

XVIII 176 Většina lidí má daleko k tomu, aby žila podle vlastních zákonů a dokonce je skoro ani nezná. Až když se dopustí poklesku, teprve pak se dozvědí, že překročili zákon.

177 Svou neznalost přiznávají i ti, kteří u nich zastávají nejvyšší a nejdůležitější úřady, protože si přibírají pro správu záležitostí pobočníky, kteří musí složit přísahu, že jsou znalci zákonů.

178 Pokud by se někdo zeptal na zákony kohokoli z nás, odřikal by je všechny snáz než vlastní jméno. Máme je vryty do našich duší a jen vzácně je někdo poruší, protože se jim učíme z paměti od prvních okamžiků, kdy nabýváme poznávací schopnosti. Proto se nikdo ani nemůže doprošovat prominutí trestu.

XIX 179 Především tato skutečnost nás obdařila obdivuhodnou soudržností. Když lidé mají jeden a týž názor o Bohu, když se navzájem ničím neliší ve způsobu života a v mravech, má to za následek nejkrásnější soulad v lidském chování.

180 Jedině u nás nikdo neuslyší protikladné názory o Bohu, jak je tomu u jiných národů, kde se takové výroky neobjevují jen u náhodných lidí podle jejich okamžité nálady, ale odvažují se toho i někteří filosofové. Někteří z nich se pokusili ve svých dílech zcela popřít existenci Boha, jiní zas mu nepřiznávají prozřetelnost v lidských záležitostech. Konečně u nás nikdo nenajde rozdíly v zaměstnáních, jimiž si opatřujeme živobytí.

181 Pracujeme všichni společně a máme jediné vyznání, které je v souladu se zákonem, podle něhož Bůh vše vidí. I od žen a od služebnictva by každý uslyšel, že

cílem veškerého konání v životě je zbožnost.

XX 182 Odtud vzešla výtka, kterou nám někteří činí že jsme světu nedali žádné vynálezece v oblasti umění a literatury. Ostatní považují za správné, aby se lidé nedrželi otcovských tradic a přiznávají těm, kteří se nejvíce odváží je narušit, nejhlubší moudrost.

183 My naopak považujeme za jedinou moudrost a ctnost, aby člověk nejednal a nesměšlel vůbec o ničem v rozporu s původními zákony. To by právem mělo být dokladem, že zákon byl dokonale vypracován. Kde tomu tak není, ukazují pokusy o nápravu zákona, že zákon si vyžaduje opravu.

XXI 184 Pro nás, kteří jsme byli od počátku přesvědčeni, že zákon byl vydán v souladu s Boží vůlí, by jeho porušení bylo bezbožností. Co by také kdo na něm mohl změnit? Co krásnějšího by mohl vynalézt? Co lepšího k nám přenést odjinud?

185 Snad celou stavbu našeho zřízení? Jaké zřízení by mohlo být krásnější nebo spravedlivější než to, které si do čela postavilo Boha, které správu nejvýznamnějších záležitostí svěřilo kněžím a veleknězi vedení celého kněžského sboru?

186 Náš zákonodárce jim svěřil tento čestný úřad nikoli podle jejich majetku nebo podle jiných nahodilých výhod, ale podle toho, jak vynikali schopností přesvědčovat a moudrostí. Do rukou takových lidí vložil péči o náboženské záležitosti.

187 K tomu patřila i přísná péče o dodržování zákona a o ostatní činnosti, protože kněžím byl vůbec svěřen dozor nad všemi záležitostmi. Byli ustaveni i jako rozhodčí ve sporech a rozhodovali o trestu odsouzených.

XXII 188 Jaká vláda by mohla být zbožnější než tato? Jak by bylo možné prokazovat Bohu větší úctu než tím, že všechen lid je veden k zbožnosti, než tím, že kněžím jsou svěřeny vybrané činnosti takže veškerá správa státu je jakýmsi náboženským obřadem?

189 Jiní s obtížemi slaví po několik málo dní takzvaná mystéria a slavnostní obřady, které my s radostí a s pevným smýšlením zachováváme po celý život.

190 Jaké tedy jsou naše předpisy a zákazy? Jsou jednoduché a známé. První příkázání říká o Bohu, že je dokonalý a blažený, sám vzhledem k sobě i k ostatním soběstačný, je počátkem, středem a koncem všeho, zviditelňuje se svými činy a dobrodiními a tím je zjevnější než cokoli jiného, nelze však slovy vyjádřit jeho podobu a velikost.

191 Každá hmota, i sebedrahocennější, je bezcenná pro vytvoření jeho obrazu, každé umění nedostatečné ve snaze ho napodobit. Nic jemu podobného nelze vidět, ani si to nedovedeme představit v naší mysli, proto je bezbožné Boha zobrazovat.

192 Vidíme jeho díla - světlo, nebe, zemi, slunce a měsíc, řeky a moře, plození živočichů a růst plodů země. To stvořil Bůh ne rukama, ne namáhavou prací, nepotřeboval k tomu žádné spolupracovníky, pouze projevil svou vůli a ihned tu bylo, co chtěl. Jeho musí všichni sledovat a ctít ho ctnostnými skutky, neboť to je nejzbožnější způsob úcty k Bohu.

XXIII 193 Jeden Bůh může mít jen jeden chrám, protože podobné se vždy druží s podobným, tento chrám je společný pro všechny, stejně jako Bůh je společný všem. O tento chrám budou stále pečovat kněží a ten, který se mezi nimi nejdříve narodil, bude v jejich čele.

194 S ostatními spolukněžími bude obětovat Bohu, bude dbát o dodržování zákonů, bude soudit spory a trestat usvědčené. Kdo ho neposlechne, podstoupí trest, jako kdyby se dopouštěl bezbožnosti vůči Bohu.

195 Nekonáme oběti, abychom se při nich opíjeli, takové věci si Bůh nepřeje, ale abychom sami zmoudřeli.

196 Při obětech se modlíme nejdříve za obecné blaho a teprve potom za sebe samy. Zrodili jsme se totiž pro společenství a kdo jemu dává přednost před svým vlastním zájmem, je milý Bohu.

197 K Bohu se modleme ne proto, aby nám poskytoval statky, vždyť on sám nám je už ze své vůle poskytl a dal je k užívání všem, ale abychom směli tyto dary přijímat a uchovat si je, až je dostaneme.

198 Zákon dále přikazuje očišťovat se před obětí po pohřbu, po porodu, po tělesném styku s ženou a při mnoha jiných příležitostech.

XXIV 199 Jaké jsou zákony o sňatcích? Zákon zná pouze jedno spojení: přirozené spojení s ženou, a i to pouze, pokud cílem je plození dětí. Hnuší se mu spojení muže s mužem a smrt je trestem pro ty, kteří se mu oddávají.

200 Přikazuje uzavírat sňatky bez ohledu na věno, zakazuje ženu unášet nebo ji lstí a klamem přemlouvat k sňatku, přikazuje ucházet se o ni jako snoubenec u toho, kdo ji smí provdat a koho k tomu opravňuje příbuzenský vztah.

201 Žena, praví zákon, je ve všem slabší než muž. Proto je třeba, aby byla muže poslušná, ne pro jeho zpupnost, ale aby ji muž vedl. Bůh totiž obdařil muže mocí. Manžel se však smí stýkat pouze se svou ženou, svádět manželku jiného muže je bezbožné. Pokud se někdo takového činu dopustí, stihne ho bez milosti trest smrti, ať už znásilní pannu, zaslíbenou jinému muži, či svede vdanou ženu.

202 Zákon přikázal vychovávat všechny děti a zakázal ženám potratit nebo jakkoli jinak usmrtit plod. Taková žena by se stala vražedkyní svého dítěte, zahubila by jednu duši a připravila by o ni náš kmen. Čistý není ani ten, kdo svede rodičku.

203 Zákon přikazuje očistu omýváním i po zákonném styku muže s ženou. Zákon totiž předpokládá, že duše je poskvrněna, protože se v té době vzdálila. Duše trpí tím, že sídlí v těle, ale trpí, i když ji smrt od těla oddělí. Proto zákon ukládá očistu při všech těchto příležitostech.

XXV 204 Zákon nám nedovoluje oslavovat hostinami narození dětí a nacházet v této události záminku k opíjení, výchova dětí se musí od prvopočátku řídit rozumem. Podle našeho zákona se děti musí učit číst, musí být poučeny o zákonech a o činech předků, aby je napodobovaly a aby vychovány v úctě k zákonům tyto neporušovaly a nemohly

se vymlouvat na jejich neznalost.

XXVI 205 Zákon rovněž pamatuje na úctu k zemřelým, ale bez nákladných pohřbů a bez skvělých náhrobních pomníků. Pohřeb jsou povinni obstarat nejbližší příbuzní, zúčastnit by se ho však měli všichni kolemjdoucí a naříkat nad zemřelým spolu s příbuznými. Po pohřbu se musí očistit dům i jeho obyvatelé.

XXVII 206 Úcta k rodičům je v pořadí hned za úctou k Bohu. Zákon odsuzuje k ukamenování každého, kdo jim nesplácí jejich dobrodiní a kdo jakkoli plní nedostatečně tuto povinnost. Zákon přikazuje mladým vůbec mít v úctě každého staršího člověka, protože Bůh sám o sobě je nejvyšším stářím.

207 Zákon zakazuje mít tajemství před přítelem, neboť bez absolutní důvěry nemůže existovat přátelství. Zákon zakazuje prozrazovat tajemství, i kdyby pak mezi přáteli došlo k nepřátelství. Trest smrti hrozí soudci, který by vzal úplatek. K odpovědnosti je volán i ten, kdo se chová nevšímavě k prosebníku, ačkoli by mu mohl pomoci.

208 Nikdo si nesmí vyzvednout věc, kterou sám nedal do zástavy, nikdo se nesmí dotknout cizího majetku, nikdo nesmí brát úroky. Takověto a mnohé jim podobné předpisy udržují naše vzájemné vztahy.

XXVIII 209 Za povšimnutí stojí i způsob, jakým zákon upravil náš spravedlivý vztah k cizincům. Ukáže se, že zákonodárce i v této oblasti vše zařídil výborně, tak abychom nemuseli porušit naše zvyklosti a abychom zároveň umožnili účast na nich těm, kteří se pro ně rozhodnou.

210 Proto zákon laskavě přijímá všechny, kteří k nám přijdou s přáním žít podle našich zákonů. Předpokládá totiž, že vzájemná blízkost nespočívá pouze v původu, ale i ve způsobu života. Zákon pouze zabraňuje, aby se na našich obyčejích podíleli nahodilí příchozí.

XXIX 211 Je nutno podat poučení i o dalších předpisech: každému, kdo nás o to požádá, musíme poskytnout oheň, vodu, pokrm, ukázat mu cestu, nesmíme nechat nikoho nepohřbeného, musíme být spravedliví i k vyloženým nepřátelům.

212 Zákon nám zakazuje pustošit ohněm nepřátelskou zemi, porážet ovocné stromy, olupovat muže padlé v bitvě, dbá i o to, aby se nikdo nedopouštěl násilí na zajatcích, zvláště na ženách.

213 Výchovou nám vštěpil takovou mírnost a lidskost, že pečujeme i o domácí zvířata. Smíme jich používat jen v souladu se zákonem a žádným jiným způsobem. Nikdo nesmí zabít zvíře, které se uteče do jeho domu jako prosebník, zakazuje zabíjet dospělá zvířata spolu s jejich mláďaty, i v zemi nepřítele přikazuje ušetřit zvířata určená k práci a zakazuje je zabíjet.

214 Takovým způsobem zákon ve všech oblastech dbal o spravedlnost na základě výchovných předpisů a ustanovil bezpodmínečné tresty proti těm, kteří je poruší.

XXX 215 Ve většině případů narušení zákona platí trest smrti: v případě cizoložství, znásilnění, svedení muže i v případě, že svedený je s takovým jednáním svolný. Zákon

je stejně neúprosný, i pokud jde o otroky.

216 Šidí-li někdo při měření nebo vážení, dopouští-li se nepoctivosti nebo lsti v obchodě, okrádá-li cizince, vyzvedne-li pro sebe předmět, který sám nedal do zástavy, ve všech těchto případech jsou u nás tresty těžší než u jiných národů.

217 Smrtí je potrestán každý, kdo se dopouští křivdy na rodičích či vůči Bohu, i kdyby jen osnoval takový úmysl.

218 Odměnou pro ty, kteří žijí podle zákona, není ani stříbro, ani zlato, ani olivový či miříkový věnec nebo nějaké podobné veřejné vyznamenání, ale každý je v souladu se svým dobrým svědomím přesvědčen, že podle zákonodárcova proctví a podle pevné záruky dané Bohem, podle nějž každému, kdo bude celý život dodržovat zákony a kdo za ně bude ochoten v případě nutnosti i položit život, dá Bůh znovuzrození a lepší život v koloběhu času.

219 Váhal bych psát takové věci, kdyby z našich činů nebylo zřejmé, že mnozí z nás raději podstoupili muka, než aby pronesli jediné slovo proti zákonu.

XXXI 220 Kdyby náš národ nebyl obecně známý a kdyby naše poslušnost zákonů nebyla tak zjevná

221 a kdyby nějaký autor jen o tom byl psal ve své knize a předčítal ji Řekům, nebo kdyby se někdo najednou mimo známou část světa byl setkal s lidmi, kteří tak zbožně smýšlejí o Bohu a setrvávají ve svých zákonech po dlouhé věky, pak by se asi všichni posluchači tomu velmi divili, protože u nich dochází k ustavičným změnám.

222 Teď samozřejmě obviňuji ty, kteří se pokusili napsat něco takového o naší ústavě a o našich zákonech, z toho, že napsali podivné věci, založené na nemožných předpokladech. Nemluvím o ostatních filosofech, kteří se ve svých dílech zabývali podobnými problémy,

223 chci jen podotknout, že lidé, kteří se chlubí svými politickými schopnostmi, se posmívají i Platónovi a málem ho zesměšňují, protože vynikal důstojným životem, silou a přesvědčivostí svých slov nad všechny filosofy.

224 Přitom bychom při studiu jeho díla často shledali, že jeho zákony nejsou tak přísné jako naše a jsou bližší běžným zvyklostem. Platón také prohlásil, že je nebezpečné předložit nevědomému davu pravdivý názor o Bohu.

225 Někteří se domnívají, že Platón psal jen prázdná, krásně stylizovaná pojednání podle vlastních volných představ, a ze všech zákonodárců obdivují nejvíce Lykúrge a velebí Spartu, že setrvala při jeho zákonech.

226 Přiznejme tedy: poslušnost zákonům je dokladem ctnosti, proto necht' obdivovatelé Spart'anu porovnají chronologii jejich obce s našim zřízením, které je více než o dva tisíce let starší.

227 Ať přitom uváží, že pokud byli Lakedaimoňané svobodní, tehdy považovali za správné dodržovat přesně své zákony, ale že málem zapomněli na všechny své zákony, když na ně osud dolehl.

228 Nás postihly nesčetné pohromy, protože nad Asií vládli vždy jiní páni, ale

své zákony nezrazujeme ani v krajním nebezpečí. A není to lhotejnost nebo změkčilost, která nás nutí je dodržovat. Kdo by se tou otázkou zabýval, shledal by, že nám zákony ukládají mnohem větší zkoušky a námahy, než tomu bylo u zdánlivě tak tvrdých Spartánů.

229 Oni ani neobdělávali půdu, ani neprovozovali řemesla, ale byli osvobozeni od jakékoli práce a trávili život ve městě, ačkoli byli zdatní, a neustále pěstovali jen krásu svého těla.

230 Pro všechny práce používali služebnictvo; to jim připravovalo i jídlo a Spartané sami byli ochotni činit a snášet cokoli pro jediný jistě „krásný“ a opravdu „lidumilný“ cíl, totiž aby byli silnější než všichni druzí a aby zvítězili vždy nad každým, proti komu vytáhli do války.

231 Pomlčím o tom, že ani to se jim nepodařilo. Mnozí z nich často zapomněli na své zákony a vzdali se i se zbraní nepříteli.

XXXII 232 Zná snad někdo, nemyslím mnohé, ale aspoň dva tři muže, kteří by byli zradili naše zákony nebo by se byli zalekli smrti? Nemyslím onu tak snadnou smrt v bitvě, ale smrt, která je následkem mučení, kterou lidé považují za nejhorší způsob smrti.

233 Myslím, že někteří z vítězů nad námi nás nemučili z nenávisťi, ale protože chtěli na vlastní oči vidět tu podivuhodnou podívanou, totiž vidět lidi, kteří považují za nejhorší zlo, jsou-li donuceni jednat proti svým zákonům nebo promluvit byť jediné slovo proti nim.

234 Není třeba divit se tomu, že se stavíme k smrti za své zákony statečněji než ostatní lidé. Vždyť ti nesnášejí snadno ani nejlehčí z našich povinností, například práci vlastních rukou, střídmost ve výživě, zákaz jíst či pít, jak se komu zachce, a nahodile navazovat pohlavní styk, žít rozmařile a povinnost zachovávat pracovní klid v určené době.

235 Lidé, kteří postupovali proti nepříteli s mečem v rukou a obrátili jej na útěk při prvním útoku, se nedokázali vyrovnat s příkazy o způsobu života. My ochotně posloucháme svůj zákon, ale umíme svou statečnost ukázat i v bitvě.

XXXIII 236 A po tom všem Lýsimachové a Molóni a jim podobní autoři, bezvýznamní sofisté, ohlupující mládež, nás tupí jako nejhorší z lidí.

237 Nechtěl bych tady zkoumat zákony jiných národů. K naší tradici patří zachovávat vlastní zákony a neodsuzovat zákony cizinců. Náš zákonodárce nám dokonce zakázal zesměšňovat nebo urážet bohy, v něž věří jiní, už kvůli tomu, že bychom přitom zneužili jméno Boží.

238 Snaží-li se však naši žalobci nás usvědčovat svými srovnáními, nelze o této věci pomlčet, zvláště, když to, co nyní uvedu, nepochází z mého pera, ale bylo řečeno už mnoha velmi významnými lidmi.

239 Kdo z mužů, kteří se u Řeků těší největšímu obdivu pro svou moudrost,

nekritizoval jejich nejslavnější básníky a nejspolehlivější zákonodárce za to, že od samého počátku zaselí mezi lid takové názory o bozích?

240 Stanoví počet bohů zcela libovolně, další se u nich rodí jeden z druhého nejružnějším způsoby zrození, rozlišují je jako živočišné druhy podle místa pobytu a podle způsobu života na božstva, pobývající v podzemí, na božstva mořská a z nejstarších božstev dělají vězně v Tamaru.

241 Boha, jemuž přidělili nebe, nazvali otcem, ve skutečnosti z něho učinili tyrana a pána, právě proto se prý podle jejich obrazovnosti proti němu spikli jeho žena, bratr i dcera, kterou zplodil ze své hlavy, a chystali se ho zajmout a uvěznit tak, jak on to kdysi učinil vlastnímu otcí.

XXXXIV 242 Rozumní lidé samozřejmě takové představy kritizují a smějí se názorům, podle nichž si máme jedna božstva představovat jako bezvousé mladičky a druhá zas jako vousaté starce, máme věřit, že jedni z nich pečují o řemesla, že jeden z nich je kovář, jiná je tkadlena, že další bůh je bojovník a válčí proti lidem, že jiní hrají na kitharu nebo rádi střílejí z luku.

243 Máme prý dále věřit tomu, že bozi proti sobě povstávají, že se vzájemně prou kvůli lidem a dokonce se prý fyzicky napadají a že dokonce nařikají a trpí kvůli ranám, které jim zasadili lidé.

244 Cožpak není nemístné přičítat téměř všem božstvům, mužským i ženským, erotickou a sexuální nezdrženlivost? To je opravdu velmi sprosté.

245 Dokonce sám jejich otec, nejurozenější a první z nich, klidně přihlíží, jak ženy, jež svedl a obtěžkal, jsou uvrženy do vězení nebo jsou utopeny, nemůže zachránit ani své děti, protože i on podléhá Osudu, a pláče nad jejich smrtí.

246 Jsou mi to pěkné věci! A k nim přistupují další, například cizoložství, jemuž bozi na nebi přihlížejí tak nestoudně, že někteří z nich přiznávají, že závidí těm, kteří v tom okamžiku byli k sobě připoutáni. A proč by se tak nebyli měli chovat, když ani nejstarší z nich, jejich král, nemohl ovládnout svou touhu po ženě, alespoň do chvíle, než by se odebrali do své ložnice.

247 A co bozi, sloužící lidem jako námezdní stavitelé domů nebo jako pastýři, co bozi, spoutaní jako zločinci kovovými pouty? Koho z rozumných lidí by takové pohádky nerozčílily natolik, aby nenapadl ty, kteří si je vymysleli, a aby neodsoudil velikou hloupost těch, kteří jim věří.

248 Jiní ve své fantazii dali božskou povahu a podobu i strachu a hrůze, dokonce i šílenství a klamu a nevíj ještě kterému z nejhorších zel! Přesvědčili dokonce i obce, aby přinášely oběti nejproslulejším z těchto božstev.

249 Proto se nezbytně ocitají v situaci, kdy některé bohy považují za dárcce dobra, jiné nazývají „bohy, kteří odvracejí zlo“ a snaží se získat je úplatky a dary jako největší darebáky, protože čekají, že by je tato božstva postihla velkým neštěstím, kdyby jim nezaplatili.

XXXV 250 Co je příčinou takové nepřirozené situace a takové nedbalosti v náboženských

záležitostech? Myslím, že je to tím, že jejich zákonodárci nepochopili od začátku pravou povahu Boha a pokud ji byli do určité míry schopni pochopit, neuměli ji přesně definovat a přizpůsobit jí celé ostatní zřízení své obce.

251 Dovolili básníkům, aby libovolně zaváděli bohy podléhající všem vášním a řečníkům dovolili, aby dávali občanské právo tomu z cizích bohů, který by mohl být užitečný, jako by se jednalo o nějakou zcela bezvýznamnou událost.

252 V těchto záležitostech se u Řeků těšili veliké volnosti i malíři a sochaři, každý si mohl vymyslet libovolnou podobu bohů, ať už ji někdo vytvářel z hlíny či ať už ji jiný namaloval. Nejobdivovanější umělci používali jako materiál pro vždy nové výsledky své tvorby slonovinu a zlato.

253 Bozi, kteří se těšili počtám, dokud byli na vrcholu svých sil, mírně řečeno, zestárlí,

254 na jejich místo nastoupili jiní, kteří jsou nyní uctíváni. I některé svatyně pustnou a každý si může svévolně zakládat nové svatyně, ačkoli lidé by měli stále zachovávat neměnnou víru v Boha a neměnný způsob projevů úcty k němu. XXXVI 255 Apollónios Molón patří k lidem nerozumným a zaslepeným, ale těm z řeckých filosofů, kteří došli k pravdivým závěrům, neuniklo nic z toho, co bylo výše řečeno, a dobře rovněž znali bezduchý a suchý alegorický přístup. Proto rovněž pohrdali uvedenými představami o bozích a společně s námi přijali pravdivé a náležité mínění o Bohu.

256 To vedlo i Platóna k názoru, aby nepřijal do své obce žádného básníka, a vylučuje z ní i Homéra poté, co ho pochvalně ověřil a pomazal vonnými oleji, aby svými bájem nevymazal správný názor na Boha.

257 Platón napodobuje našeho zákonodárce nejvíce ze všech filosofů tím, že stejně jako náš způsob výchovy ukládá občanům, aby se všichni dokonale naučili zákonům, tak názorem, že obec nemá náhodně přijímat cizince. I on dbal toho, aby jeho stát zůstal čistým zřízením občanů, kteří setrvávají při svých vlastních zákonech.

258 Apollónios nic z toho nevzal v úvahu a obvinil nás, že nepřijímáme mezi sebe lidi, kteří přijali jiné mínění o Bohu, a že se nechceme stýkat s lidmi, kteří dávají přednost jinému způsobu života.

259 Není to však žádná naše zvláštnost, ale je to obvyklé u všech lidí, nejen u Řeků, ale i u kmene, který je mezi Řeky nejslavnější. Lakedaimoňané nejen cizince vyháněli, ale ani vlastním občanům nedovolili cestovat do ciziny, protože se obávali, že obojí by přispělo k zkáze jejich zákonů.

260 Jim bychom právem mohli klást za vinu uzavřenost, protože vůbec nikomu neudělovali občanství ani povolení k pobytu.

261 My nechceme napodobovat zvyky jiných, ale rádi mezi sebe přijímáme ty, kteří chtějí žít stejně jako my. A to myslím dosvědčuje naši lidumilnost a velkodušnost. XXXVII 262 Dál už o Lakedaimoňanech nebudu mluvit. Ale jak tomu bylo s Atěňany, kteří se domnívali, že jejich město patří všem? Apollónios asi neví, jak tvrdě trestali ty,

kteří řekli o Bohu byť jen jedině slovo, které bylo v rozporu s jejich zákony.

263 A kvůli čemu jinému zemřel Sókratés? Nezradil svou obec nepřátelům, ani nevyloupil žádný chrám, ale zemřel proto, že při skládání přísahy používal neobvyklých slov a že, přísám Zeus jistě žertem, tvrdil, jak alespoň někteří říkají, že nějaké daimonion mu dává znamení, jen proto musel vypít číši bolehlavu a zemřít.

264 Žalobce ho obvinil, že kazí mládež a že ji vede k tomu, aby pohrdali zřízením a zákony své vlasti. Sókratés musel tento trest podstoupit jako aténský občan.

265 Anaxagorás pocházel z Klazomen, ale Atěňané ho jen díky několika málo hlasům neodsoudili k smrti. Oni totiž považovali slunce za boha, kdežto on tvrdil, že je to jen kus rozžhavené hmoty.

266 Na hlavu Diagora z Mélu vypsali odměnu jednoho talentu, protože prý si tropil posměch z jejich mystérií. Také Prótagorás by byl býval zatčen a odsouzen k smrti, kdyby nebyl dříve uprchl, protože Atěňané měli dojem, že napsal něco, co nebylo ve shodě s jejich názorem na bohy.

267 Ale proč bychom se divili, že oni tak nakládali s muži naprosto důvěryhodnými, když nešetřili ani ženy. Usmrtili i kněžku jménem Ninos, protože ji kdosi obžaloval, že zasvěcuje do kultu cizích bohů. Takové jednání v Aténách zakazoval zákon a ty, kteří zaváděli do obce cizí božstva, čekali trest smrti.

268 Lidé, kteří se řídili takovým zákonem, jistě božstva cizích národů nepovažovali za bohy, jinak by si byli dopřáli mít užitek z většího počtu bohů.

269 Nechme teď Atěňany na pokoji. I Skýtové, kteří mají radost ze zabíjení lidí a sotva se něčím liší od zvířat, jsou přesvědčeni, že musí zachovávat své obyčeje. Když se k nim vrátil Anacharsis, kterého Řekové obdivovali pro jeho moudrost, odsoudili ho k smrti, protože měli dojem, že se nakazil řeckými mravy.

270 I u Peršanů bychom našli hodně lidí, kteří byli potrestáni z téhož důvodu. Apollóniovi se zřejmě perské zákony líbily a jistě k nim měl obdiv, vždyť Řekové poznali statečnost Peršanů, když málem upadli do jejich otroctví, i „shodu“ v názorech na bohy, když Peršané jejich chrámy zničili ohněm. Apollónios asi sám napodoboval perské zvyky, když znásilňoval cizí ženy a když dělal z chlapců eunuchy.

271 U nás je trestán smrtí i ten, kdo ublíží zvířeti. Ani strach z našich pánů, ani snaha napodobovat zvyklosti, zachovávané u jiných národů, nás neodvrátily od dodržování našich zákonů.

272 Necvičili jsme svou odvahu, abychom vedli války z touhy po zisku, ale abychom bránili své zákony. Klidně snášíme ostatní ústrky, ale když nás začne někdo nutit k změně našich zákonů, pak se pouštíme do války bez ohledu na nepoměr sil a až do samého konce vytrvale snášíme útrapy.

273 Proč bychom ostatně měli napodobovat zákony jiných, když je nedodržíme ani ti, kteří je pro sebe vyhlásili? Lakedaimoňané jistě měli důvod odsuzovat své zřízení, které bránilo stykům s cizinci a vyznačovalo se nechutí k sňatkům, stejně k tomu neměli důvod Elejští a Thébané, protože jejich zřízení připouštělo volnost nepřírozeného

styku muže s mužem.

274 A dnes už neschvalují to, co kdysi dávno považovali za velmi krásné a vhodné chování, i když je ve skutečnosti zcela neodstranili,

275 přece zrušili zákony, které se ho týkaly. Kdysi bylo toto chování mezi Řeky tak rozšířeno, že přičítali styk s muži i bohům, stejně tak jako znali i sňatky mezi sourozenci. Mysleli, že to omlouvá jejich nevhodné a nepřirozené rozkoše. XXXVIII

276 Nechci se tu zabývat pokutami, jimiž většina zákonodárců dala provinilcům hned od počátku možnost, aby unikli trestu: za cizoložství tu byly peněžní pokuty, za svedení sňatek, bylo tu množství možností, jak zapřít bezbožnost, kdyby se byl někdo pokusil ji prošetřit. U většiny národů se dokonce otázka, jak překračovat zákony, stala předmětem studia.

277 U nás tomu tak není. I kdybychom měli přijít o bohatství, o naše města a o ostatní statky, náš zákon zůstane věčný. Žádný Žid se nemůže vzdálit tak daleko od své vlasti, ani se nebude tak bát přísného pána, aby se především nebál zákona.

278 Lpíme-li na svých zákonech pro jejich vynikající vlastnosti, budiž nám přiznáno, že máme nejlepší zákony. Myslí-li si někdo, že lpíme na špatných zákonech, jaký spravedlivý trest by si tedy zasluhovali ti, kteří nezachovávají své zákony, které prý jsou lepší než naše?

XXXIX 279 Poněvadž se všeobecně věří, že nejbezpečnějším zkušebním kamenem všech věcí je dlouhý čas, dovolávám se i já času jako svědka dokonalosti našeho zákonodárce i dokonalosti zvěsti o Bohu, kterou nám zanechal.

280 Ve srovnání s dobou, kdy žili jiní zákonodárci, uplynul od doby jeho života nekonečný čas a každý by mohl shledat, že se naše zákony po celou tu dobu osvědčovaly a že všichni ostatní lidé se je snažili stále více napodobovat.

281 První řečtí filosofové zdánlivě zachovávali otcovské tradice, ale ve svých dílech a ve své filosofii se řídili vzorem našeho zákonodárce, měli stejný názor o Bohu, učili střídmemu životu a vzájemné družnosti.

282 Nejen oni, ale i jejich lid už dávno napodobuje naši zbožnost. Neexistuje žádné řecké město ani barbarský národ, kde by se podle našeho vzoru nebyl ujal zvyk volného sedmého dne nebo kde by se nezachovávaly püsty, rozsvěcování světel a mnoho našich zvyklostí, týkajících se stravy.

283 Snaží se napodobovat i naši soudržnost, naši ochotu podělit se o majetek s jinými, naši pracovitost v řemeslech a naši pevnost při obraně zákona v dobách tísně.

284 Nejobdivuhodnější je, že zákon si zachoval platnost svou vlastní silou bez svüdného slibu budoucích rozkoší, a stejně jako Bůh vešel ve známost po celém světě, tak se mezi lidmi rozšířil i zákon. Ať každý pohlédne na svou vlast a na svůj dům a nebude pak pochybovat o mých slovech.

285 Buď by tedy bylo třeba odsoudit dobrovolnou špatnost všech lidí, jestliže se jim opravdu zalíbilo poslouchat cizí a špatný zákon místo vlastních dobrých zákonů, nebo by naši žalobci měli přestat s pomluvami proti nám.

286 Máme-li v úctě svého zákonodárce a věříme-li tomu, co hlásal o Bohu, neděláme nic, co by si zasluhovalo hanu. I kdybychom nechápali sami dokonalost svých zákonů, musel by v nás vyvolávat pýchu velký počet lidí, kteří se snaží je napodobovat.

XL 287 Ve svém díle *O starožitnostech* jsem podal přesnou zprávu o našich zákonech a o našem zřízení. Zde jsem připomněl jen, co bylo nutné. Mým cílem nebylo hanět cizí zvyklosti, ani vychalovat naše, ale dokázat, že ti, kteří nás ve svých dílech nespravedlivě napadali, se dostali do sporu s pravdou.

288 Myslím, že tímto svým dílem jsem dostatečně splnil, co jsem slíbil na začátku. Ukázal jsem, že náš národ je velmi starobylý, přestože naši odpůrci tvrdí, že je velmi mladý, předvedl jsem mnoho starobyklých svědků, kteří o nás ve svých dílech mluvili, ačkoli naši odpůrci tvrdí, že žádný takový svědek neexistuje.

289 Tvrdí, že našimi předky jsou Egypťané, já jsem dokázal, že naopak do Egypta přišli odjinud. Vymysleli si lež, že byli vyhnáni pro nakažlivou nemoc. Ukázalo se, že se z vlastní vůle vrátili do své vlasti, protože byli silnější.

290 Oni zahrnuli hanou našeho zákonodárce a prohlásili ho za velmi špatného člověka, ale ukázalo se, že svědkem jeho vynikajících vlastností se už v dávnověku stal Bůh a po Bohu čas.

XLI 291 Nebylo třeba se větší měrou rozepsat o zákonech. Samy o sobě ukázaly, že neučí bezbožnosti, ale nejoprávněnější zbožnosti, že nepodněcují k nenávisti k lidem, ale k společnému sdílení statků, jsou nepřítelem nespravedlnosti, střeží spravedlnost, potírají lenost a rozmařilost, učí skromnosti a pracovitosti.

292 Zakazují dobovačné války, připravují muže k odvaze při sebeobraně, staví se nesmlouvavě k trestům, neuznávají umně upravené řeči, ale opírají se vždy o pevné skutečnosti, a tyto skutečnosti jsou nám ještě pevnějším důkazem než to, co bylo zachyceno v knihách.

293 Proto bych se odvážil říci, že jsme ostatní lidi přivedli k poznání mnoha překrásných myšlenek. Co je krásnější než neporušitelná zbožnost? Co je spravedlivější než poslušnost vůči zákonům?

294 Co je prospěšnější než vzájemná svornost, než snaha nerozdělovat se v neštěstí a nedávat se ve štěstí z přebytku zpupnosti strhnout k rozbrojům, ale pohrdat ve válce smrtí, věnovat se řemeslu a rolnictví v míru, žít v přesvědčení, že Bůh vždy a všude na vše dohlíží?

295 Kdyby takové zákony byly napsány nebo pevně zachovávány už dříve u jiných lidí, byli bychom se stali jejich vděčnými žáky. Když však vidíme, že se řídíme nejlepšími zákony na světě, a když jsme ukázali, že jsme původci těchto zákonů, pak nechť to postačí k usvědčení všech Apiónů a Molónů a všech, kteří nalézají potěšení ve lži a v urážkách.

296 Tobě, Epafrodite, který tak velmi miluješ pravdu, a tvým prostřednictvím i všem, kteří se chtějí poučit o našem národu, věnuji tuto knihu i knihu, kterou jsem napsal už dříve.

POZNÁMKY

Kniha první

1 mocný Epafrodite - Josef Flavius věnoval Epafroditovi i svůj *Životopis* (čes. Antická próza, O vlastním osudu, Praha 1973, str. 49 - 100) a Epafroditos podporoval i vydání *Židovských starožitností*. Způsob, jímž ho Josef oslovuje, ukazuje, že se jednalo o výše postaveného činitele, pravděpodobně byl totožný s propuštěncem a tajemníkem císaře Nerona, který byl později v r. 96 příkaz císaře Domitiana popraven.

dílo o starověkých dějinách - Josef má na mysli své dílo *Židovské starožitnosti*, v nichž se pro starší dobu přidržoval starozákonního podání, pro dobu od babylónského zajetí je toto dílo jedním z hlavních pramenů pro dějiny Židů. Josef je dovedl až do své současnosti a opírá se v něm o různé ztracené historické prameny.

10 naučili se písmu od Foiničanů a od Kadma - Kadmos byl mýtický praotec Thébanů. Připisovalo se mu zavedení foinického písma do Řecka. Řekové začali používat hláskového písma v 9. - 8. st. př. Kr., nejstarší nápisy pocházejí z 8. st. př. Kr. Jméno Kadmos je odvozeno z foinického kořene, který znamená „dávnověk“, v hebrejštině též východ.

11 vedl se spor - narážka na diskuse alexandrijských filologů o výklad místa v 6. Knize Homérovy Iliady (v. 166 - 168), kde se mluví o „značkách“ a „zhoubných znameních“, v nichž Bellerofón nesl příkaz, aby zabil Chimairu.

12 bylo složeno z jednotlivých písní - o toto místo se jako o hlavní argument opírá tzv. „písňová“ teorie německého filologa F.A. Wolfa, že Ílias vznikla spojením jednotlivých starších písní.

13 Kadmos z Míléty - syn foinického krále Agénora, mýtický praotec Thébanů, v. pozn. k odst. 10.

Akúsilaos z Argu - raný zástupce řecké mýtografické prózy, žil v 5. st. př. Kr. Napsal dílo *Genealogie neboli Historie o třech knihách*, z něhož se zachovaly jen malé zlomky.

14 Ferekýdés ze Syru - žil okolo pol. 6. st. př. Kr., byl autorem první prozaické řecké knihy *Jeskyň o pěti koutech neboli Učení o bozích*. Dílo bylo ovlivněno orfismem.

Pýthagorás ze Samu - žil v pol. 6. st. př. Kr., představitel přírodní filosofie tzv. milétské školy, jeden ze sedmi mudrců.

Hellánikos z Mytilény - řecký historik z konce 5. st. př. Kr. Psal monografii o dějinách řeckých kmenů i o cizích národech.

Flésiodos - řecký básník 8./7. st. př. Kr., založil filosofickou školu v jihoitalském

Krotónu. Jeho učení, jež jeho žáci šířili ústně, bylo rovněž ovlivněno orfismem, obsahovalo etické předpisy o způsobu života i o posmrtné odplatě a o stěhování duší.

Thalés z Miletu - řecký filosof 6. st. př. Kr., autor básni *Práce a dny*, *Theogonia*, v níž uvedl řecké bohy do genealogické soustavy, a *Katalogu žen*.

Eforos z Kýmy - žil asi v l. 405 - 330 př. Kr., řecký historik. Popsal řecké dějiny od vpádu Dóru do r. 34 př. Kr.

Tímaios - řecký historik sicilského původu z pol. 4. st. př. Kr. Popsal dějiny Sicílie do začátku 1. punské války. Z díla se zachovaly pouze zlomky.

Hérodotos z Halikarnassu - řecký historik, asi 484 - asi po 430 př. Kr. Ve svých *Dějínách* popsal řecko-perské války do r. 478 př. Kr. Vývoj dějin chápal jako odvěký zápas mezi Řeky a barbary, mezi Západem a Východem. Četné exkursy přinášejí zprávy o různých starověkých národech, v 2. knize psal o Egyptě, ve 4. knize o Skýtech. Jeho nástupci mu vytýkali, že psal spíše pro zábavu čtenářů.

17 Filistos ze Sicílie - žil asi v l. 430 - 356/5 př. Kr., řecký historik, psal o dějínách Sicílie.

Kalliás ze Syrakús - sicilský historik 4. st. př. Kr. Napsal oslavné dějiny svého chlebováře, syrakúského tyrana Agathokla.

athidografové - autoři lokálních dějin Atiky z 5. - 3. st. př. Kr. První z nich byl Hellánikos z Mytilény, který spojil mýtickou a historickou tradici, genealogická a chronologická schemata. Athidografové chápali staré legendy jako historické události.

18 Thúkydidés - řecký historik, žil asi v l. 460 - 400 př. Kr., popsal dějiny peloponéské války /431 - do 411/, je hodnocen jako zakladatel pragmatického dějepisectví.

21 Drakontovy zákony - Drakón byl aténský zákonodárce kolem r. 624 př. Kr. Sepsal zákony, které se zakládaly na obyčejovém právu. Nápisně se zachovaly zlomky jeho zákoníku na kameni z r. 409/8 př. Kr. Jeho zákonodárská činnost probíhala více než šedesát let před první uzurpací aténského tyrana Peisistrata r. 561 př. Kr.

31 jen s ženou z téhož národa - židovský zákon byl ještě přísnější, než uvádí Josef. Žena kněze nesměla být vdovou ani rozvedenou ženou, před sňatkem musela být pannou. Viz 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 21, 7-14.

34 Antiochos Epifanés - Antiochos IV Slavný, syrský král 175 - 164 (?) př. Kr. Násilnou helenizací a zaváděním kultu Diova do Jeruzaléma vyvolal povstání Makedonských.

Pompeius Veliký - Gnaeus Pompeius Magnus, 106 - 48 př. Kr., římský vojevůdce a politik. Za občanské války byl poražen v bitvě u Farsalu Caesarem.

Quintilius Varus - správce Sýrie v r. 4 př. Kr., potlačil povstání, jež vypuklo po

smrti židovského krále Héroda.

38 dvaadvacet knih - tento počet odpovídá počtu dvaadvaceti písmen hebrejské abecedy. V hebrejské Bibli je dvacet čtyři knih. V starých řeckých Bibliích je, podobně jako asi v pojetí Josefově, kniha Rút připojena ke knize Soudců a Pláč k Jeremjášovi. Zde i v citátech je užíván český ekumenický překlad Bible z r. 1985, podle vydání z r. 1990.

39 pět knih - v hebrejské Bibli nazývány knihy Zákona.

40 třináct knih - a/ „Přední“ proroci: Jozue, Soudců + Rút, První a Druhá Samuelova, První a Druhá Královská, b/ „Zadní“ proroci: Izajáš, Jeremjáš a Pláč, Ezechiel, Dvanáct proroků, c/ „Spisy“: Jób, První a Druhá Paralipomenon, Ezdráš a Nehemiáš, Ester, Daniel. Čtyři knihy ... hymny: Žalmy, Přísloví, Kazatel, Píseň písní.

48 Vespasianus - Titul Flavius, nar. r. 9 po Kr., římský císař 69 - 79, císařem byl prohlášen v Judei, kde vedl válku proti Židům.

Titus - Flavius Vespasianus, nar. 39 po Kr., římský císař 79 - 81, syn Vespasianův. Ukončil židovskou válku dobytím Jeruzaléma r. 70.

51 Juliu Archeláovi - Agrippovi - členové Héródovy rodiny
důstojnému Héródovi - syn Fasaéla, synovce Héróda Velikého.

53 umění obžaloby a pomluvy - typy řečnických cvičení (koinos topos a psogos) v řeckých rétorických školách.

55 Dějiny války - Dějiny války židovské (čel. Válka židovská 1965, 199).

64 Přitáhli na druhou pevninu - tj. do Řecka za řecko-perských válek.

70 obyvatelé Tyru - srv. Ezechiel 36, 2; Válka židovská II 18,5 /478/.

73 Manethós - Josefem Flaviem používaná Forma jména Manethón. Manethón byl egyptský kněz z Héliopole (4./3. st. př. Kr.), autor řecky psaných *Dějin Egypta* od pravěku do r. 323 př. Kr. Odstavce 75 - 82 jsou citáty z Manethónova díla.

75 Tútimaioi - není jasné, o kterého faraóna jde. Z důvodů fonetických i historických odmítnuta identifikace s egyptským jménem Dedumose. Nabídnut výklad ze zkomolené řecké formulace tú timaios onoma - jehož jméno je ctěno.

77 Salitis - zakladatel dynastie Hyksosů, egyptsky Šalaku Memfis - řecký název egyptského města Mennoferu na západním břeh Nilu u Káhiry. Politické a náboženské centrum starého Egypta v době Staré říše (2700 - 2200 př. Kr.)

78 Avaris - hlavní město Hyksosů ve východní části nilské delty, založené už dříve Nehesjem. Existuje o něm jen málo soudobých zpráv. Za vlády Hyksosů byl hlavním bohem bůh bouře a počasí, blízký kanaánskému Baalovi. Byl ztotožňován s egyptským Sethem. Poloha města není přesně určena. Nyní je na základě výkopů, vedených Rakouským archeologickým ústavem, ztotožňováno s městem, které stálo na místě nynějšího Tell ed-Dab'a. Tyto výkopy odkryly sídelní palác s bohatou malířskou výzdobou neegyptského charakteru. Tematika i styl těchto fresk se shodují s dobou dekorací z Kréty a Théry. Zdá se, že dekorace tohoto paláce imitovala minojský palác. Vedoucí rakouských výkopů Manfred Bietak uvažuje i o příbuzenství tehdejšího egyptského panovníka s krétským králem.

80 Bnón - následník Salitise

Apachnas – Apachnan

Apófis - čtvrtý vládce dynastie Hyksosů.

Annas - Jannas a po něm Hammudí (podle Turínského královského papýru) byli posledními vládci Hyksosů, přemohl je faraó Ahmose, zakladatel 18. dynastie.

82 Hyksosové - staroegyptsky „vládci cizích krajin“. Manethós používá tento název pro tzv. 15. dynastii, která vládla asi od 1650 - 1542 př. Kr. Podle Manethóse to byli cizinci neznámého původu z východu, kteří dobyli Egypt silou. Jejich původ je dosud sporný. Vedle většinou uznávaného semitského původu jmen se uvažuje u menší části jmen i o churrijském původu. Jména jsou však v dochovaných zlomcích z Manethóse zkomolena. Josef považuje Hyksosy za předky Židů.

86 Misraguthósis - Thutmósis IV., vyvrátil říši Hyksosů.

deset tisíc arur - asi 2756 hektarů.

91 pastýři - Genesis 46,34: „Tvoji otcové jsou od svého mládí až doposud chovateli stád, sejně jako naši otcové. Srv. I Genesis 47,3.

93 na jiném místě - pozn. k odst. 251 - 253. 94-102 - druhý výtah z Manethóse.

98 Sethós, zvaný též Ramessés - Hérodotos (II 102) jej nazývá Sesóstris a připomíná rovněž jeho vítězství v námořních bitvách.

- 101 Pelúsiion-staroeegyptsky „pevnost“, místo blízko ústí východního ramene Nilu.
- 102 Aigyptos, Danaos - Danaos se podle řecké báje znesvářil s bratrem Aigyptem a odešel proto z Egypta do Argu, odkud pocházela jeho pramáti Ió. Čtyřicet devět dcer Danaových zavraždilo na otcův příkaz o svatební noci své muže, syny Aigyptovy. Jen Hyperméstra neuposlechla a ušetřila svého muže Lynkea. Nevíme, zda identifikace dvojice Sethós - Harmais s dvojicí Aigyptos - Danaos pochází od Manethóse.
- 103 za nejstaršího předka - podle řecké báje byl nejstarším králem Argu Inachos, otec Ió.
- 109 přátelství zdědil po předcích - srv. 1. Kniha královská 15: „Chíram byl přítelem Davidovým po všechna léta“.
- 110 chrámová střecha - 1. Kniha královská 5,22-24;9, 10-14.
- 111 posílali si hádanky - není v Bibli. Zde se mluví o hádankách v souvislosti s královnou ze Sáby (1. Kniha královská 10,1).
- 112 Dios - není jisté, zda se jedná o Aelia Dia, o němž víme, že byl autorem díla O Alexandrii. Tytéž úryvky z jeho díla uvádí Josef i v *Židovských starožitnostech* VIII 5,3 (147 - 9).
- 116 Menandros z Efesu - Klémos z Alexandrie jej nazývá Menandrem z Pergama. Není jinak známý. Úryvky z jeho díla uvádí Josef rovněž v *Židovských starožitnostech* VIII 5,3 (144 - 146).
- 119 slavnost Probuzení Héraklovo v měsíci Peritios slavnost se slavila přibližně v únoru. Zdá se, že to byl foinický svátek, vztahující se k mýtu o vzkříšení Hérakla, kterého zabil Týfón, Iolaem.
proti Kitijským - rukopisy uvádějí různá jména. Dohad „Itykijským“ by se týkal Utiky, nejstarší foinické kolonie v Severní Africe (dnešním Tunisku). Pravděpodobněji je zde míněno Kition na jižním pobřeží ostrova Kypru, kde bylo kolem r. 1000 př. Kr. velké foinické město. Jeho zbytky byly vykopány v městě zvaném nyní Larnaka (starořecky Larnax), nejdůležitějším přístavu Kypru.
- 120 chlapec Abdémón - topos o zázračném, zpravidla dvanáctiletém dítěti, srv. Lukáš 2,46-7.
- 125 uprchla jeho sestra - Dido, u Vergilia milenka Aeneova.

- 129 Béróssos - kněz boha Béla v Babylóně. Kolem r. 270 př. Kr. napsal historické dílo *Babyloniaka*, líčící dějiny jeho vlasti od mýtických počátků do r. 323 př. Kr. na základě klinopisných pramenů. Z díla se zachovaly jen citáty.
- 130 Noé - u Béróssa se podle domácí báje jmenuje Xisuthros. Řecké jméno Nóchos vyjadřuje přesněji původní hebrejské Nó(a)ch.
- 132 Nabokodrosora - Nebúkadnesar.
- 135 satrapa pověřený správou Egypta – Néko
- 136 v bitvě - jedná se o bitvu u Karkemíše na Eufratu, srv. Jeremiáš 46,2.
- 140 palác byl velký a nádherný - archeologické výkopy i nápisy potvrdili Béróssovy zprávy.
- 141 jeho žena - dcera Astyagova, princezna Amytis.
- 142 s řeckými autory - byli jimi zejména Ktésias, Strabón, Diodóros aj.
- 144 Megasthenés - řecký historik a etnograf kol. r. 400, čerpal z historiků Alexandra Velikého, hlavní pramen pro indické dějiny let 300 - 290 př. Kr. Indii poznal jako posel Seleuka Nikátóra na dvoře indického krále Čandragupty. Zlomky z něho zachoval řecký historik Diodóros.
- 150 Kýros - staropers. Kuruš, Kýros Starší, perský král 559 - 530 př. Kr., zakladatel perské říše, r. 539 př. Kr. dobyl Babylón. Je hlavní postavou Xenofontova pedagogicko-historického románu *Výchova Kýrova*.
- 154 v osmnáctém roce vlády - srv. Jeremiáš 52,29.
na padesát let - v kap. 132 uvádí Josef šedesát šest let, Jeremiáš 25,11 a 2. Kniha Letopisů 36,21 uvádějí sedmdesát let. Toto číslo je chápáno jako symbolické, zahrnující jeden lidský věk. Babylónské zajetí trvalo necelých padesát let (587/- 139)
- 162 Pýthagorás ze Samu - řecký filosof 6. st. př. Kr. Založil filosofickou školu v jihoitalském Krotónu. Jeho učení převzalo z orfismu nauku o stěhování duší a o posmrtné odplatě. Způsob života, jemuž učil své žáky, obsahoval etické a kultovní předpisy a zákazy.

163 Hermippos - Hermippos ze Smyrny, řecký spisovatel 3. st. po kr. Autor životopisů významných mužů, které byly členěny podle oborů (šest knih o zákonodárcích, čtyři knihy o sedmi mudrcích), jednotlivé knihy se týkaly jednotlivých filosofů, např. Pythagora.

Řecké slovo „grammatikos“ značí toho, kdo se zabývá písmeny a jejich různým užitím: učitele psaní, odborníka v mluvnici či v literatuře, literárního kritika.

164 zakazuje klít - srv. 2. Kniha Mojžíšova (Exodus) 22,27.

165 právem se tvrdí, že převzal... mnoho židovských předpisů - Porfýrios, *Život Pythagorův* 11; Eusebios, *Praeparatio evangelica* XIII 12,4.

166 Theofrastos ve svých *Zákonech* - Theofrastos z Lesbu, žil kolem 370-280 př. Kr., žák a nástupce Aristotelův ve vedení peripatetické školy, zabýval se hlavně přírodními vědami, etikou, ale i jinými obory, podobně jako Aristotelés.

167 korbán - ve foinických nápisných textech toto slovo není doloženo. V hebrejštině znamená „dar“ (přinesený někomu), „obět“ (přinesenou Bohu). Jako „dar Bohu“ je toto slovo v řeckém Novém zákoně, v evangeliu Markově 7,11.

169 (Hérodotos) říká, že...dodržují obřizku - v 2. knize, kap. 104 Dějin.

171 palestinští Sýřané - nejspíše semitští obyvatelé Palestiny, nikoli Pelištejci, kteří pronikli do této země ze středomořských ostrovů.

172 Choirilos z Atén - řecký tragik, žil 6./5 st. př. Kr.

173 v solymských horách - lokalizace nejistá. Choirilos ji převzal z Homérovy Odyseje V 383

Účesy do kruhu střiženy mají - 3. Kniha Mojžíšova /Leviticus/ 27 to Židům zakazuje: „nebudete si přistříhovat na hlavě vlasy dokola“.

Nosili kůži ...koní - Hérodotos VII 70 spojuje tento zvyk s Aithiopy.

179 Židé jsou potomky indických filosofů - Klearcha cituje v tomto smyslu Diogenés Laertský v úvodu k *Životům slavných filosofů*, paralelu mezi Židy a brahmány naznačoval i Megasthenés u Klémenta Alexandrijského (Strómateis I 15).

183 Hekataios z Abdér - řecký filosof a historik 4./3 st. př. Kr. Napsal románově zabarvené dějepisné dílo *Aigyptiaka*, v němž Egypt představoval jako zemi, kde vznikla lidská kultura.

Kniha o Židech se mu snad přičítá mylně, podle jiných z ní čerpal přehled o judaismu Diodóros (40,3). Z jeho díla se zachovaly jen zlomky.

184 o bitvě, kterou svedli Ptolemaios a Démétrios - r. 323 př. Kr.

187 velekněz Ezekias - není v seznamu židovských velekněží v Josefových *Židovských starožitnostech* 11, 8,7 a 12, 2,4.

189 celou knihu - místo je v rukopise poškozené. Řecké slovo „diafora“ znamená „rozdíl“. Francouzský překlad L. Bluma překládá „Seznámil je se všemi zvláštnostmi jejich národa“. Snad „Diafora“ zkomoleno z „difthera“ _ „kůže, hrubý pergamen, listina, svitek“.

192 znovu postavit ... chrám ... Béla - srv. Arrianos 7,17 a Strabón 16,1,5.

194 Peršané - srv. Druhá kniha Makabejských 1,19.

195 tři miliony arúr - 825.000 hektarů.

197 padesát stadií ... sto dvacet tisíc obyvatel - uváděná čísla jsou nadsazená. Stadion = 192 m.

198 pět plether - sto padesát metrů.

šířce sto loktů - srv. ale Ezdráš 6,3: „(podle příkazu Kýrova) výška budiž šedesát loket, jeho šířka také šedesát loket“.

každá strana (oltáře) - srv. 2. kniha Letopisů 4,1 i 2. kniha Mojžíšova (Exodus) 27,1 mluví o délce i šířce pět loktů.

váze dvou talentů - 1. kniha Makabejských 1,23. Talent - jednotka váhy, přibližně 26 kg.

199 nepijí víno - 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 10,9.

201 Mosollamos - řecký přepis jména Mešullám.

205 Agatharchida - Agatharchidés z Knidu působil za Ptolemaia VI. Filométora (181 - 146 př. Kr.). Byl autorem zeměpisných a dějepisných děl o dějinách Evropy a Asie. Josef cituje uvedený zlomek i v *Židovských starožitnostech* XII 1,1.

206 o Stratonice - dcera Antiocha I. Sótéra, manželka Démétria II. Makedonského. Seleukos - Seleukos II. Kallinikos, synovec Démétria II.

210 když do země vtáhl ... Ptolemaios - datum výpravy neznáme.

213 Hieronymos - Hieronymos z Kardie, asi 360 - 265 př. Kr. Napsal dějiny Alexandrových nástupců od smrti Alexandra Velikého až po smrt epirského krále Pyrrha 272 př. Kr.

216 Theofilos - podle zachovaných zlomků víme, že psal o vztahu Šalomouna a Chiráma.

Theodotos - napsal veršované dílo o Židech.

Mnaseas z Patary - polyhistor 3. st. př. Kr.

Hermogenés - napsal dějiny Frýgie, zachoval se z nich zlomek o Nannakovi, frýžském Noemovi.

Euhémeros - žil ve 4./3. st. př. Kr., v díle Posvátný zápis podal racionalistický výklad vzniku víry v bohy.

Aristofanés, Kónón, Zópyrión - jsou jinak neznámí.

218 Démétrios Falérský - aténský státník, peripatetický filosof druhé poloviny 4. st. př. Kr. Později se na dvoře Ptolemaia I. v Alexandrii věnoval literární činnosti. Zasloužil se o založení alexandrijského Musaia.

Filón z Alexandrie - židovský alexandrijský myslitel, žil v 1. polovině 1. st. po Kr. Snažil se sloučit učení Starého zákona s platónismem a stoicismem. K výkladu Starého zákona používal alegorické metody. Zachovala se od něho řada spisů, vykládajících jednotlivé starozákonné knihy a obhajujících judaismus.

Eupolemos - židovský helénistický historik 2. st. př. Kr. Působil v Palestině. Zachovaly se zlomky jeho díla *O králich Judeje*. Psal díla filosofická, přírodovědecká, etická, náboženská, politická a rétorická.

221 Theopompos - žil asi v 1. 378-6 - po 323 př. Kr., byl žákem řečníka Ísokrata. Jeho *Řecké dějiny* navazovaly na Thúkydida. Byl obdivovatelem Filipa II. Makedonského, v díle *Filippika* popsal jeho vládu.

Polykratés - buď autor *Dějín Sparty*, nebo aténský sofista 4. st. př. Kr., který napadal Sókrata.

autor *Tripolitiku* - sofista Anaximenés z Lampsaku, syn Aristokleův, žák kynika Diogena. Jeho spis (zvaný též Trikaranos) kritizoval Atéňany, Spartány i Thébany. Vydal jej pod jménem Theopompovým, aby proti němu vyvolal nepřátelství těchto obcí.

Timaios - viz pozn. k odst. 16

223 příchod našich předků - tj. Hyksósů podle Josefovy teorie.

225 považují zvířata za bohy - totéž vytýkali egyptskému náboženství později i křesťané. Výtka se vztahuje k uctívání posvátných zvířat /býk, kočka, krokodýl aj./ a k představám o bozích se zvířecími hlavami.

228 Manethós - ten však Hyksósy se Židy neztotožňoval.

232 Ór - devátý faraón 18. dynastie. Hérodotos (II 42) vypráví podobný příběh o egyptském králi Hérakleovi. Snad jde o záměnu s egyptským bohem Hórem.

Amenófisovi, synu Paapise - asi Amenhotep, syn Hapua, ministra Amenófise III. Přičítalo se mu autorství čarodějnických knih. Snad se Amenófise III. týká i tzv. zlomek románu o Amenofisovi na oxyrynžském papýru (Pap. Oxy 42,1974, 41-43).

235 do kamenolomů - u Tury, srv. Hérodotos II 8 a 124. Odtamtud se přivážely kameny pro stavbu pyramid.

vzdělaní kněží - Osarséf z Héliopole a jeho druzi. Podle Hérodota II 3 byli kněží z Héliopole nejvzdělanější v Egyptě.

237 Avaris - viz pozn. k odst. 78 a 86.

238 Osarséf - druhá část složeného jména zní jako druhá slabika jména Jóséf. Začáteční slabika Jó - znamená jméno Boží, např. Jó-nátán „(bůh) Jó dal“ Jó-él „Jó (jest) bůh“. Avšak Jóséf je slovesný tvar 3. osoby „(on) přidal“ nebo „necht' přidá“; podmět „Bůh“ není vyjádřen, stejně jako není vyjádřen v jménech Jischák (Izák) „on (Bůh) se usmívá“, Nátán „on (Bůh) dal“, srov. Jó-nátán. V ojedinělém tvaru Jehóséf (Žalm 81,6) je první část delší tvar jména Božího Jehó. První část jména Osarséf je snad úmyslně odvozena od jména egyptského boha Osirise.

250 přijal jméno Mojžíš - zdá se, že Josef nebo jeho předloha (Manethós) zapomněl, že už se o Osarséfovi zmínil v odstavci 238.

252 tyto zprávy sepsal Manethós - líčení obsahuje mnoho vybájených prvků. Podle Diodóra (40,3) už Hekataios z Abdér tvrdil, že Židé byli vyhnáni z Egypta kvůli moru. Autoři těchto legend znali z biblického vyprávění jen jména Josefa a Mojžíše, někdy zaměňovali jejich role, případně je uváděli do příbuzenského vztahu: podle Apollónia Molóna byl Mojžíš vnukem Josefovým, podle Justina jeho synem.

263 Ápis - posvátný býk Egyptanů, uctíváný v Memfidě

265 Mojžíš - viz pozn. k odst. 238 a 286.

- 282 předepisovali jim očistu - srv. 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 13,45 - 46; 14.
- 284 zbavoval této hodnosti - srv. 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 22, 16 - 23.
- 286 ten, který byl vytažen z vody - srv. Filón, *Život Mojžíšův* I 4; Josef Flavius, *Židovské starožitnosti* II 9,6 (228). Ýsés znamená „zachráněný“.
- 287 Chairemón - stoický filosof, správce alexandrijského Musaia, učitel císaře Nemna.
- 289 Amenófisovi se ve spánku zjevila Ísis - podobná vyprávění o epifaniích bohů se zachovala o egyptských faraonech i na papyrech nebo nápisích, např. na papyru o tzv. Snu Nektanébónově, kde bůh Onuris žádá o opravu svého chrámu, nebo na votivní stéle Tuthmósise IV., kde bůh Harmachis žádá, aby sfinga byla očištěna od písku.
- 299 o čtyři generace dříve - 2. kniha Mojžíšova (Exodus) 6,16-26.
- 304 Lýsimacha - víme pouze, že pocházel z Alexandrie a že působil ve 2. st. př. Kr.
- 305 za egyptského krále Bokchorea - podle Josefa (v. níže II 2,16) žil 1700 let před Josefem. Manethón uvádí faraona tohoto jména v 8. st. př. Kr. (24. dynastie).
- 311 město bylo nazváno - Lýsimachovu zprávu přejímá i Tacitus v *Dějinách* (V 3).

Kniha druhá

2 se spisovatelem Apiónem - Apión žil za císařů Tiberia (14-37), Caliguly (37-41) a Claudia (41-54), napsal *Dějiny Egypta*, spis o homérické poezii a další filologické práce. Zdá se, že Židy napadal v *Dějinách Egypta* i ve zvláštním spisu. R. 38/39 vedl poselství Alexandrijských se stížností proti Židům k císaři Claudiovi do Říma. O nespolehlivosti jeho děl máme řadu svědectví. K pojmu „grammatikos“ viz poznámku k I 163.

10 modlitebny orientoval k východu - západní synagogy (proseuchai) byly obráceny směrem na východ k Jeruzalému, kde stál jediný chrám boha - Jahveho. V něm byla nejsvětější svatyně na západní straně, k níž se obracely osoby při modlitbě, aby se Židé odlišili od pohanů a od esejců, kteří se modlili k vycházejícímu slunci.

11 sloupy a pod nimi byla vytesána loď - Apión má na mysli pravděpodobně nějaké

sluneční hodiny.

14 neví to o Pýthagorovi - jako Pýthagorovo rodiště uvádějí starověké prameny ostrov Samos nebo Sýros, působil v jihoitalském Krotónu.

17 kdy Féničané založili Kartágo - datum uváděné Apiónem odpovídá r. 752 př. Kr. Mylně je uváděl už historik Timaios, aby uvedl do souladu rok založení Kartága a Říma, který podle tradice byl založen právě v tomto roce. Kartágo bylo založeno r. 814 př. Kr.

18 Chíram žil sto padesát let před založením Kartága v. I 126. Vládl asi v l. 965-931 př. Kr. Datum uvedené Josefem by vedlo k r. 969 př. Kr.

19 Chíram byl přítelem Šalomouna - v. I 109 a násl. šest set dvanáct let po odchodu Židů z Egypta - tento údaj neodpovídá Starému zákonu (1. kniha královská 6,1), kde se uvádí čtyři sta osmdesát let, ani Josefovu údaj v *Židovských starožitnostech* VIII 3,1,61, kde se uvádí pět set devadesát dva roky, ale Josef má týž údaj na jiném místě *Židovských starožitností* (XX 10,1,230). Šalomoun začal vládnout asi mezi l. 970 a 960 př. Kr., vládl 40 let. Předkové Judejců odešli z Egypta asi kol. 1300 př. Kr.

20 jako Lýsimachos - v Josefově výtahu z Lýsimacha (I 304 a násl.) není uveden žádný číselný údaj.

32 splácí odměnu za občanství - Josef má na mysli občanství města Alexandrie, které bylo podřízeno přímo králi a mělo své vlastní občanské zákony, protože v něm žilo mnoho národností. Po založení města Alexandrem Velikým měli zásadně nárok na občanství Řekové a Makedonci, příslušníci ostatních národností je mohli získat jako privilegium. To se týkalo i původního egyptského obyvatelstva. Apión ovšem nemusel nutně být egyptského původu, i když se narodil v jedné ze dvou velkých oáz, které tvořily zvláštní správní okrsky (nomos). Z dokumentárních papýrů víme, že i Řekové nebo Makedonci, pocházející z provincie, mohli mít z právního hlediska alexandrijské občanství.

35 v sousedství královského paláce - židovská čtvrť, zvaná Delta (pět alexandrijských čtvrtí bylo označeno prvními pěti písmeny řecké abecedy), ležela ve východní části Alexandrie. Nekropole byla na západním okraji města.

36 přidělil sám Alexandr - Židé tvořili v Alexandrii významnou část obyvatelstva, v Egyptě celkem žilo asi milion Židů. Jednotlivci jistě měli alexandrijské občanství, je však sporné, zda je měla celá komunita. Císař Claudius v listu Alexandrijským z r. 41 po

Kr. označuje Alexandrii jako „město Židům cizí“ a nepřál si, aby do Alexandrie přivolávali další Židy z Egypta nebo Sýrie.

37 listy krále Alexandra a Ptolemaia - takové listy nejsou známé, stélu v Alexandrii dal ve skutečnosti postavit císař Augustus.

38 jako Židé se zároveň nazývají Alexandrijskými - tohoto tématu se týká uvedený dopis císaře Claudia Alexandrijským z r. 41 na papyru Britského musea č. 1912. Claudius v něm žádá Alexandrijské, aby se k Židům, kteří s nimi už dlouho žijí v jednom městě, chovali vstřícně, aby jim nebránili v provozování tradičního kultu, ale zároveň nabádá Židy, aby neusilovali o více privilegií, než mají doposud.

39 Antiochijci - v římském období měli antiochijští Židé občanské právo tohoto města, jejich privilegia byla zachycena i nápisně (Josef Flavius, *O válce židovské* VII 5,2).

Židé v Efesu . . . toto právo jim udělili nástupci Alexandra Velikého - z *Židovských starožitností* XII 3,2 vyplývá, že toto tvrzení je sporné.

40 Iberové - od doby císaře Vespasiana měli *ius Latii*, ne však římské občanství. Obývali středomořské pobřeží Pyrenejského poloostrova.

41 Římané brání Egyptanům v získání občanského práva - je známo, že Egyptané museli nejdříve získat občanství města Alexandrie, než se mohli stát římskými občany. Josefovo tvrzení je přehnané.

43 Hekataios - Tato zpráva nepochází od pravého Hekataia. Až později byly tři okrsky Samařska připojeny k Judeji a byly osvobozeny od daní (1. kniha Makabejských 11,34).

44 svěřil do jejich ochrany židovské pevnosti - i zde se Josef opírá o Pseudo-Hekataia. Zpráva je zveličena, i když v Egyptě existovalo několik židovských posádek, například v lokalitě Athribis v jižní části nilské delty i jinde.

46 s žádostí, aby k němu byli vysláni překladatelé - Josef tu stručně shrnuje obsah listu tzv. (Pseudo) Aristaia Filokratovi, který obsahuje legendu o vzniku řeckého překladu Starého zákona, pořízeného dvaasedmdesáti překladateli, tj. po šesti z každého z dvanácti kmenů izraelských (tzv. Septuaginta). Stejně znění všech těchto překladů, pořízené odděleně pracujícími překladateli, mělo dosvědčit božskou inspiraci a sakrálnost textu, který byl přeložen pro helenizované Židy v Alexandrii. Překlad byl prý dokončen za 72 dnů. Vzájemným srovnáváním se zřejmě dospělo k jednotnému znění, jež mělo být

uchovááno.

Démétriovi Falérskému - v pozn. k odst. I 218.

48 vykonal mnohé oběti Bohu - tato zpráva není jinde doložena.

49 Ptolemaios Filométór - vládl 181 - 145 př. Kr. Kleopatra byla jeho sestrou i ženou.

Ónias - známý jako zakladatel židovského chrámu v Egyptě. Založil jej kolem r. 160 př. Kr. v Leontopoli v Egyptě.

50 vzbouřili se proti královně Kleopatře - Ptolemaios VIII. Euergetés, zvaný Fyskón, byl po smrti svého bratra Ptolemaia Filométóra r. 145 povolán z Kyrény v sev. Africe, zmocnil se trůnu a oženil se s Kleopatrou, ačkoli tato už předtím prohlásila králem svého syna. Ptolemaios VIII. jej dal zabít.

51 - 113 tyto odstavce (od poloviny odst. 51 ke konci odst. 113) se zachovaly jen v latinském překladu, jehož originál pocházel už z 1. poloviny 6. století. Byl pořízen z podnětu Cassiodora Senatora, ministra ostrogótského krále Theodoricha. Tato část se v žádném řeckém rukopisu nezachovala, český překlad vychází z latinského textu.

53 předhodit slonům - událost se slony je ve 3. knize Makabejských (kap. 4-5) přičítána Ptolemaiovi IV. Filopatórovi (221-204 př. Kr.).

60 když Caesar dobyl Alexandrie - v r. 43/2 př. Kr.

61 pro nás je útěchou Caesar - Julia Caesara podporovaly židovské oddíly Hyrkánovy a Antipatrovy v boji o Alexandrii.

63 nemohl dát přiděl obilí - v r. 19 po Kr. Na takovéto přiděly obilí měli nárok pouze občané Alexandrie.

64 ostraha řeky a dozor nad všemi posádkami - místo je v rukopise porušeno a jeho výklad není zcela jasný.

65 válčíte navzájem krutě - Josef má na mysli konflikty mezi přívrženci různých lokálních kultů.

72 Egyptanům nedal právo - v pozn. k odst. II 41

77 na náklady všech Židů - v jeruzalémském chrámu se dvakrát denně přinášela obět'

za blaho císaře a římského národa (Josef Flavius, *O válce židovské* II 197). Zdá se však, že se tak dalo na náklady císaře.

82 Antiochos Zbožný - Antiochos Sidétés, zvaný Eusebés (= Zbožný), který dobyl Jeruzalém r. 130 př. Kr. (*Židovské starožitnosti* XIII 244).

Pompeius Veliký - Cn. Pompeius Magnus, 106 - 48 př. Kr., římský vojevůdce a politik. S Juliem Caesarem a s M. Liciniem Crassem uzavřel první triumvirát. Byl poražen Caesarem v bitvě u Farsalu.

Licinius Crassus - M. Licinius Crassus (115 - 53 př. Kr.). Po r. 55 př. Kr. byl správcem Sýrie.

Titus Caesar - v. pozn. k odst. I 48.

84 Polybios z Megalopole - řecký historik, žil asi 200 120 př. Kr. Ve čtyřiceti knihách popsal dějiny řeckořímského světa od 246 - 144 př. Kr. Z jeho díla se zachovala pouze část.

Strabón z Amaseie - řecký historik a zeměpisec, žil asi 64 př. Kr.-19 po Kr.

Nikolaos z Damašku - 2. pot. 1. stol. př. Kr., vychovatel dětí Antonia a Kleopatry, později dvorní historik Héroda Velikého. Jeho *Dějiny* o 144 knihách vedly až do r. 4 př. Kr. Josef Flavius čerpal z jeho díla.

Timagenés - rétor a historik 2. pot. 1. stol. př. Kr. Mezi jeho díly se uvádí kniha *O králich*. Zachovaly se pouze zlomky.

Kastór z Rhodu - řecký rétor 1. pot. 1. stol. př. Kr. Autor *Kroniky* o šesti knihách.

Apolodóros - řecký gramatik a kronikář, žil asi 180 mezi 120 - 110 př. Kr. Byl autorem *Kroniky*, která líčila dějiny řeckořímského světa od pádu Tróje (1184/ 3 př. Kr.) do r. 120 př. Kr.

86 když považují lidi pokousané těmito zvířaty nebo jimi pohlčené za šťastné - o lidech obětovaných v Egyptě krokodýlům srv. Hérodot II 90. Informace o zmijích není jinde doložena, ale není vyloučeno, že Kleopatra spáchala sebevraždu tím, že se dala kousnout zmijí, aby dosáhla zbožnění.

87 když se přiblíží k mlatu a chtějí tam žrát - ale srv. 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) XXV 4: „při mlácení nedáš dobytčeti náhubek”. Výstižněji v jiných překladech místo dobytče „vůl”; (též Bible Kralická a slovenská Biblia, Liptovský Mikuláš 1979).

91 - 96 scéna popsaná v těchto odstavcích má paralelu v románu *Foinikika* (Fénické příběhy) asi z 2. st. po Kr., jehož autorem byl jinak neznámý Lollianos. Z tohoto románu se zachovaly zlomky na papyrech (P. Colon. inv. 3328 a P. Oxy. 1368). V jednom

ze zlomků je popisována rituální oběť chlapce, požívání jeho srdce a společná přísaha spiklenců. Jiná rituální oběť je popsána v románu Achillea Tatia (3,15,4). Zřejmě jde o motiv románový.

103 - 107 Popis jeruzalémského chrámu, zničeného Titem, se opírá o autopsii a o Josefovy vzpomínky. Podrobnější popis je v jeho dílech *O válce židovské* (V 5) a *Židovské starožitnosti* (XV 11).

112 sáhl k Mnaseovi - Mnaseas z Patary, polyhistor 3. st. př. Kr.
města, které se nazývá Dóra - jedná se zřejmě o město Adóra (dnešní Dura), které skutečně bylo v Idumeji (7 km západně od Hebrónu).
Apollónova kultu - tento kult je doložen i nápisem Memfidy.

116 Dóra - přístavní město na Středozemním moři, 25 km jižně od Karmelu (a města Haify). Město zvané též Dór bylo lépe známé i v době helénistické. Archeologické výkopy ukazují jeho rozsah a význam.

119 vysoké šedesát loket a široké dvacet loket - ve *Válce židovské* (V 202) uvádí Josef rozměry třicet a patnáct loket.

128 na sebe vzali zvířecí podobu -srv. Ovidius, *Proměny* (V 325 n): „(Tyfón) zděsil nebeské bohy i dali se na útěk všichni. (prchali do té chvíle, až znaveným útulek skytla) egyptská země a Nil, jenž v sedmero ústí se štěpí“ ; Diodóros I 86,3: „zpočátku bylo málo bohů, ...hříšnost lidí je sužovala, proto na sebe vzali podobu zvířat a unikli tak násilí lidí“.

131 vypálení aténské akropole - za řecko-perských válek.
chrámu v Efesu - Artemidin chrám v Efesu zapálil Hérostratos r. 356 př. Kr., aby učinil své jméno nesmrtelným.

134 asi sto dvacet let - od doby makabejského povstání r. 168

135 Zénón z Eleje - asi 490-430 př. Kr., řecký filosof, příslušník elejské školy.
Kleanthés - 331-232 př. Kr., řecký stoický filosof.

141 /egyptští/ kněží dodržují obřizku - srv. Hérodotos II 37 a 104.

151 a násl. - Obrana židovských zákonů má mnoho shod se zlomky z díla Hypothetika Filóna z Alexandrie (1. pol. 1. st. po Kr.), které zachoval Eusebios. Josef čerpá zřejmě z téhož pramene jako Filón. Byla jím asi apologie judaismu, sepsaná v Alexandrii na počátku římského období.

154 Lykúrgové, Solónové, Zaleukové - Lykúrgos byl legendární spartský zákonodárce, jeho zákony směřovaly k posílení vojenské zdatnosti Sparťanů; Solón byl aténským státníkem 7./6. st. př. Kr., byl i sociálním reformátorem a autorem aténských psaných zákonů; Zaleukos byl podle tradice první řecký zákonodárce, snad uveřejnil v 7. st. př. Kr. v řecké osadě Lokroi v jižní Itálii psaný zákoník.

155 Homér - v jeho eposech se skutečně slovo „nomos“ = zákon nevyskytuje.

157 zachránit ... kořist - srv. 2. kniha Mojžíšova (Exodus) XII 35-37: „Izraelci ... si vyžádali od Egyptů stříbrné a zlaté šperky a pláště a oni jim vyhověli. Tak vyplenili Egypt“.

160 že ve všem jedná podle jeho vůle - Josef racionalisticky vykládá božskou inspiraci Bible.

161 nebyl to kouzelník - takové obvinění nacházíme u Celsa (2. st.) v jeho polemice proti křesťanství (zlomky jeho díla se zachovaly ve spisu Órigenově Proti Celsovi (zde I 26) i u Apuleia (kap. 90). Oba uvádějí Mojžíše ve výpočtu proslulých kouzelníků.

163 - 228 - text těchto kapitol obsahuje také Eusebiův spis *Praeparatio evangelica* VIII 8 - 55 a je zde méně porušen nežli je tomu v rukopise spisu *Proti Apiónovi*.

164 jedni svěřili politickou moc - toto dělení na tři základní formy vládní moci pochází od Platóna, použil je i Polybios a Cicero, kteří ovšem za ideální považovali tzv. smíšenou ústavu, spojující přednosti tří uvedených forem.

165 theokratické zřízení - výraz „theokratia“ nacházíme poprvé u Josefa Flavia. Nevíme, zda tento termín vytvořil sám, nebo zda jej převzal z nějaké předlohy.

168 nejmoudřejší muži u Řeků - od ptolemaiovského období uplatňovali alexandrijští Židé ve svých obhajobách myšlenku, že řečtí filosofové čerpali z Bible. Podle Filóna se Mojžíšovými myšlenkami inspirovali Hérakleitos a stoikové. Stoický pantheismus lze ovšem těžko ztotožňovat s židovským monotheismem.

170 spravedlnost, uměřenost, statečnost a občanský soulad - klasické rozdělení na čtyři základní ctnosti se nachází u Platóna: moudrost, statečnost, uměřenost a spravedlnost. U Josefa je moudrost nahrazena občanským souladem. Starý zákon neměl slovo vyjadřující obecný pojem ctnosti, řecký pojem „areté“ byl převzat až helénistickým židovstvem v řeckém překladu Starého zákona.

175 aby vyslechli zákon - Josef přičítá už Mojžíšovi sobotní čtení ze Starého zákona. Viz Skutky apoštolů 15,21: „Mojžíš má odedávna ... své kazatele, kteří čtou jeho zákon v synagogách každou sobotu”.

178 máme je vryty do našich duší - srv. 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 6,6-9;11,18: „tato má slova si vložte do srdce a do své duše”.

182 že jsme světu nedali žádné vynálezce - viz II odst. 135 a 148.

187 rozhodčí ve sporech - srv. 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 17,8; Diodóros Sic. 40,3.6.

190 je počátkem, středem a koncem všeho - myšlenka, že Bůh je začátkem (A=alfa) a koncem (Ű =ómega) všeho je obsažena v biblických textech, viz Zjevení Janovo 21,6; 22,13 a též 1,8, kde je naznačen též časový střed: „Pán Bůh, ten, který jest”, i počátek, „a který byl”, i konec, „a který přichází” (v Kralické bibli výstižněji „který přijítí má”).

191 je bezbožné Boha zobrazovat - 2. kniha Mojžíšova (Genesis) 1,3: „I řekl Bůh: Buď světlo!”

192 vidíme jeho díla - 1. kniha Mojžíšova (Genesis) 1,3: „I řekl Bůh: Buď světlo!”
jeho musí všichni ctít - srv. závěrečné odstavce Filónova díla *O stvoření světa* (61,170-172) o Bohu jako stvořiteli světa.

193 podobné se vždy druží s podobným - srv. Platón, Gorgias 510 b; Aristotelés, *Ethika Nikomachova* 8,1 (1155).

197 poskytl a dal k užívání ze své vůle všem - platónská myšlenka, obsažená v *Zákonech* (3,687 d): „nemáme se za to modlit ani o to usilovat, aby se všechno řídilo naším chtěním, nýbrž mnohem více, aby se chtění řídilo moudrostí”. Viz v Starém zákoně Přísloví 16,8 a 24,3-5, v Novém zákoně evangelium Matoušovo 6,8 „váš Otec ví, co potřebujete, dříve než ho prosíte”.

199 pokud cílem je plození - naznačeno v Starém zákoně, Genesis 1,27-28; 24,7; viz též Genesis 16,1; 1. Samuelova 1,2 a 11; Přísloví 31,28. Podle Talmúdu je zakázáno brát si neplodnou ženu a je povoleno zapudit ženu, pokud po deseti letech manželství neporodí. Srv. též o Essénech u Josefa, *Válka židovská* II 8,160-161 (str. 150 v čes. překladu z r. 1965).

spojení muže s mužem - 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 18,22: „nebudeš obcovat s mužem jak s ženou”.

201 Bůh obdařil muže mocí - srv. 1. kniha Mojžíšova (Genesis) 3,16: „on bude nad tebou vládnout”.

manžel se smí stýkat pouze se svou ženou - srv. 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 22, 22-27; 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 20,10. Není tu však nikde předpis, že muž se smí stýkat jen se svou ženou.

202 zákon ... zakázal potratit - není ve Starém zákoně.

kdo svede rodičku - srv. 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 12.

203 duše trpí tím, že sídlí v těle - ohlas esejského učení, srv. Josef Flavius, *Válka židovská* II 8,11 (154) v českém překladu z r. 1965 str. 149. Podobně orfikové považovali duši za božskou složku v člověku, pro niž je tělo (sóma) hrobem (séma). Jejich pojetí přejal i Platón, který se nesmrtností duše zabýval v dialogu *Faidón*.

204 vymlouvat na jejich neznalost - srv. odst. II 178.

205 úcta k zemřelým - viz Kazatel 12,5; pohřeb Jákobův: Genesis 47, 29-30; 49,29-32; 50,1-14.

kolemjoucí - viz Ecclesiasticus (Sirach) 7,34 (v Bibli Kralické 38); též Římanům 12,15; Žalm 35,13-14.

po pohřbu se musí očistit dům - 4. kniha Mojžíšova (Numeri).19,11 n.; 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 21,1; 22, 4.

206 úcta k rodičům - srv. 5. přikázání Desatera, které následuje po čtyřech přikázáních, týkajících se Boha: 4. kniha Mojžíšova (Exodus) 20,12; 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 5,16: „Cti svého otce i matku”.

odsuzuje k ukamenování - 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 21,18 nn.

přikazuje mít v úctě každého staršího člověka - 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 19,32.

Bůh je nejvyšším stářím - Daniel 7,9,22: Věkovitý.

207 zákon zakazuje prozrazovat tajemství - Přísloví 11,13; 20.19; 25,9. Netýká se však nikde bývalých přátel.

trest smrti hrozí soudci - 2. kniha Mojžíšova (Exodus) 23,8; 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 16,19; 27,25. Neuvádí se tu však trest smrti.

kdo se chová nevděčně k prosebníku - 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 15,7 uvádí jako morální zásadu: „neuzavřeš svou ruku před svým potřebným bratrem”.

dotknout se cizího majetku - 2. kniha Mojžíšova (Exodus) 20,15; 22,1 n. ; 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 19,11; 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 17. Srv. osmé přikázání: Nepokradeš.

nesmí brát úroky - 2. kniha Mojžíšova (Exodus) 22,24; 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 23,28 připouští brání úroků jen od cizinců.

210 blízkost nespočívá pouze v důvodu - 2. kniha Mojžíšova (Exodus) 22,21; 23,9; 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 19,34: „ten, kdo bude s vámi přebývat jako host, bude vám jako jeden z vás domorodců. Budeš ho milovat jako sebe samého”.

211 ukázat cestu - 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 27,18: „Bud’ proklet, kdo svádí slepce z cesty”. Juvenalis (14,103) vytýká Židům, že ukazují cestu jen svým souvěrcům.

212 pustošit ohněm - srov. 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 13,17 (16).
porážet ovocné stromy - 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 20,19: „nezničíš jeho stromoví”.
olupovat padlé v bitvě - srov. Soudců 5,30.
zvláště na ženách - 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 21,20. 14: „nesmíš ji prodat za stříbro ani s ní hrubě zacházet”.

213 pečujeme i o domácí zvířata, smíme jich používat jen v souladu se zákonem - 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 5,14: „sedmý den . . . nebudeš dělat žádnou práci ... ani tvůj býk a tvůj osel, žádné tvé dobytče”.
nikdo nesmí zabít zvíře - není ve Starém zákonu.
spolu s jejich mláďaty - 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 22,28: „kus skotu nebo bravu neporazíte v týž den s jeho mládětem”. 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 22,6: „nevezmeš matku od mláďat”.
zakazuje zabíjet - není ve Starém zákonu.

215 v případě cizoložství - 3. kniha Mojžíšova /Leviticus/ 20,10.
znásilnění - 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 22,23: pouze v případě, že dívka byla zasnoubena. svedení muže - 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 20,13.

216 šidí-li někdo při měření - v Starém zákonu jde pouze o zákazy, nikoli o zákony: 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 19,11-13; 35-36; 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 25,13-15. Žádné tresty tu nejsou uvedeny.

217 křivdy na rodičích či vůči Bohu - 5. kniha Mojžíšova (Deuteronomium) 21,18 (trest ukamenováním); 3. kniha Mojžíšova (Leviticus) 24,13.

- 218 lepší život v koloběhu času - srv. Josefovy *Židovské starožitnosti* 18,14. Srov. Daniel 12,2-3; též I Tesalonickým 4,13-18.; 1. Korintským 15,51-57.
- 220 k ustavičným změnám - srv. odst. II 182.
- 223 se posmívají Platónovi - *Athénaios* 508 b, c.
- 224 předložit pravdivý názor o Bohu - srv. Platón, *Timaios* 28 c: „Tvůrce však a otce všehomíra naléztí by bylo těžko a kdybychom ho našli, nemožno všem jej zvěstovat“.
- 225 setrvala při jeho zákonech - Cicero, *Pro Flacco* 63; Plútarchos, *Lykúrgos* 30: „pokud panovaly Lykúrgovy zákony, Sparta se řídila ani ne tak ústavou, jako spíše způsobem života vycvičeného a moudrého“.
- 226 více než o dva tisíce let starší - srv. odst. I 36. První velekněz byl patrně Áron, asi 1300 př. Kr.
- 237 urážet bohy, v něž věří jiní - 2. kniha Mojžíšova (Exodus) 23,13: „jméno jiného boha nebudete připomínat, ať je není slyšet z tvých úst“; 2. Mojžíšova 22,27 (28): „Nebudeš zlořečit Bohu...“, hebrejské slovo je v množném čísle, „božstvo“, lze též překládat „bohům“. Bible Kralická 22,28 „Soudcům nebudeš utrhati“, podobně poznámka v novém americkém katolickém překladu (1990), obdobně k výrazu značícímu vysoko postaveného člověka - „předák“, „kníže“ v druhé polovině verše.
- 240 vězně v Tartanu - byli tam svrženi Titáni.
- 241 proti němu se spikli - Poseidón, Héra, Athéna, v. Homér, *Ílias* 1, 399: („olympští bozi ho všichni hodlali spoutat) Iléra i Poseidón mocný a bohyně Athéna Pallas“.
- 242 kovář, tkadlena, bojovník, hrají na kytharu, střílejí z luku - Héfaiostos, Athéna, Arés, Apollón, Apollón a Artemis.
- 246 byli k sobě připoutání - Afrodité a Arés (srv. Homér, *Odysseia* 8,267 - 359), když je „sevřela umělá pouta, jež důvtipný Héfaiostos zrobil“.
nemohl ovládnout svou touhu - srv. Homér, *Ílias*, 329 nn.: „Cos to jen vypustil z úst, ty Kronův přehrozný synu? (Jestliže nyní toužíš jít se mnou na lůžko lásky) na samém vrcholu Ídy, vždyť tady je všecičko vidět!“
- 255 alegorický přístup - uplatňovali jej stoikové, novoplatónikové a novopythagorejci,

z židovských exegetů Filón.

256 nepřijal do své obce básníka - Platón, *Ústava* III 398 a: „takový muž u nás v obci nemá místo a není dovoleno, aby se zde zdržoval”.

257 napodobuje našeho zákonodárce - srv. pozn. k odst. II 168.

obec nemá náhodně přijímat cizince - Platón, *Zákony* 12,949/50: „to by občanům, žijícím v dobré ústavě se správnými zákony, přinášelo škodu ze všech největší, kdežto většině obcí, protože nemají dobré zákony, na tom nezáleží, že jsou míšením porušovány, když jejich občané přijímají cizince”.

265 Anaxagorás z Klazomen - řecký filosof, žil asi 500/497 - 428/7, zabýval se přírodní filosofií. Byl obžalován z bezbožnosti, protože prohlášoval slunce za rozžhavený kámen o něco větší než Peloponés, musel proto odejít do vyhnanství.

266 Diagorás z Mélu - řecký filosof 5. st. př. Kr. Aristofanés se o něm zmiňuje v komediích *Oblaka a Žáby* jako o ateistovi. Zesměšňoval eleusínská mystéria. V existenci bohů přestal věřit, když muže, který porušil přísahu, nestihl trest.

Prótagorás z Abdéry - asi 485 - 410 př. Kr., řecký filosof, sofista. Ve věcech náboženství byl skeptikem, za protináboženský postoj byl vypovězen z Atén. Jeho spis o bozích byl veřejně spálen.

267 kněžku jménem Ninós - zaváděla v pol. 4. st. př. Kr do Atén frýžská mystéria (srv. Démostenés 19,281).

269 Anacharsis = srv. Hérodót IV 76: Skýt Anacharsis byl po návratu z Řecka ve Skýthii zabit, „protože pěstoval cizí obyčeje a měl styk s Řeky”.

273 Elejští a Thébané - srv. Cicero, *De re publica* IV 4; Plútarchos, *O výchově dětí* 15. Élis - město a krajina, v níž je město Olympie, na západním pobřeží poloostrova Peloponésu.

275 přičítali styk s muži i bohům - Zeus a Ganymédés. sňatky mezi sourozenci - Zeus a Héra.

282 rozsvěcování světel - konalo se v pátek večer, protože o sabatu už žádný pracovní úkon nebyl povolený: 2. kniha Mojžíšova (Exodus) 35,3. Viz též Mišna Šabbát II 7.

287 ve svém díle *O starožitnostech* - zvláště v knize třetí, kap. 9-12.